

**AZ EU-CSATLAKOZÁS VÁRHATÓ HATÁSAI A
MAGYAR MEZŐGAZDASÁGBAN 2006-IG**

**Budapest
2004**

Kiadja:

az Agrárgazdasági Kutató Intézet

Főigazgató:

Udovecz Gábor

Szerkesztőbizottság:

Dorgai László, Kamarásné Hegedűs Nóra (titkár), Kartali János, Kapronczai István,
Kovács Gábor, Popp József, Potori Norbert, Udovecz Gábor

Szerkesztette:

Potori Norbert
Udovecz Gábor

Szerzők:

Antal Katalin, Dorgai László, Erdész Ferencné, Himics Mihály, Kartali János,
Keszthelyi Szilárd, Nyárs Levente, Papp Gergely, Pethőné Varga Éva,
Potori Norbert, Radóczné Kocsis Teréz, Spitalszky Márta, Tóth Erzsébet,
Törzsök Árpád, Udovecz Gábor, Vőneki Éva, Wagner Hartmut

Közreműködött:

Barkaszi Levente, Fogarasi József, Gyánti Istvánné, Hingyi Hajnalka,
Kárpáti Andrea, Kiss András

Opponensek:

Dr. Ferenczi Tibor egyetemi docens
Budapesti Corvinus Egyetem

Dr. Nábrádi András dékán
Debreceni Agrárcentrum

TARTALOMJEGYZÉK

Bevezetés.....	5
1. Vizsgálati módszerek	7
1.1. A HUSIM modell.....	7
1.2. A MICROSIM modell	10
1.3. Az MSZR-OPAL modell	12
2. Az élelmiszergazdaság fontosabb makromutatóinak várható alakulása	13
2.1. A mezőgazdasági termelés értékének várható alakulása	13
2.2. A mezőgazdasági termelők bevételek várható alakulása.....	14
2.3. A mezőgazdasági termelés volumenének várható alakulása	15
2.4. A mezőgazdasági termelés jövedelmének várható alakulása	16
2.5. Élelmiszeripari hatások	18
3. A főbb ágazatok versenyesei	19
3.1. Gabonafélék	19
3.2. Olajnövények	20
3.3. Cukorrépa.....	21
3.4. Dohány	22
3.5. Burgonya.....	23
3.6. Fontosabb zöldségfélék.....	23
3.7. Fontosabb gyümölcsfélék	25
3.8. Szőlő és bor.....	26
3.9. Szarvasmarha	27
3.10. Juh	29
3.11. Vágósertés.....	30
3.12. Vágóbaromfi	31
3.13. Tyúktojás.....	33
4. Az agrár-külkereskedelem alakulása.....	35
4.1. Általános tendenciák	35
4.2. Agrár-külkereskedelmünk jelenlegi termékszerkezete.....	37
4.3. Agrár-külkereskedelmünk relációinak átrendeződése	38
4.4. A modelleredmények értékelése	39
4.4.1. Agrár-külkereskedelmi egyenlegünk várható alakulása.....	39
4.4.2. A főbb termékek kivitelének és behozatalának várható alakulása	41
5. Az üzemi jövedelmek alakulása.....	45
5.1. Közvetlen támogatások gazdaságtípusonként.....	45
5.2. Közvetlen támogatások méretkategóriák szerint	46
5.3. Adózás előtti eredmények gazdaságtípusonként	46
5.4. Adózás előtti eredmények méretkategóriák szerint	47
5.5. Fedezetipont-vizsgálatok a kritikus ágazatokban	48

6. A birtokstruktúra módosulása.....	53
6.1. A földtulajdon és földhasználat szerkezetének elmozdulásai	53
6.2. Birtokszerkezet és birtokkoncentráció	56
7. A vidéki foglalkoztatottság jellemzői	61
7.1. A mezőgazdaság változó szerepe a vidéki foglalkoztatásban	61
7.2. A mezőgazdaság munkaerő-lekötése, a foglalkoztatottak létszáma és kora ..	62
7.3. Foglalkoztatás, tevékenységtársítás, diverzifikáció	66
8. Érzékenységvizsgálatok.....	71
8.1. A HUSIM modell II. változata	71
8.2. A HUSIM modell III. változata.....	75
8.3. A HUSIM modell IV. és V. változata	76
Összefoglaló.....	79
Summary	85
Kivonat.....	91
Abstract	92
Hivatkozások.....	93
Mellékletek	95
A sorozatban eddig megjelent tanulmányok.....	99

Bevezetés

Az Agrárgazdasági Kutató Intézetben már 1998 óta rendszeresen készítünk gazdasági modelleket és ezekre támaszkodó hatásvizsgálatokat az EU-csatlakozás lehetséges következményeinek viszonylag egzakt feltárására. A viszonylagosságot azért indokolt hangsúlyozni, mert a várható hatások egyrészt sztohasztikus kapcsolatok, véletlen változók eredőiként valósulnak meg, másrészt az európai integráció következményei nem választhatók el az egyéb, esetenként erősebben érvényesülő tényezők – mint például a világpiacon események, a hazai szereplők alkalmazkodó képessége, az időjárás stb. – hatásaitól. Korábbi előrejelzéseink realitása, „találati pontossága” azonban arra bátorította e népes szerzőgárdát, hogy újabb határkőhöz, a tényleges tagállami léthez érkezve, ismét előretekintsen, legalább a jelenlegi pénzügyi tervezési időszak végéig, 2006-ig.

Jelen tanulmányunk több lényeges ponton is eltér korábbi, hasonló vizsgálatainktól:

- A modellezés ideje és a célperiódus közelebb van, mint eddig bármikor, hiszen már éljük, viseljük a tagállami mechanizmusokat. A tévedések valószínűsége tehát csökkent.
- A modellező munka kevesebb hipotézisre épül, mert 2006-ig ismertek az uniós játékszabályok, az ún. egyszerűsített területalapú kifizetés (SAPS), illetve a kapcsolódó nemzeti kiegészítő támogatások részletes szabályai.
- Az elemzés megközelítése a korábbiakhoz képest átfogóbb, komplexebb. Elsősorban tartalmilag: a versenyképesség és a mennyiségi változások (termékmérlegek, külkereskedelmi forgalom stb.) modellezésén túlmenően ugyanis vállaltuk a meghatározó agrárpolitikai kategóriák (jövedelmek, birtokszerkezet, foglalkoztatás!) változásának prognosztizálását is. Másodsorban a felhasznált módszertani eszköztárt illetően: az agrárgazdaság makroökonómiai összefüggéseit leíró modellek (HUSIM és OPAL) mellett tudniillik az első publikus kísérletet tettünk az üzemi szféra árnyaltabb „válaszainak” számszerűsítésére (MICROSIM modell).

A tanulmány műfaja azonban döntően nem módszertani jellegű. A kutatói felelősséget nem hárítjuk át a modellekre, mondván „ez jött ki”! Több forrásból származó információink és tapasztalataink alapján jelenleg így látjuk a magyar agrárgazdaság fejlődési lehetőségeit 2006-ig. Nem állítjuk, s főleg nem szeretnénk, hogy minden a leírtak szerint történjen meg! Talán éppen azért fog módosulni néhány ponton a felvázolt fejlődési pálya, mert ez a tanulmány elkészült és napvilágot látott!

1. Vizsgálati módszerek

1.1. A HUSIM modell

Az intézetben megalkotott és folyamatosan továbbfejlesztett HUSIM (*Hungarian Simulation Model*) modellel 1998 óta készítünk agrárgazdasági előrejelzéseket [ld. Mészáros *et al.*, 1999, 2000a, 2000b; Udovecz, 2000; Mészáros és Spitálszky, 2002]. A modellt jelenlegi formájában az uniós csatlakozás hatásainak elemzésére használjuk. Legfontosabb jellemzői a következők:

- A HUSIM **ökonometriai szimulációs, parciális egyensúlyi** modell. Parciális egyensúlyi, mert a nemzetgazdasági termelőszférából csak a mezőgazdaságot és élelmiszeripart öleli fel, amely két szektor piaci egyensúlyát **termékenkénti mérlegek**, valamint **kínálati és keresleti ár rugalmasságok** segítségével keresi.
- A HUSIM országos szintű modell, ami egyrészt azt jelenti, hogy kizárólag **a magyar mezőgazdaságot és élelmiszeripart** modellezi, másrészt **országos szintű csatlakozási hatásokat** számít. Ebből következik, hogy nem alkalmas regionális, illetve üzemi szintű hatások vizsgálatára.
- A HUSIM nyitott gazdaságot modellez azon feltevéssel, hogy **a világpiacon egységes**, továbbá a hazai mezőgazdasági és élelmiszeripari termelés **a világpiacon áruk alakulását nem befolyásolja**.
- A HUSIM „**kvázi dinamikus**” modell: a választott bázisév (2004) adatai alapján ad előrejelzést a következő évre (2005), majd erre építve készít újabb prognózist az ezután következő évre (2006).
- A HUSIM modell **eredmény szemléletű**, ezért a számítási eredmények több esetben is **a naptári évnél tágabb időkeretben** értelmezendők.
- A HUSIM a magyar mezőgazdaságban és élelmiszeriparban előállított termékek **széles skálájával** dolgozik. Az összesen 34 mezőgazdasági és 30 élelmiszeripari termék kiválasztásának alapvető szempontja volt, hogy ezek a **hazai termelésből, fogyasztásból, kivitelből, illetve behozatalból nagy hányadot képviseljenek** (pl. a termelési érték esetében a növénytermesztési modelltermékek reprezentációs foka 79,98%, míg az állattenyésztési modelltermékeké 90,91%). Így modellszámítási eredményeink alapján az **egész élelmiszer gazdaságra érvényes** következtetéseket vonhatunk le, illetve fogalmazhatunk meg.
- A HUSIM külső hatótényezői, úgynevezett exogén változói két csoportba sorolhatók: (1) az agrárgazdasági jellegűek, mint a mezőgazdasági árak, támogatások, termelési kvóták és bázisterületek, (2) a magyar makrogazdaság olyan fontosabb mutatói, mint az euró árfolyama, az infláció, a lakosság reáljövedelme stb. A modell ezen input adatokra, valamint a beépített paraméterekre és algoritmusokra támaszkodva becsüli az uniós csatlakozás **termelési, fogyasztási és külkereskedelmi változásokból összetevődő hatásait**.

- A HUSIM fontos jellemzője, hogy **változatok számítására alkalmas**. A változatokat egyes fontos tényezőkre vonatkozó különböző feltételezésekkel alakítjuk ki. A feltételezések egy-egy variánsát nevezzük scénáriónak.

Modellünk futtatásához prognosztizálnunk kellett az **exogén makrogazdasági változókat** (2004-2006), továbbá a modelltermékek **termelési költségének és árainak várható alakulását** (2004-2006), valamint a **hozamokat** (2004-2006) és a **belföldi fogyasztást/felhasználást** (2004). Emellett a közvetlen támogatásokat és bizonyos **termelési-biológiai** (pl. kvóták, új ültetvények termőre fordulásáig eltelő idő stb.) és **külkereskedelmi** (exportpiaci) **korlátokat** is meg kellett adnunk. A modell bemenő adatainak forrásai az alábbiak:

- A makrogazdasági változók előrejelzését a Pénzügyminisztérium [2004] által 2008-ig kidolgozott makrogazdasági prognózisra építettük.
- Az euró forintárfolyamát Palócz és Berényi [2004] prognózisa alapján a 2004. évben **252 forintnak** vettük, és a konvergencia-programból [Magyar Köztársaság Kormánya, 2004] kiindulva **2005-ben és 2006-ban is ezen átváltási összeggel számoltunk**.
- A termelői árak 2004-2006 közötti alakulását külföldi prognóziskészítő műhelyek [OECD, 2004; FAPRI, 2004; EC DG AGRI, 2004] tanulmányaira támaszkodva becsültük [ld. Popp *et al.*, 2004]. Ezen túlmenően, a releváns termékek esetében figyelembe vettük a Budapesti Árutőzsde különböző szállítási határidőkre szóló aktuális jegyzéseit (2004-2005), valamint az AKI Piaci Információs Osztálya által számított ártrendeket.
- Az üzemanyagok és energiahordozók árának becslését a Mol Rt. [2004] középtávú előrejelzésére alapoztuk. Az egyéb input tételek esetében Palócz és Berényi [2004] előrejelzéseiből indultunk ki. A földbérleti díjat az **egyszerűsített kifizetés és a szántóföldi növények nemzeti kiegészítő támogatása alapján kalkuláltuk** (az összeget e szubvenciók 50%-ánál alacsonyabb szinten állapítottuk meg, tekintettel a csatlakozás előtti években megkötött hosszútávra szóló bérleti szerződésekre). A költségprognózisok – a tejtermelés, sertés- és csirkehizlalás költségeinek kivételével –, valamint a közvetlen támogatások megegyeznek a Popp *et al.* [2004] által publikált számokkal. Az említett három állattenyésztési ágazat esetében a 2002. évi tesztüzemi adatok alapján a **legnagyobb veszteséget realizáló üzemekkel** (a tejtermelők 2,6%-a, a sertéshizlalók 23,1%-a, illetve a baromfi-hizlalók 11,3%-a) már **nem számoltunk** – korábbi modellszámításainkból ugyanis arra következtettünk, hogy ezek a csatlakozásig **kiestek a termelésből** (ld. még 1.2. alfejezet). Az állattenyésztési ágazatokhoz kapcsolódóan lényeges kiemelni, hogy **az uniós higiéniai, állatjóléti és környezetvédelmi előírásoknak való megfeleléshez szükséges beruházási költségeket nem vettük figyelembe**. Így az állattenyésztési főágazat esetében a **termelési költség 3,8%-os**, míg a növénytermesztési főágazatnál **7,7%-os növekedését** vetítettük előre 2004-2006 között.
- A közvetlen támogatások mellett a Nemzeti Vidékfejlesztési Terv (NVT) 16. változatában az **agrár-környezetgazdálkodási célprogramokra**, valamint a **kedvezőtlen adottságú területekre megadott támogatásokkal** is

kalkuláltuk. (Megjegyzendő, hogy e támogatások modellezése összetett feladat. Az agrár-környezetgazdálkodási célprogramhoz kapcsolódó vállalások nyomán ugyanis elméletileg **csökkennek a terméshozamok**, így a **hektáronként realizálható árbevétel is alacsonyabb lesz**. Sőt, a természetstechnológiai váltás következtében **a termelési költség is változik**. A kedvezőtlen adottságú területeket szintén **az átlagosnál alacsonyabb terméshozam és eltérő termelési költség** jellemzi, ez azonban a természeti adottságok és a behatárolt természetstechnológia következménye.)

- A hozambecsléseket az AKI ágazati szakértői készítették.
- Az élelmiszerfogyasztás 2004. évi volumene az AKI szakértőinek prognózisa szerint **megegyezik** a 2002. évi értékkel.

A HUSIM modell felépítése és közgazdasági feltételezései a következőkben foglalhatók össze:

- Az uniós csatlakozás hatásait az élelmiszergazdaságban alapvetően a termelési költségek, támogatások és árak generálják. **A termelői döntés az egyes ágazatokban realizálható jövedelem várható változásának és a jövedelem várható nagyságának függvénye**. A termelői döntés a növénytermesztés esetében **a vetésterület megosztása a modellben szereplő növénykultúrák között**, az állattenyésztésnél **a termelési volumen meghatározása**.
- A HUSIM modell keresleti és kínálati ár rugalmasságai az **1980-2002 közötti éveket felölelő idősorokra épülő ökonometriai becslések**, amelyek az **átlagos mezőgazdasági termelő**, illetve az **átlagos fogyasztó** reakcióját írják le. Ezen ár rugalmasságok meghatározó szerepet játszanak az uniós csatlakozás termelési és fogyasztási hatásainak alakításában.
- A termelői oldalon a becslés **optimalizációs eljárással** egészül ki, ami lehetővé teszi, hogy **a kínálati ár rugalmasságok fix érték helyett határértékek között mozoghassanak**. Az optimalizálásnál lehetőség van különböző tartalmú célfüggvények alkalmazására. Jelen tanulmányunkban ez **a mezőgazdaság jövedelmének maximalizálása**.
- Végül meg kell említenünk, hogy a termékszerkezetet alakító algoritmusok mellett egy **versenyképességi algoritmust** is beépítettünk a modellbe, ami **a belföldi árak világgpiaci árakkal történő összehasonlításán** alapul, és a modelltermékek mérleg alapján képződő, induló exportárualap, illetve induló importszükséglet mennyiségeit korigálja.

Egyes bizonytalan tényezők hatását úgy „szondáztuk”, hogy ezek eltérő értékeivel **újabb modellváltozatokat készítettünk**. E scenáriók a következőkben térnek el modellünk alapváltozatától:

- I. változat:** Az alapváltozatban feltételezettnél rugalmasabb termelői reakció (e scenárióval nem foglalkozunk részletesen, csak néhány helyen hivatkozunk rá).
- II. változat:** Az alapváltozat 2005. évi prognózisára építve a gabonapiaci intervenció ár **7,5%-os csökkentése 2006-ban**, illetve az alapváltozat 2004. évi prognózisára építve a cukorrépa minimálárának **41%-os**, valamint az

összevont „A” és „B” cukorkvóta **16%-os csökkentése 2005-től**. Az első felvetés vizsgálatát a 2004. augusztus 1-jén született WTO keretegyezmény, a másodikát az Európai Bizottság 2004. július 14-i keltezésű cukorrendtartási reformjavaslata indokolta.

- III. változat:** Ugyancsak az alapváltozat 2005. évi prognózisára építve az agrár-környezetgazdálkodási célprogramok és a Natura 2000 program hatálya alá eső mintegy 350 ezer hektár szántóterület 1,2 millió hektárra emelése 2006-ban. E szántóterületen a termelési költségek és hozamok alakulását az agrár-környezetgazdálkodási célprogramok esetében feltételezettel azonosnak vettük.
- IV. változat:** Szintén az alapváltozat 2005. évi prognózisára építve az euró árfolyamának 252 forintról 242 forintra csökkentése 2006-ban.
- V. változat:** Az előző scenárióhoz hasonlóan, az alapváltozat 2005. évi prognózisára építve az euró árfolyamának 252 forintról 262 forintra emelése 2006-ban.

1.2. A MICROSIM modell

Az ugyancsak az intézetben megalkotott és folyamatosan továbbfejlesztett MICROSIM modell **tesztüzemi adatokkal** operáló, a csatlakozási hatások **üzemi szintű** vizsgálatára alkalmas, **determinisztikus szimulációs modell**. A MICROSIM modellel az **egyes üzemek reagálását** becsülhetjük. A mezőgazdasági árutermelés egészére, illetve a földrajzi elhelyezkedés, tevékenységi irány, méret vagy más szempont szerint képzett üzemcsoportokra vonatkozó következtetéseket az üzemi szintű eredmények súlyozásával, felszorzásával vonhatunk le¹. A modellel vizsgált alapsokaság (ennek mezőgazdasági terület és üzemszám szerinti szerkezetét ld. a 2. és 3. mellékletben) az összes standard fedezeti hozzájárulás (SFH) **83,5%-át**, illetve az összes mezőgazdasági terület **89,1%-át** képviseli.

A MICROSIM modell kétségtelen előnye többek között, hogy az üzemszintű szimulációnál meglehetősen **bonyolult támogatási feltételeket** is figyelembe tudunk venni. Ilyen például a lehetséges nemzeti kiegészítő támogatások közül az extenzifikációs támogatás [ld. Popp *et al.*, 2004]. A modellel gyakorlatilag az **összes közvetlen szubvenció** (egyszerűsített kifizetés és nemzeti kiegészítő támogatások), de például egyes agrár-környezetgazdálkodási vagy vidékfejlesztési támogatások hatása is szimulálható.

A MICROSIM modellben lehetőséget adunk a gazdaságoknak a megváltozott makrogazdasági környezethez, termelési feltételekhez történő **alkalmazkodásra**. Könnyen belátható, hogy a folyamatosan veszteséges üzemek hosszútávon nem életképesek, ezért igyekeznek jövedelmezőbb tevékenységeiket fejleszteni (ez a

¹ Megjegyzendő, hogy mivel a MICROSIM modell tesztüzemi adatokkal dolgozik, a modellezett mezőgazdasági üzemek mindegyike nagyobb 2 Európai Méretegységénél (EUME). Ez 2 400 euró, vagyis mintegy 600 ezer forint standard fedezeti hozzájárulásnak (SFH) felel meg, amit Magyarországon az 1999-2001 közötti évek átlaga alapján például 10 hektár búzával vagy 3,5 hektár cukorréppal, illetve 3 tejló tehénnel vagy 40 hizósértéssel lehet elérni.

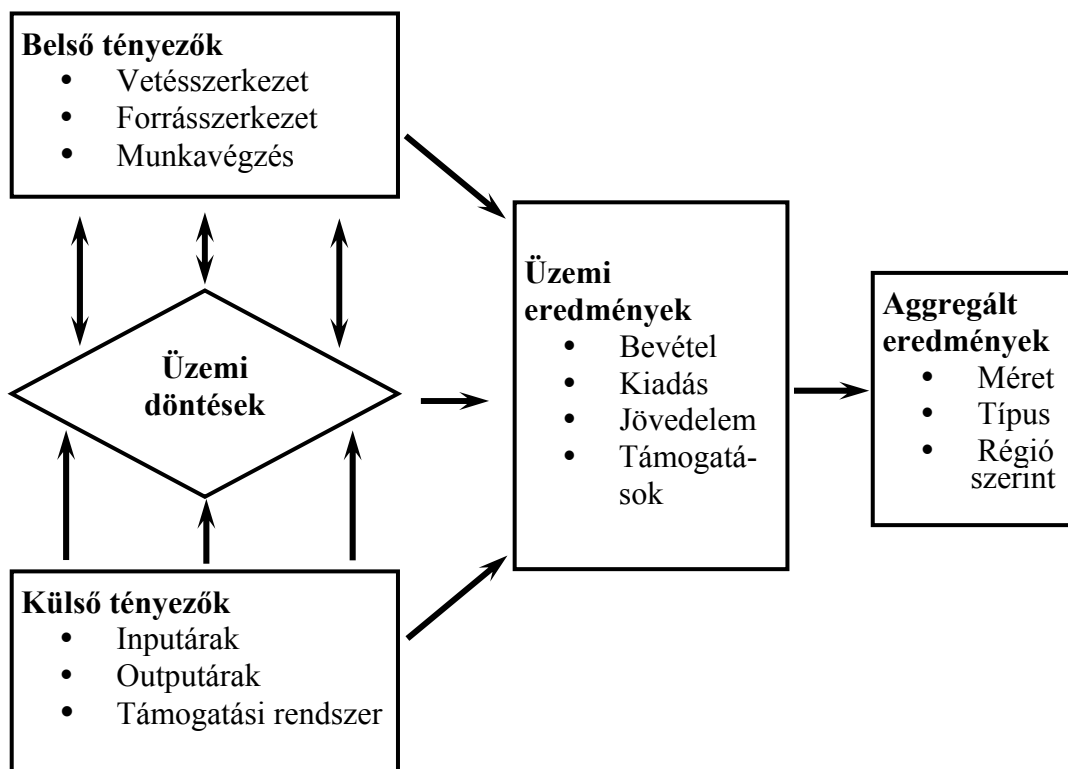
kilépési korlátok miatt inkább a nagyobb állattenyésztő gazdaságokra jellemző), illetve a kevésbé jövedelmezőket leépíteni (ez a vetésszerkezet többnyire elenyésző extraköltség-vonzatú alakíthatóságának köszönhetően elsősorban a növénytermesztő gazdaságoknál figyelhető meg). A váltás rövidtávon természetesen csak bizonyos keretek között lehetséges, amelyeket egyrészt **árrugalmassági**, másrészt **termelési-biológiai korlátok** szabnak meg.

A MICROSIM modellel készült korábbi számításainkból már leszűrtük, hogy a tejtermelés, valamint az abraktakarmány-fogyasztó állattenyésztési ágazatok helyzete a csatlakozás első éveiben kritikus lesz [Keszthelyi és Kovács, 2004]. Nyilvánvalóvá vált, hogy az **e tevékenységekre specializálódott üzemek közül** az érintett ágazatok bruttó termelési értékének körülbelül 10%-át előállító, **legnagyobb veszteséget realizáló gazdaságok** (számarányokat ld. az 1.1. alfejezetben) **már a csatlakozás első évében kiesnek a termelésből. Ezekkel tehát nem számoltunk.**

A MICROSIM modell esetében a **termelő az üzemi szinten realizálható fedezeti hozzájárulás maximalizálására törekszik.** A termelői döntés – a HUSIM modellhez hasonlóan – a növénytermesztés esetében **a vetésterület allokálása a modellben szereplő növénykultúrák között**, az állattenyésztésnél **a termelési tevékenység módosítása, illetve beszüntetése** (1. ábra). A modellbe beépített input-és outputár-mátrixok, valamint árrugalmasságok alapértékei **megegyeznek** a HUSIM modellnél használtakkal.

1. ábra

A MICROSIM modell működése

Forrás: AKI Vállalkozáselemzési Osztály

1.3. Az MSZR-OPAL modell

A Mezőgazdasági Számlarendszer (MSZR) hazai kidolgozása, az erre alapozott modellek és szimulációk fejlesztése az Eurostat által megadott irányelvek szerint 1996 ősze óta folyik intézetünkben. Az MSZR alapvetően a mezőgazdasági termelés folyamatában képződő **elsődleges jövedelmek** (2. ábra) vizsgálatához, elemzéséhez nyújt segítséget [ld. Szabó, 2002]. A rendszer az összes mezőgazdasági tevékenységet nyomon követi, függetlenül attól, hogy a szektorban aktív foglalkoztatottak **főtevékenységük alapján mely nemzetgazdasági ágba sorolhatók**.

Az MSZR-re épül a bonni *ASA Institut für Sektoranalyse und Politikberatung GmbH* által kifejlesztett OPAL (*Operativ Politik Analyse*) modell, amit 1999-ben adaptáltunk. Az OPAL a növénytermesztési és állattenyésztési főágazat 154 ágazatát, illetve termékét foglalja magában, tehát gyakorlatilag a **mezőgazdaság egészét** kezeli. A modell alkalmas a mezőgazdasági szektor teljesítményének becslésére, illetve tetszőleges számú termelési, ráfordítási és szabályozási variációk jövedelemre gyakorolt hatásának szimulálására [Eurostat, 2001]. Adatbázisunk 1998-tól tartalmaz egymással összehasonlítható adatokat. Az OPAL modellel készült, jelen tanulmányban publikált számításaink a HUSIM és MICROSIM modelleknél is használt árindexekre, illetve a HUSIM modell által becsült termékmérlegekre épülnek.

2. ábra

A nettó vállalkozói jövedelem MSZR-OPAL szerinti számítása

Mezőgazdasági tevékenységek kibocsátása
+ terméktámogatások - termékadók (ÁFA kivételével)
+ Mezőgazdasági szolgáltatások kibocsátása
+ Másodlagos nem mezőgazdasági, nem elválasztható melléktevékenység
= Mezőgazdasági szektor teljes kibocsátása
- folyó termelő-felhasználás
= Bruttó hozzáadott érték
- értékesítkedés
= Nettó hozzáadott érték
- munkavállalói jövedelem - egyéb termelési adók + egyéb termelési támogatások (pl. munkabér-, létszám- és kamattámogatások) - bérleti díjak és egyéb ingatlanok után fizetendő bérleti költségek - kifizetett kamatok + kapott kamatok
= Nettó vállalkozói jövedelem

Forrás: Alvincz (ed.) et al., 2001

2. Az élelmiszergazdaság fontosabb makromutatóinak várható alakulása

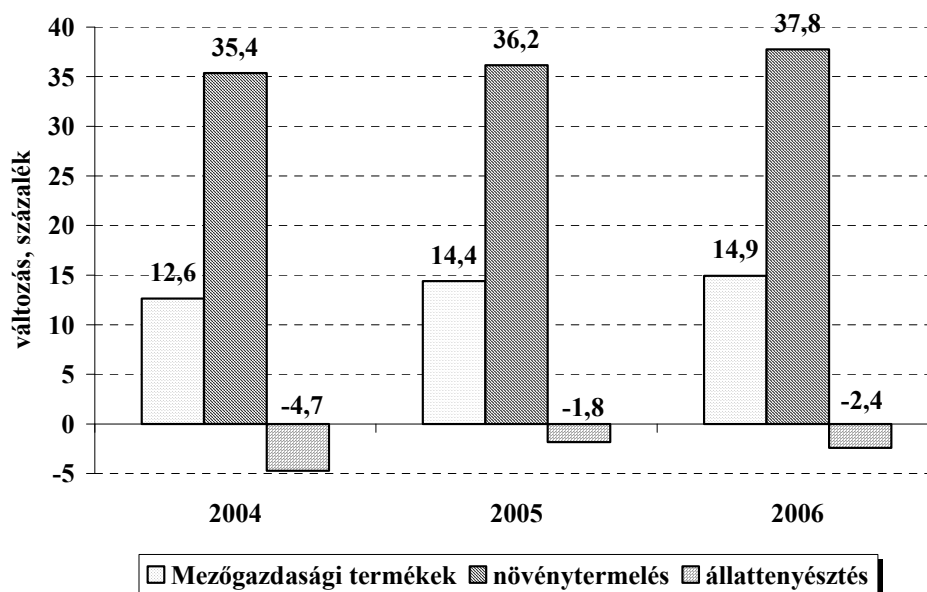
2.1. A mezőgazdasági termelés értékének várható alakulása

A HUSIM modellel készült számításaink szerint a mezőgazdasági termelés értéke 2004-ben folyó áron várhatóan meghaladja az **1 563 milliárd forintot**, vagyis a 2002. évit közel **13%-kal múlja felül**. Ezt az OPAL modellel készült számításaink is **megerősítik** (1. melléklet) Az OPAL szerint az egyszerűsített kifizetés és a nemzeti kiegészítő támogatások **több mint 153 milliárd forinttal járulnak hozzá a mezőgazdasági tevékenységek kibocsátásához 2004-ben**. Nem szabad azonban elfelejteni, hogy e számok **eredményszemléletűek!** Támogatások nélkül egyébként sokkal szerényebb, mindössze 5%-os növekedés következne be. A pozitív változás alapvetően két tényezőre vezethető vissza: (1) az agrártámogatások döntő hányadának **közvetlen termelői támogatásként** történő kifizetése, ezáltal **jövedelemtranszfer-hatékonyságuk javulása**, valamint (2) a **növénytermelés volumenének igen jelentős növekedése**.

A termelési érték a közvetlen támogatások és termelési volumen mellett az árszínvonal függvénye. Míg az árszínvonal 2002-2004 közötti változásának hatása **egyes, kisebb volument előállító ágazatokban kétségtelenül markáns** (pl. cukorrépa), **máshol** – és inkább ez a jellemző – **alig mérhető** (pl. csirkehizlalás), illetve inkább **negatív irányú** (pl. tejtermelés).

A termelési érték alakulása főágazatonként (és természetesen ágazatonként is) igen eltérő, hiszen míg a HUSIM modell szerint a növénytermelés esetében több mint **35%-os növekedésre** számíthatunk 2004-ben, addig az állattenyésztésnél csaknem **5%-os csökkenés** valószínűsíthető. Egy esztendővel később, 2005-ben a mezőgazdasági szektor termelési értéke előreláthatóan közel **2%-kal nő** 2004-hez képest. E növekedés néhány „húzóágazatban” (pl. sertéshizlalás) a **termelői árak várhatóan igen mérsékelt** (és csak átmeneti!) **javulásával** magyarázható. Újabb egy esztendővel később, 2006-ban a mezőgazdasági szektor termelési értéke mindössze **0,5%-kal lesz nagyobb** az előző évinél. A növénytermelés a hozamok kismértékű növekedésének köszönhetően (ez a tőkeintenzitás erősödésére vezethető vissza) ekkor feltehetően **1-2%-kal több értéket állít elő**, miközben az állattenyésztési főágazat termelési értéke a kibocsátás visszaesése következtében **0,6%-kal csökken** (3. ábra). Az OPAL modell szerint az állatok és állati termékek kibocsátása a 2002. évi szinthez képest akár **10%-kal is visszaeshet** 2006-ig.

A mezőgazdaság termelési értékének várható alakulása (HUSIM) 2002 = 100%

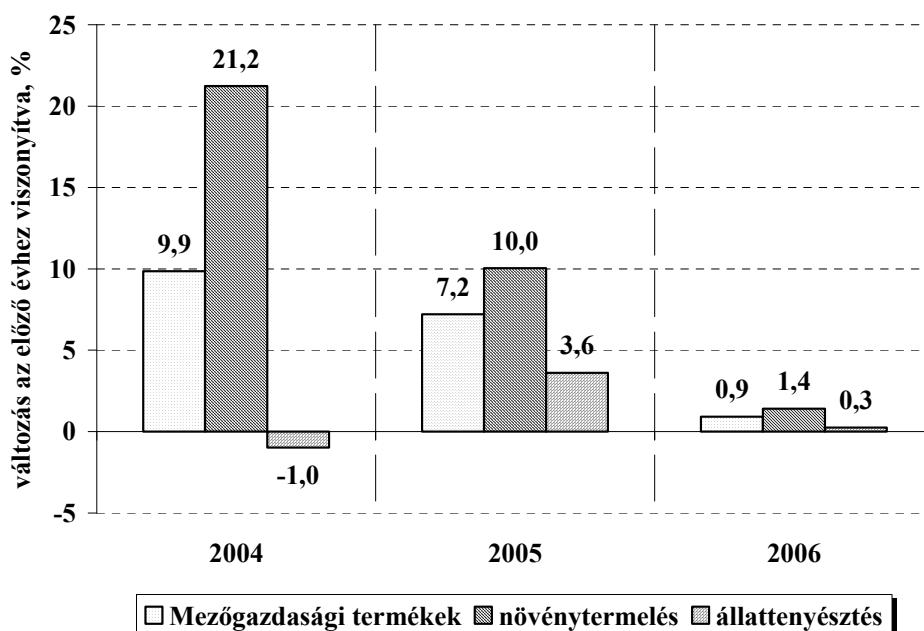

Forrás: az AKI Agrárpolitikai Kutatások Osztályán készült számítások

2.2. A mezőgazdasági termelők bevételek várható alakulása

A HUSIM modellel készült számításaink szerint a modelltermékek nominális termelők bevétele (Fisher-féle árindex²) a 2002. évihez képest előreláthatóan **10%-kal nő** 2004-ben. Az ezt követő két esztendőben további **8%-os** növekedés valószínűsíthető, így a nominális termelők bevétele 2006-ban több mint **18%-kal haladja meg** a 2002. évi szintet. A termelők árakhoz hasonlóan a bevételek alakulása is értelemszerűen főágazatonként, illetve ágazatonként differenciált: ugyanis, amennyiben az intervenciós raktárkapacitások hiánya nem gyakorol extrém nyomást a kukorica, búza és árpa felvásárlási árára, a növénytermelés bevétele 2004-hez viszonyítva jelentős mértékben, akár **10%-kal is emelkedhet** 2005-ben, míg az állattenyésztési főágazatban alig **4%-os növekedésre** számítunk. Egy esztendővel később, 2006-ban a növénytermelés bevételszínvonala (elsősorban a kertészeti termékek valamivel magasabb felvásárlási árainak köszönhetően) feltehetően további **1,4%-kal**, az állattenyésztésé ugyanakkor a meglehetősen borús piaci kilátások miatt **mindössze 0,3%-kal nő**. Ez azt jelenti, hogy a csatlakozás első három évében a 2002. évihez viszonyított növekedés az előbbi esetében **közel 35%-os**, míg az utóbbinál **3% alatti** (4. ábra).

² A bázis- és tárgyidőszaki termelési volumennel súlyozott egyszerű árindexek mértani átlaga.

A mezőgazdasági termelői bevételek várható alakulása (HUSIM)

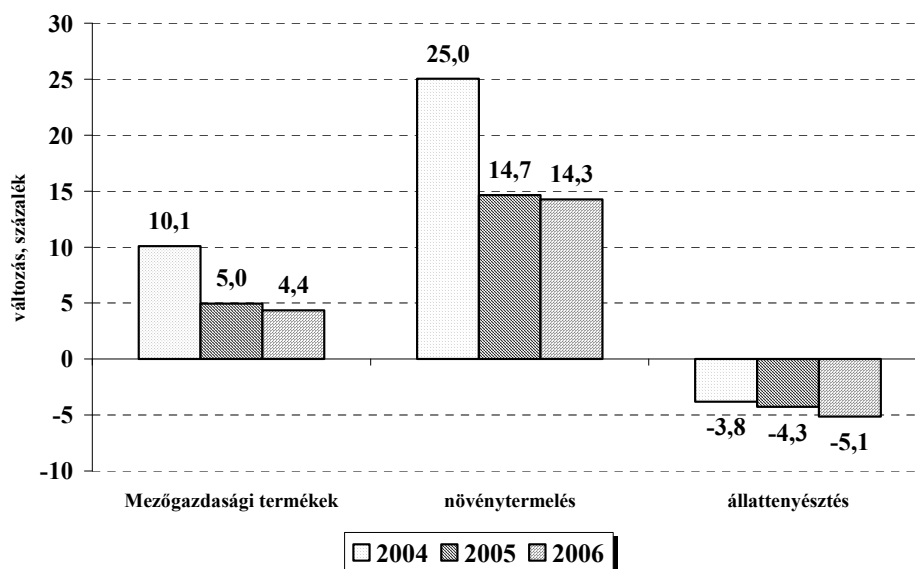
Forrás: az AKI Agrárpolitikai Kutatások Osztályán készült számítások

Míg az inputár-változások figyelembevételével számított **deflált bevételek** 2005-ben előreláthatóan **2,5%-kal** emelkednek, addig 2006-ban közel **3%-kal csökkennek**, ami az „agrárrolló” kismértékű „szétnyílására” figyelmeztet. Az egyes modelltermékek esetében természetesen a deflált bevételek terén is nagyok a különbségek. Ezek elvileg már a **termelési szerkezet módosítására ösztönözhetik a gazdálkodókat**.

2.3. A mezőgazdasági termelés volumenének várható alakulása

A mezőgazdasági termelés volumenének számottevő, a 2002. évihez képest **10%-os növekedése** a csatlakozás első évében mindenekelőtt a megfelelő mennyiségű és eloszlású csapadéknak köszönhető. A növénytermelési főágazat kibocsátása **kereken 25%-kal nő**, miközben az állattenyésztésé a 2003. év második felétől megfigyelhető kedvezőtlen tendenciák [ld. Nyárs *et al.*, 2004] következményeként 2002-2004 között **4%-kal esik vissza**. Az ezen időszakot követő, időjárási szempontból szokványosnak vélt években a termelési volumen **csökkenése** valószínűsíthető, ami ugyan a növénytermelési főágazat esetében „látványosabb” (2005-ben a 2004. évihez viszonyítva közel 9%-os), ám az állattenyésztési főágazatnál figyelmeztető (2006-ban a 2004. évihez viszonyítva 1,5%-os). Egészen más benyomást kelt, ha a főágazatok 2006. évre prognosztizált volumenét a 2002. évi szinthez mérjük: ez esetben ugyanis a növénytermelés a **csatlakozás hatására 14%-os többletet**, az állattenyésztés **5%-os visszaesést** „produkál” (5. ábra).

A mezőgazdasági termelés volumenének várható alakulása (HUSIM) 2002 = 100%

Forrás: az AKI Agrárpolitikai Kutatások Osztályán készült számítások

Ezt az OPAL modellel készült számításaink is alátámasztják, miszerint a **mezőgazdaság 2002. évi változatlan áron realizált kibocsátása** (e mutató a volumenváltozás hatását jelzi) **2004-ben 7%-kal, 2005-ben 3%-kal, míg 2006-ban 2%-kal haladja meg a 2002. évit.**

2.4. A mezőgazdasági termelés jövedelmének várható alakulása

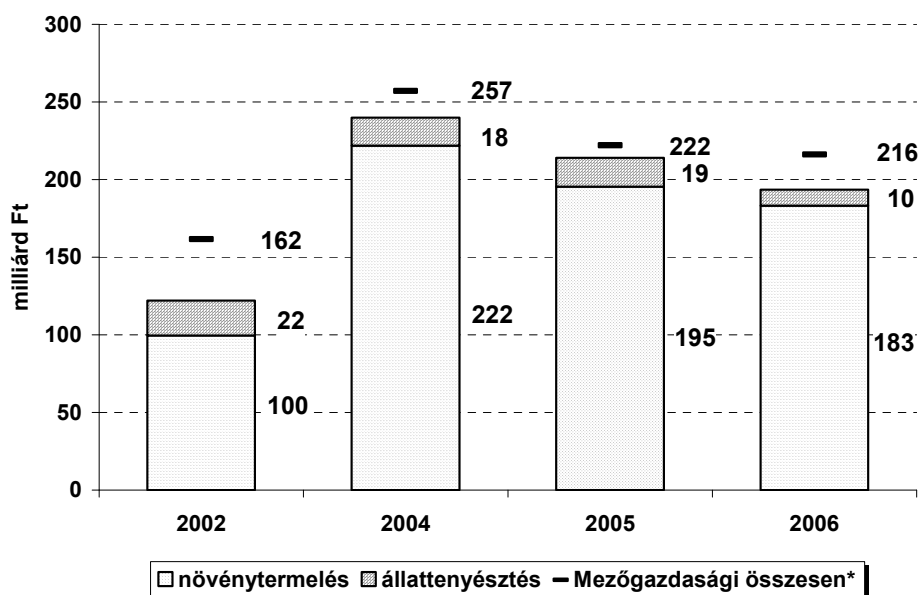
A HUSIM modellel készült számításaink szerint a termelési érték és termelési költség változásának együttes hatására a mezőgazdasági termelésben realizált (eredményszemlélet!) jövedelemtömeg folyóáron, a vidékfejlesztési támogatások becsült jövedelemtartalma nélkül a 2002. évinél mintegy **78 milliárd forinttal**, vagyis több mint 48%-kal **lesz magasabb** 2004-ben. E látszólag pozitív „összkép” azonban főágazatonként merőben eltérő „eredményeket” takar: amíg ugyanis a növénytermelés (modelltermékek) összes jövedelme kerekén **122%-kal nő** a vizsgált időszakban, addig az állattenyésztésé (modelltermékek) több mint **20%-kal csökken**. Megjegyzendő, hogy a **240 milliárd forintot közelítő jövedelemtömeg mintegy 70%-a közvetlen szubvenció.**

A mezőgazdasági termelés jövedelme – a korábban már említett okokból kifolyólag – az előző évi sinthez képest várhatóan **11%-kal esik vissza** 2005-ben, ám a 2002. évinél még mindig **közel 25%-kal nagyobb lesz**. Megjegyzendő, hogy az állattenyésztési főágazatban realizált jövedelemtömeg ekkor előreláthatóan **5%-kal nő**, így a 2002. évihez viszonyított csökkenés (meglehet, csak átmenetileg) **17%-ra mérséklődik.**

Egy esztendővel később, 2006-ban a mezőgazdasági jövedelem további közel **10%-os csökkenése** valószínűsíthető, ami többek között arra figyelmeztet, hogy **a közvetlen támogatások emelkedése általában nem „fedezi” a termelési költségek prognosztizált növekedését**. Ez természetesen elsősorban a növénytermelési főágazatra igaz, amely a modelltermékek esetében az előző évi jövedelemhez viszonyítva **6%-os csökkenést** könyvelhet el. Az állattenyésztési főágazat jövedelme ugyanakkor a termelési költségek növekedése, a kibocsátás csökkenése, valamint a felvásárlási árak stagnálása, illetve csökkenése miatt ennél lényegesen nagyobb mértékben, **45%-kal esik vissza**. Mindezek ellenére a magyar mezőgazdaság folyóáron a 2002. évinél előreláthatóan még mindig közel **20%-kal nagyobb jövedelemtömeget** realizál 2006-ban (6. ábra).

6. ábra

A mezőgazdasági termelés jövedelmének várható alakulása (HUSIM)

Forrás: az AKI Agrárpolitikai Kutatások Osztályán készült számítások

* A mezőgazdaság összesen tartalmazza az egyéb tevékenységek jövedelmét és a vidékfejlesztési támogatások becsült jövedelemtartalmát is.

Az OPAL modellel készült számításaink szerint a **vidékfejlesztési támogatásokat**, továbbá az egyéni gazdaságokban **el nem számolt béreket**, valamint a tőke hozadékát is magában foglaló, tehát vegyes tartalmú nettó vállalkozói jövedelem³ a 2002. évihez képest közel **38%-kal nőhet** 2004-ben. Ezt követően azonban várhatóan **folyamatosan csökken**, 2006-ban már csak **16%-kal haladja meg** a csatlakozás előtti bázisidőszaki szintet (1. melléklet).

³ A nettó vállalkozói jövedelem a jövedelemadó levonása előtti folyó nyereség üzleti-számviteli fogalmához hasonló. Az MSZR szerinti vállalkozói jövedelem a gazdálkodó szervezetek esetében tehát az APEH „adózás előtti eredményéhez” áll közel.

2.5. Élelmiszeripari hatások

Az **élelmiszeripar nominális árszínvonala** a mezőgazdaságból származó nyersanyagok árának változását követve 2005-ben előreláthatóan közel **4%-kal**, míg 2006-ban további **1%-kal emelkedik** az előző évihez képest. Ugyanakkor az inputár-változások figyelembevételével számított **deflált árszínvonal** 2005-ben **1%-kal sem nő** az előző évihez képest, míg 2006-ban gyakorlatilag **stagnál**.

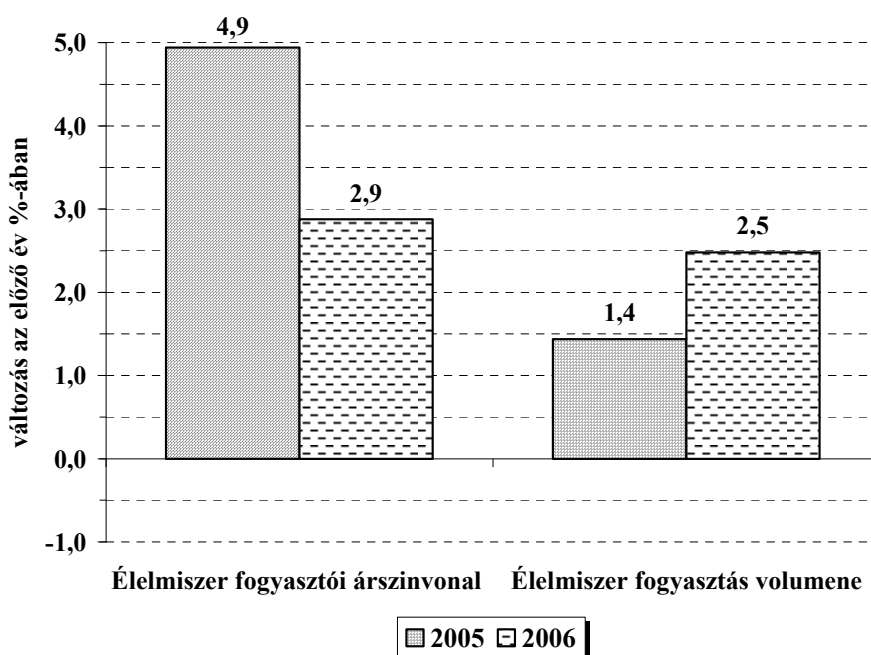
Az **élelmiszeripari kibocsátás** alakulását a termelői árak mellett több tényező is befolyásolja, így többek között az elérhető nyersanyag mennyisége (feldolgozási kényszerhelyzet), a belföldi fogyasztás alakulása, valamint a külpiaci értékesítési lehetőségek (versenyképesség és korlátok). Modellszámításaink szerint a szektor termelése 2005-ben és 2006-ban **sem változik**.

Az **élelmiszeripari termékek nominális fogyasztói árszínvonala** várhatóan **alig 5%-kal nő** 2005-ben és további **közel 3%-kal** 2006-ban, **sokszerű árhatás tehát nem éri a fogyasztókat, az élelmiszergazdaság uniós integrálódása nemzetgazdasági szinten nem okoz extrém inflációs hatást. A deflált fogyasztói árszínvonal a csatlakozás első három évében gyakorlatilag stagnálást jelez.**

Az **élelmiszerfogyasztás** alakulását természetesen nemcsak a fogyasztói árszínvonal, hanem a reáljövedelem alakulása, illetve a fogyasztói szokások változása is befolyásolja. E tényezők együttes hatására a hazai élelmiszerfogyasztás volumene 2005-ben előreláthatóan több mint **1%-kal**, míg 2006-ban **2,5%-kal nő** (7. ábra).

7. ábra

Az élelmiszerfogyasztás árszínvonalának és volumenének alakulása

Forrás: az AKI Agrárpolitikai Kutatások Osztályán készült számítások

3. A főbb ágazatok versenyesei

Modellszámításaink szerint a területalapú közvetlen támogatások hatására a **szántóterület bővülése**, míg a piaci kilátások miatt az **ültetvényterületek legjobb esetben stagnálása** valószínűsíthető középtávon. A gyepterületeket árutermelési céllal előreláthatóan csak elenyésző mértékben hasznosítják a jövőben, ezek elsődlegesen **agrár-környezetgazdálkodási célokat**, illetve a **tömegetakarmány-fogyasztó állattenyésztési ágazatok közvetett támogatottságának növelését szolgálják** majd. A szántóterület növelését és a gyepterületek „gondozásba vételét” gyorsíthatja a **termelők egységes gazdaságtámogatási „bázisképző” törekvése**.

3.1. Gabonafélék

Az uniós csatlakozás igazi „nyertesei” a gabonatermelők lehetnek: az egyszerűsített kifizetés és a szántóföldi növények nemzeti kiegészítő támogatása, továbbá a (működőképes) gabonapiaci intervenciós felvásárlási rendszer ugyanis példátlan értékesítési és jövedelembiztonságot ígér [vö. Popp *et al.*, 2004]. Emellett agrárexportunk e vezértermékei a 24 uniós társországba 2004. május 1-je óta korlátozások nélkül szállíthatók. Nem meglepő tehát, hogy modellszámításaink szerint a gabonafélék vetésterületének további, a 2002. évi 2,95 millió hektárhoz képest **legkevesebb 3% körüli növelése, a rendelkezésre álló szántóterület maximális kihasználása** valószínűsíthető az elkövetkező években, meglehet, a csatlakozás évében – a „megszokottól” eltérően – a rendkívül kedvező időjárás oszlatta szét többek között a termelők uniós tagságunkkal kapcsolatos várakozásait, reményeit. Magyarországon, de egész Európa szerte rekordtermést takarítottak be 2004-ben, ami az esztendő második felétől általános túlkínálathoz vezetett. Nálunk a kiszállítások leállása, a megfelelő intervenciós (és termelői) raktárkapacitások hiánya, továbbá a termelők tőkeszegénysége, illetve a tőkeszegénység miatt előbb vagy utóbb jelentkező értékesítési kényszer következtében a főbb gabonafélék felvásárlási ára **messze a tonnánként 101,31 euró intervenciós árszint alá süllyedt és maradt az intervenciós felvásárlási időszak kezdete, november 1-je után is**.

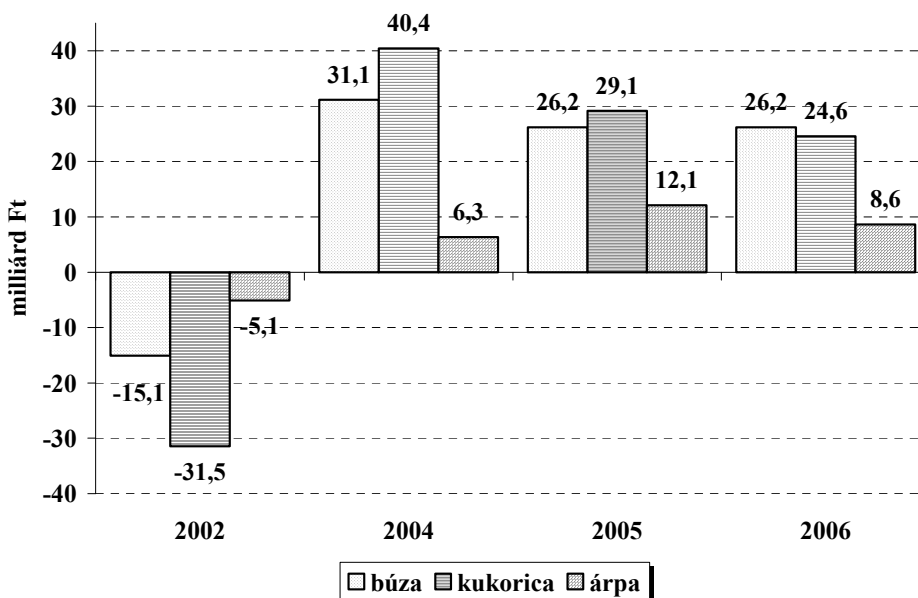
Úgy tűnik azonban, hogy a vetési kedvet mindez nem törte le: az őszi búza tervezett vetésterülete az AKI Statisztikai Osztályának 2004 október végi jelentése szerint **3,5%-kal haladta meg** a 2003. év hasonló időszakában bevetni szándékozott közel 1,15 millió hektárt, míg az őszi kalászosoknak előkészített összes szántóterület **2,5%-kal volt nagyobb**. Modellszámításaink szerint a kukorica vetésterülete megközelítheti az **1,28 millió hektárt** 2005-ben; a három legfontosabb gabonaféle, a kukorica, búza és árpa termés mennyisége azonban a csatlakozás évében kirívóan magas terméshozamok igen valószínű csökkenése miatt **nem éri el a 2004. évi rekordszint 90%-át**. Ez persze továbbra is számottevő felesleget jelent, hiszen a gabonafélék humánélelmezési és egyéb ipari felhasználása aligha változik, miközben a hazai állatállomány előreláthatóan folyamatosan csökken az elkövetkező években. Az exportáru alap – „normális” évjáratokat feltételezve – várhatóan **6,3-6,4 millió tonna** körül alakul 2005-ben és 2006-ban. A jelentős túlkínálat miatt sürgető

feladat a készletezéshez és kivitelhez szükséges infrastruktúra javítása. Sajnos, a külpiaci értékesítés középtávú kilátásai korántsem biztatóak: az EU-15 és EU-25 egyaránt **nettó búzaexportőr**, ráadásul az Európai Bizottság prognózisa szerint az Unió az elkövetkező években már kukoricából is **önellátó** lesz. Igaz, az önellátottság foka térségenként változik, az intervenciós ár azonban **gyengíti a hazai gabona versenyképességét, erősen szűkíti kivitelének „hatósugarát”**.

A hazai gabonatermelés jövedelmezőségének középtávú kilátásai mindezek ellenére biztatóak: a három vezérnövény, a kukorica, búza és árpa termelői a 2002. évi 51,6 milliárd forint veszteséggel szemben **53,8 milliárd forint jövedelmet** realizálhatnak 2006-ban, részesedésük a mezőgazdasági termelés összes jövedelméből **megközelítheti a 28%-ot** (8. ábra). Mindezek okán a terméshozamok számottevő javulására az elkövetkező néhány esztendőben (legkésőbb az egységes gazdaságtámogatási rendszerre történő áttérésig) **nem számíthatunk**, ugyanis a jövőben újabb, **komparatív előnyt nem élvező** (többek között a korábban parlagon hagyott) **területek termelésbe állítása valószínűsíthető**. A gabonafélék vetésszerkezete, a legfontosabb kultúrák területi aránya előreláthatóan később **sem változik markánsan**.

8. ábra

A gabonatermelés jövedelmének várható alakulása (HUSIM)

Forrás: az AKI Agrárpolitikai Kutatások Osztályán készült számítások

3.2. Olajnövények

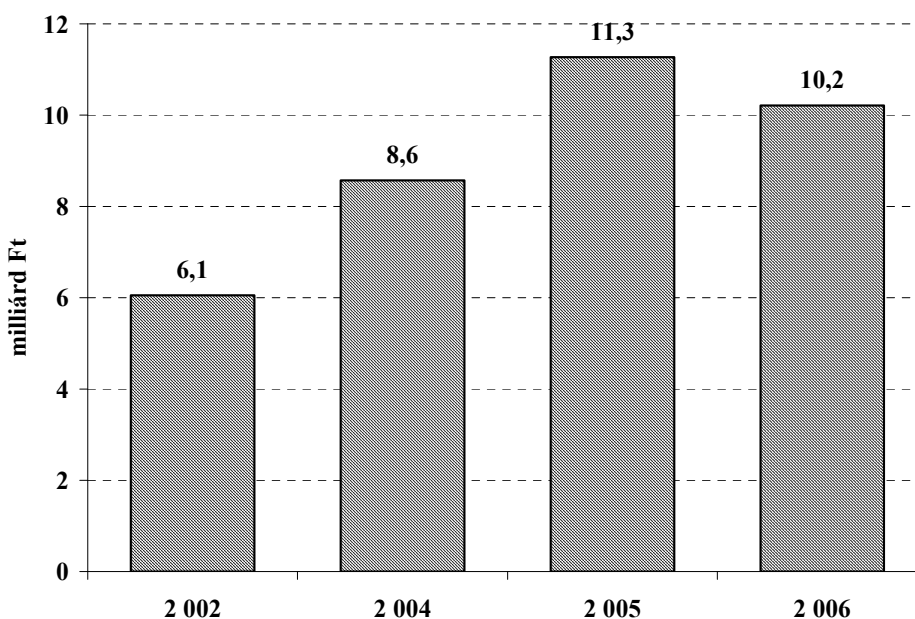
Az uniós csatlakozással bevezetett területalapú közvetlen támogatásoknak köszönhetően a hazai olajnövény-termelés jövedelmezősége is javul (9. ábra). Modellszámításaink szerint a napraforgó-termelés jövedelemtömege a 2002. évi, alig 6,1 milliárd forintot közel **68%-kal haladja meg** 2006-ban, amihez képest a repcetermelés, bár szintén jövedelmező (és a növény termőterületének bővítésére a

feldolgozóipar részéről igény is mutatkozik), középtávon – legalábbis egyelőre – **nem jelent alternatívát.**

A jövedelmezőség számottevő javulása ellenére az olajnövények összesített vetésterületének növekedése természetstechnológiai okokból kifolyólag középtávon **nem várható**, a csatlakozás első három évében inkább kismértékű, **3% körüli csökkenése** valószínűsíthető.

9. ábra

A napraforgó-termelés jövedelmének várható alakulása (HUSIM)

Forrás: az AKI Agrárpolitikai Kutatások Osztályán készült számítások

A számításaink szerint évi **280-300 ezer tonna** napraforgó- és **50 ezer tonna** körüli repcefeleslegünk közösségi piaci értékesítési kilátásai **kedvezőnek** ítéltetők. Az Európai Bizottság prognózisa szerint az EU-25 önellátottsága napraforgómagból a jelenlegi 67%-ról előreláthatóan **63%-ra csökken** az elkövetkező tízéves időszakban. A világ legnagyobb napraforgómag-importőre, a globális kereskedelem mintegy 70%-át bonyolító EU-15 külpiaci beszerzései hosszútávon várhatóan nettó **2-2,3 millió tonna között** alakulnak. Repcemagból az EU-15 **nettó importőri pozícióba kerülhet 2005-től**, nettó behozatala hosszútávon **620 ezer tonna** körül valószínűsíthető.

3.3. Cukorrépa

A cukorrépa magas átvételi minimálárának köszönhetően a termelés jövedelmezősége **jelentős mértékben nő a csatlakozás évében.** Ezzel magyarázható, hogy a növény vetésterülete 2004-ben a 2003. évi 52 ezer hektár **124%-ára** emelkedett. Megjegyzendő, hogy a répatermelők **az egyszerűsített kifizetésre is jogosultak**, ám sem a területalapú támogatás, sem az ártámogatás nem

ellensúlyozza a termelési költségek várható növekedését, ezért a jövedelmezőség 2005-ben és 2006-ban előreláthatóan valamelyest **csökken**.

Magyarország nemzeti „A” cukorkvótája 400 454 tonna, ami gyakorlatilag a reáljövedelmek emelkedésével párhuzamosan **mérsékelt ütemben növekvő** belföldi fogyasztásra nyújt fedezetet az elkövetkező években, míg nemzeti „B” cukorkvótánk csupán 1 230 tonna, ami nem tesz lehetővé jelentősebb mennyiségű támogatott exportot. A növény vetésterületének növekedése a szigorú termelésikvóta-rendszer miatt az elkövetkező években **nem várható**. Fontos azonban jelezni, hogy **az uniós cukorrezsim megreformálása** e tanulmány lezárásakor még **folyamatban van** (ld. 71. oldal). **A reformok már 2005 második felétől alapvetően más piaci helyzetet teremthetnek.**

A kristálycukor fogyasztói ára 2004. májusa és augusztusa között, a csatlakozás hatására mintegy **20%-kal nőtt**, további áremelkedés azonban középtávon **nem valószínűsíthető**. Míg cukorkivitelünk az elkövetkező években várhatóan folyamatosan csökken, behozatalunk a korábbi évekhez hasonlóan alakulhat. **Komoly fenyegetést jelentenek** azonban az Unió egyes harmadik országok, országcsoportok esetében alkalmazott **vámpreferenciái** (pl. nyugat-balkáni megállapodás).

3.4. Dohány

A hazai dohányterület elmúlt években megfigyelhető csökkenése egyrészt a dohánytermelés alacsony jövedelmezőségével, másrészt a feldolgozóipar nyersanyagigényének csökkenésével magyarázható. Jóllehet, a dohánytermelőknek kifizethető nemzeti kiegészítő támogatások összege évről-évre jelentős mértékben emelkedhet (ld. Popp *et al.*, 2004), a termelés bővítése **korlátokba ütközik**: a „*top-up*” ugyanis, 2,0 tonna/hektár referenciahozammal számolva, legfeljebb 3 483 hektár *Virginia*, illetve 2 000 hektár *Burley* típusú dohányra teríthető maximális összegben. Amennyiben az igénylések e bázisterületeket túllépik, a szubvenciókat arányosan csökkentik.

Modellszámításaink szerint a hazai nyersdohány-termelés 2005-ben és 2006-ban **11 ezer tonna** körül alakul, ami az 1997-1999 közötti bázisidőszak (a termelésikvóta-meghatározás alapját képező évek) kibocsátásának kevesebb, mint **90%-a**. A dohánytermelés jövőjének megítélése azonban korántsem egyszerű. A jövedéki adó idej, illetve már a korábbi években is végrehajtott, drasztikus emelése miatt ugyanis **megnőtt a feketepiac szerepe** a cigarettafogyasztók ellátásában. Emiatt **gyárbezárásokra** került sor (Reetsma és Philip Morris), ami az alapanyag-felvásárlás **20-22%-át**, a cigarettagyártás **45%-át** érintette. **Fermentált dohányból** az elmúlt években **7-9 ezer tonnát importáltunk**, ez a hazai felhasználás közel fele. Ennek egy része itthon ökológiai okokból kifolyólag nem állítható elő, vagyis behozatalunk csak **korlátozott mértékben csökkenthető**. Ha nem tudjuk exportálni a fermentált dohányt, akkor termelésünk **visszaeshet**. Az alapanyaggyártás helyzetét nehezíti, hogy a magyar dohány az Unióban **100%-os támogatottságot élvező**

termékkel kénytelen versenyezni, továbbá a fejlődő országok a közösségi piacon jelentős **vámpreferenciákat** élveznek.

Az Európai Unió Miniszteri Tanácsa már döntött a **dohány piacszabályozásának reformjáról** is. A 2004. április 29-i keltezésű 864/2004/EK tanácsi rendelet értelmében 2006-tól a dohányprémium legalább **40%-át**, majd – négyéves átmeneti időszakot követően – 2010-től **100%-át függetlenítik a termeléstől**. Ekkortól a támogatás **50%-a az egységes gazdaságtámogatás részét képezi**, míg **50%-a vidékfejlesztési programok keretében szerkezetátalakítási célra használható fel**. A hazai dohánytermelők **létérdeke** a jelenlegi, nemzeti kiegészítő támogatásokkal „ötözött” egyszerűsített kifizetési rendszer minél hosszabb ideig való fenntartása, ugyanis dohánytermelésünk – mint más tagállamoké – **csak termeléshez csatolt támogatások mellett lehet versenyképes**.

3.5. Burgonya

A következő években a hazai burgonyaterület további, **mérsékelt csökkenése valószínűsíthető**. A csatlakozással ugyanis teljesen megnyílt a piac a hatékonyabban termelő uniós versenytársak előtt (az Unió burgonyatermelése egyébként feltehetően a jövőben is versenyképes lesz, hiszen a termelők eddig sem részesültek közvetlen támogatásokban). A speciális termelőeszközökkel, tárolókkal nem rendelkező, kisebb termelők számára kétségtelenül vonzóbb alternatíva a magasabb támogatottságot élvező, garantált jövedelemmel kecsegtető **szántóföldi növényekre történő átállás**. Az ágazatra jellemző árkockázatot jobban elviselni és a kritikus időszakokat könnyebben átvészelni képes, megfelelő műszaki háttérrel ellátott nagyobb termelők, illetve termelői csoportok ugyanakkor növelhetik kibocsátásukat.

3.6. Fontosabb zöldségfélék

A zöldségfajok többsége Magyarországon jól termeszthető, a termesztésnek hagyományai vannak. A hazai termékek a nemzetközi piacokon is megtalálhatók. Uniós tagságunk általában kedvező pozíciót ígér az ágazat számára. A termelést adminisztratív eszközök nem korlátozzák, kibocsátásunk tehát **szabadon növelhető**. Modellszámításaink szerint azonban a zöldségfélék termőterülete és termésmennyisége **nem változik számottevő mértékben 2004-2006 között**: az ágazat 2006-ban előreláthatóan mintegy **120 ezer hektár szántót** foglal el, a betakarított mennyiség **2 millió tonna** körül valószínűsíthető. Hazai és külpiazi részesedésünk megőrzésének, bővítésének alapvető feltétele a **versenyképes áru**, továbbá az **értékesítési csatornák** és a **marketing fejlesztése**. Legbiztosabb felvevőpiacunk várhatóan a belföld marad, a fogyasztói/kereskedelmi elvárások azonban itthon is **szigorodnak**.

A paradicsomtermelésben az ipari felhasználásra kerülő mennyiség **130 ezer tonnára** (a Koppenhágai Megállapodásban rögzített küszöb) **növelésében és szinten tartásában** vagyunk érdekeltek (az ipari paradicsom mintegy fele az összes

paradicsom-termésnek). A megtermelt paradicsom mennyisége évről-évre **erősen ingadozik**. Az elmúlt két esztendőt példaként kiragadva: míg 2003-ban még 280 ezer tonnát takarítottunk be, 2004-ben 18%-kal kevesebb, 230 ezer tonna termett. Az ipari paradicsom támogatása (34,5 euró/tonna) és a jövedelmezőség érezhető javulása a termelőket várhatóan a **kibocsátás növelésére** ösztönzi. A szokványosnál gyorsabb termelői reagálást feltételezve a paradicsom termőterülete 2006-ig akár **18%-kal**, a termelés **17%-kal** is **nőhet**. A **feldolgozóipar finanszírozási gondjai** és a felvevőpiacokon uralkodó bizonytalanság ugyanakkor árnyékot vetnek az ágazat egyébként perspektivikus jövőképre.

Vöröshagyma-termelésünk a külpiaci kereslet lanyhulása, valamint az alacsony átvételi árak miatt jelentős mértékben csökkent az utóbbi években: 2003-ban mindössze 93 ezer tonnát, a 2002. évi termés alig több háromnegyedét (a 2001. évinek alig több mint felét) takarítottunk be. Ez a mennyiség a hazai igényeket már nem fedezte, a hiányt importtal kellett pótolni. Úgy tűnik azonban, hogy a termelők számára a keresleti piacon kialakult magasabb árak nem jelentettek és várhatóan **a jövőben sem jelentenek ösztönzést**, a termelés előreláthatóan **100 ezer tonna** körül stagnál az elkövetkező években.

A fűszerpaprika termőterülete 5-6 ezer hektárra tehető, a megtermelt mennyiség rendszerint 40-50 ezer tonna között alakul. Ebből évente 7-8 ezer tonna őrlemény készül, aminek a felét a hazai piac veszi fel. A magyar fűszerpaprika kiváló tulajdonságainak köszönhetően korábban keresett termék volt a világpiacra, mára azonban Brazília, Chile, Dél-Afrika és Marokkó termelésének felfutásával **versenypozíciónk meggyengült**. A termelés eredményessége a nyomott világpiaci árak miatt **folyamatosan romlik**, ezért – noha az ágazat előreláthatóan továbbra is jövedelmet termel – a kibocsátás **folyamatos csökkenése** valószínűsíthető 2006-ig.

A konzervuborka értékesítési kilátásai sem kedvezőek: az Unióban a **német termelők** hatékonyságuk, míg a **lengyel termelők** olcsóságuk miatt jelentenek komoly konkurenciát. Uborkatermelésünk várhatóan **100 ezer tonna**, a 2000-2002 közötti időszak átlaga körül stagnál a közeljövőben.

A zöldborsó a feldolgozóipar egyik fontos alapanyaga. A termelés és a felvásárlási árak alakulása erősen függ az időjárástól. Míg 2002-ben közel 102 ezer tonna zöldborsót takarítottunk be, addig 2003-ban 23%-kal kevesebbet, 78 ezer tonnát. A termelés meglehetősen kockázatos volta miatt a gazdálkodók óvatosak, ezért a vetésterület **17 ezer hektár**, a 2003. évi 96%-a (de a 2002. évinek csupán háromnegyede) körül valószínűsíthető 2006-ig. A mélyhűtött és tartósított zöldborsó ugyanakkor **keresett exporttermék**, a nyugat-európai árak **kedvezőnek** mondhatók.

Az Egyesült Államok mezőgazdasági minisztériumának (USDA) adatai szerint Magyarország a világ **negyedik legnagyobb csemegekukorica-termelője** és a feldolgozott csemegekukorica **elsősorú exportőre** volt 2003-ban. A hazai termelést gyors bővülés jellemzi: a növény termőterülete 2003-ban elérte a **38 ezer hektárt**, a kibocsátás **618 ezer tonna** körül alakult. A kedvező piaci lehetőségeknek,

valamint a területalapú támogatásoknak köszönhetően a csemegekukorica **képes lesz megőrizni jó pozícióit.**

3.7. Fontosabb gyümölcsfélék

Gyümölcsstermésünk 2003-ban **724 ezer tonna** körül alakult, 4%-kal haladta meg a 2002-ben szüretelt mennyiséget (ám lényegesen elmaradt a 2000. évi mintegy 1 millió tonnától). Gyümölcültetvényeink területe ekkor elérte a **101 ezer hektárt**, 4%-kal volt nagyobb, mint a 2000-2002 közötti évek átlaga. A termő ültetvények korösszetétele és fajtaszerkezete az utóbbi években meghirdetett ültetvénytelepítési támogatások ellenére **sem mondható kedvezőnek.** A gyümölcsösök mintegy harmada előregedett, részben ezzel is magyarázható, hogy míg az összes gyümölcssterület alig változott, a **termésmennyiség** gyümölcsfajonként és évente eltérő mértékben, de **csökkent.** Az ágazaton belül mintegy 70%-os részesedéssel továbbra is az **alma** túlsúlya jellemző.

Modellszámításaink szerint a főbb gyümölcsfélék (alma, körte, őszi- és kajsziarack, meggy, valamint málna) területe a kivágások és telepítések nyomán **alig változik** 2004-2006 között. A terméseredmények ugyanakkor előreláthatóan **csökkennek** (az almánál a visszaesés közel 20%-os, míg az őszibaracknál 18%-os), illetve a körte, kajsziarack és meggy esetében várhatóan **stagnálnak.** Ez – a 2004. évi igen kedvező időjárás mellett – elsősorban a korszerűtlen ültetvényszerkezetre és természetstechnológiára vezethető vissza. Az ültetvénykiöregedés veszélye miatt a jövőben is fontos feladat lenne a telepítések folytatása, a fajtaszerkezet korszerűsítése.

Málnából fajtakínálatunk jó, áruminőségünk megfelelő, piaci pozícióinkat hatékonyabb természetstechnológiával, öntözésvitással és szervezettebb piacépítéssel tudnánk erősíteni. Gyorsfagyasztott málnából kivitelünk jelentős, mintegy **5 ezer tonna.** Az ágazat kézimunkaigénye nagy, a munkabérek emelkedése (és költségként való elszámolása az egyéni gazdaságoknál) **veszteségessé teszi** a termelést. Az alma és őszibarack belföldi felhasználása – más gyümölcsfélék fogyasztásának növekedésével párhuzamosan – **csökkenhet** az elkövetkező években. Almakivitelünk azonban az **alacsony kínálati árak** és a **korlátozott piaci lehetőségek** miatt előreláthatóan nem nő. A fontosabb feldolgozott gyümölcsstermékek közül a **meggybefőtt** külpiaci pozíciója **stabilnak ígérkezik.**

Az adminisztratív korlátok megszűnése, a kereskedelem liberalizálása és az áruházláncok dinamikus fejlődése nyomán a **mediterrán tagállamokból,** továbbá **Törökországból** és **Romániából** származó gyümölcsimport növekedése komoly fenyegetést jelent.

A magyar gyümölcsstermelők az egységes gazdaságtámogatásra történő áttérésig **az egyszerűsített támogatásra jogosultak.** A „régii” tagállamokban a főbb gyümölcsfélék felvásárlási ára többnyire magasabb, mint Magyarországon, az árkonvergencia esélye azonban a szállítási költségek miatt általában meglehetősen **csekély,** bár a legfelső minőségi osztályokba sorolt termékeknél nem kizárt. Az

agrár-környezetgazdálkodási célprogramokban történő részvétel hosszabb távon ellensúlyozhatja a termelési költségek várt emelkedését a szektorban. Megjegyzendő azonban, hogy a megváltozott piaci körülmények diktálta, mind élesebb versenyben az ágazat talpon maradásához **fejlesztések sorozata** (pl. az öntözött területek arányának növelése, az infrastruktúra fejlesztése, a termelés műszaki, technikai és technológiai színvonalának emelése) **szükséges**.

3.8. Szőlő és bor

A hazai szőlőterület növekedése középtávon **nem várható**⁴. Ennek legfőbb oka, hogy a Közösség borpiaca (a hazaihoz hasonlóan) bőtermésű években **felesleggel küzd**. A belső fogyasztás meglehetősen **lassú ütemben emelkedik** (a trendet visszaesések tarkítják), míg az export a legjobb esetben is stagnál. Ezért, a túltermelés levezetését segítő számos intervenciós beavatkozási lehetőség ellenére, a jövőben nyomott árakra lehet számítani, ami nem ösztönöz a termelés bővítésére.

Az Unió borpiaci szervezete támogatást nyújt a szőlőültetvények végleges felszámolására, e programban azonban Magyarország egyelőre **nem tervezi részvételét**. Pedig a kisebb szőlőtermelők közül feltehetően sokan döntenének a tőkék kivágása mellett. Az új telepítésekre ugyan nem, ám az **újratelepítésekre** (országos szinten összesen 1 260 hektárig) hektáronként **8 000 euró** támogatás igényelhető a 2004/2005. borpiaci évben⁵. Megjegyzendő, hogy az **agrár-környezetgazdálkodási célprogramokban** történő részvétel, amennyiben a támogatásokat a tervezett szinten hirdetik meg, számottevően javíthatja a termelés jövedelmezőségét. Ez a szőlőterület kisebb, 1-2% körüli bővüléséhez vezethet 2006-ig.

Az elöregedett és rosszul kezelt ültetvények, továbbá a szőlőtermelés és -feldolgozás elkülönülése miatt **bortermelésünk évjáratonként erősen ingadozik**. Az előállított hordós és palackozott borok aránya azonban az elkövetkező években feltehetően **nem változik**. Igaz ugyan, hogy a hordós borok uniós piacra jutása a vámok megszűnésének köszönhetően a csatlakozással látszólag könnyebb lett, az **exporttámogatások hiánya** azonban érzékenyen érinti e termékkört. Modellszámítási eredményeink a Közösségből és harmadik országokból származó **borimport** (elsősorban palackozott borok) **40 ezer hektolitert meghaladó növekedésére** figyelmeztetnek, ami a vámok megszűnésével, illetve csökkenésével magyarázható. A magyar borászatoknak a külpiaci versenyképesség várható gyengülése miatt több figyelmet kellene fordítaniuk a hazai piacra, ahol szintén részesedésük csökkenésével kell számolniuk!

⁴ Az uniós és a harmonizált magyar borjog elvi lehetőséget teremt a szőlőterület növelésére az elmúlt 8 esztendőben engedéllyel kivágott ültetvények után keletkezett újratelepítési jogok alapján.

⁵ A rendelkezésre álló támogatási keret azonban meglehetősen csekély, mindössze 10 millió euró.

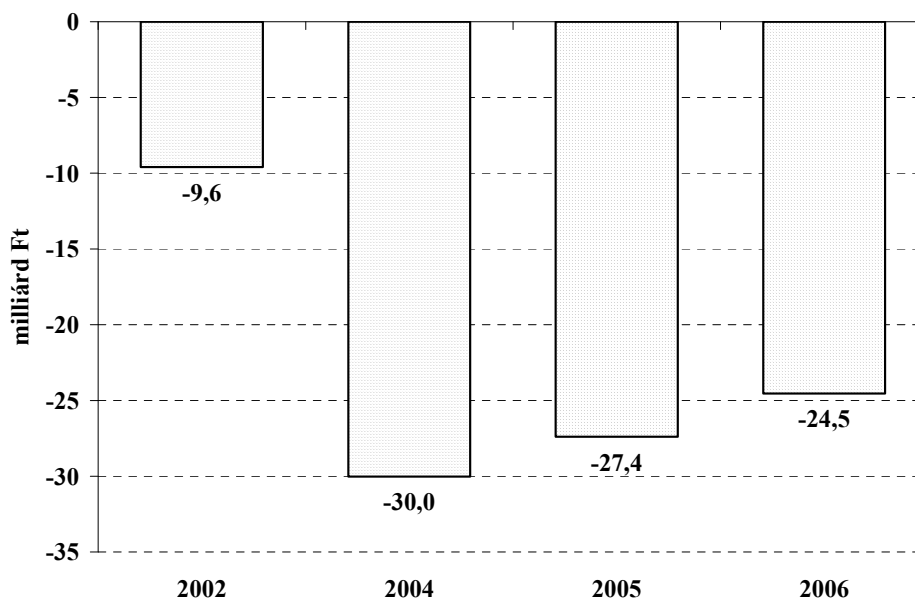
3.9. Szarvasmarha

A szarvasmarha-ágazatban már 2004 első felében szembetűnő változások mentek végbe. A teljes állomány, ezen belül a **tehénállomány** augusztusban **5%-kal** volt kisebb, mint egy esztendővel korábban. A létszámfogyás elsősorban a **tejhasznú teheneket** érintette. A környező csatlakozó országok nyomott felvásárlási árainak és a piacsabályozás (csatlakozást megelőző) változásának hatására Magyarországon a **tej felvásárlási ára** 2004 első heteiben drasztikusan, mintegy **20%-kal csökkent**. Emiatt sok gazdálkodó a termelés korlátozására, illetve felhagyására kényszerült. Míg a megtermelt tej mennyisége számottevően csökkent⁶, a tehénkivágások következtében a **marhahústermelés volumene több mint 10%-kal nőtt**.

Modellszámításaink szerint azonban a tejelő tehénállomány további jelentős csökkenése a **kilépési korlátok** miatt, valamint a **fokozatosan emelkedő nemzeti kiegészítő támogatásnak** köszönhetően **nem valószínűsíthető**. A fajlagos hozam emelkedésével párhuzamosan ugyan lassú ütemben apadhat a létszám, de a tejtermelés már **nem esik a 2004. évi szint alá**. Jóllehet, az ágazat termelési értéke 2004-ben 21%-kal csökken a 2002. évihez képest, 2005-ben előreláthatóan **8%-kal**, 2006-ban **4%-kal lesz magasabb** az előző évinél (feltéve, hogy a tejtermelés nemzeti kiegészítő támogatását a minisztérium a lehetséges maximális szinten meghirdeti). Ennek ellenére az állattenyésztési ágazatok közül várhatóan a tejtermelés könyveli el a legnagyobb veszteséget, 2006-ban több mint **24,5 milliárd forintot**. Ez arra figyelmeztet, hogy a szükséges és lassan elodázhatatlanná váló modernizáció végrehajtásához, valamint az uniós elvárások teljesítéséhez szükséges forrásokat az ágazat **nem képes előteremteni** (10. ábra).

⁶ A KSH adatai szerint a 2004 első három hónapjában felvásárolt tej mennyisége 17,5%-kal maradt el az előző év ugyanezen időszakában átvett mennyiségtől. Megjegyzendő, a közvetlenül értékesített tej mennyisége ugyanakkor valamelyest nőhetett, ezért az esztendő végére összesen 10-15% közötti visszaesése valószínűsíthető.

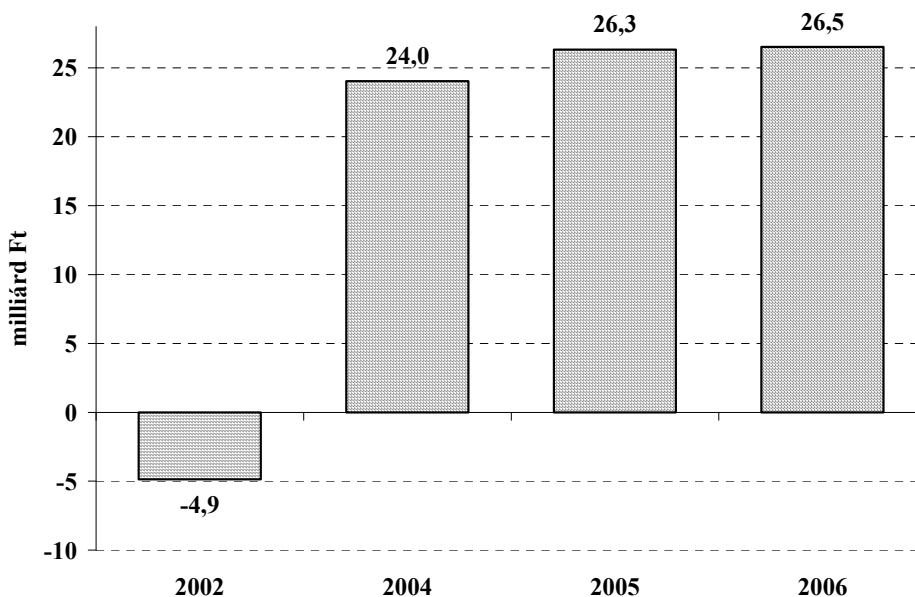
A tejtermelés jövedelmének várható alakulása (HUSIM)

Forrás: az AKI Agrárpolitikai Kutatások Osztályán készült számítások

A marhahús-termelés pozícióját erősítik a **húshasznosítású szarvasmarhatartásra** nyújtott/nyújtható nemzeti kiegészítő támogatások (ld. Popp *et al.*, 2004). Amíg ezek működnek, a marhahizlalás a tejtermeléssel szemben kétségtelenül előnyt élvez, hiszen az állattenyésztésen belül e tevékenység ígérkezik a legjövedelmezőbbnek (vö. 10-11. ábra). Valószínűsíthető tehát, hogy sok szarvasmarhatartó a **tejhasznosításról húshasznosításra vált** (kicsik), illetve a **bikaborjakat legalább 9 hónapos korig megtartja** (nagyok). A változás kézzelfogható jelei azonban egyelőre **késnek**, ami döntően a hizott hímivarú szarvasmarhák után igényelhető nemzeti kiegészítő támogatás késői meghirdetésével, a véghizlalási fázis és technológia hiányával, illetve biológiai korlátokkal magyarázható.

11. ábra

A marhahízalás jövedelmének várható alakulása (HUSIM)

Forrás: az AKI Agrárpolitikai Kutatások Osztályán készült számítások

A húshasznosítású szarvasmarhák létszáma növekedésének köszönhetően a hazai szarvasmarha-állomány várakozásaink szerint átlagosan évi **1-2%-kal nő** 2006-ig. Hangsúlyozni szükséges azonban, hogy amennyiben a **nemzeti kiegészítő támogatások bármelyike megszűnik, e tendencia könnyen megfordulhat.**

3.10. Juh

Juhállományunk az elmúlt években **folyamatosan nőtt**, az anyajuhok létszáma 2004. május 1-jéig elérte a Koppenhágai Megállapodásban rögzített kvótát. A hazai juhtenyésztés alapvetően élőállat-exportra van berendezkedve, ami az Unió szigorodó állatjóléti előírásai miatt egyáltalán **nem előnyös** [ld. Nyárs *et al.*, 2004].

Míg modellszámításaink szerint az ágazat termelési értéke 2002-ről 2004-re **megkétszereződik**, 2005-ben és 2006-ban csak csekély mértékben nő. A 2002-ben még veszteséges juhtartás 2004-ben szerény **pozitív eredményt** könyvelhet el, ami 2006-ban a közvetlen és közvetett támogatásoknak köszönhetően akár **megduplázódhat**. Megjegyzendő, hogy mivel a legelőterületek egy része a **kedvezőtlen adottságú térségekben** helyezkedik el, a juhtartók jogosultak az e területekre felvehető kiegészítő támogatásokra is. Az állomány 2005-ben és 2006-ban előreláthatóan **alig változik**.

3.11. Vágósértés

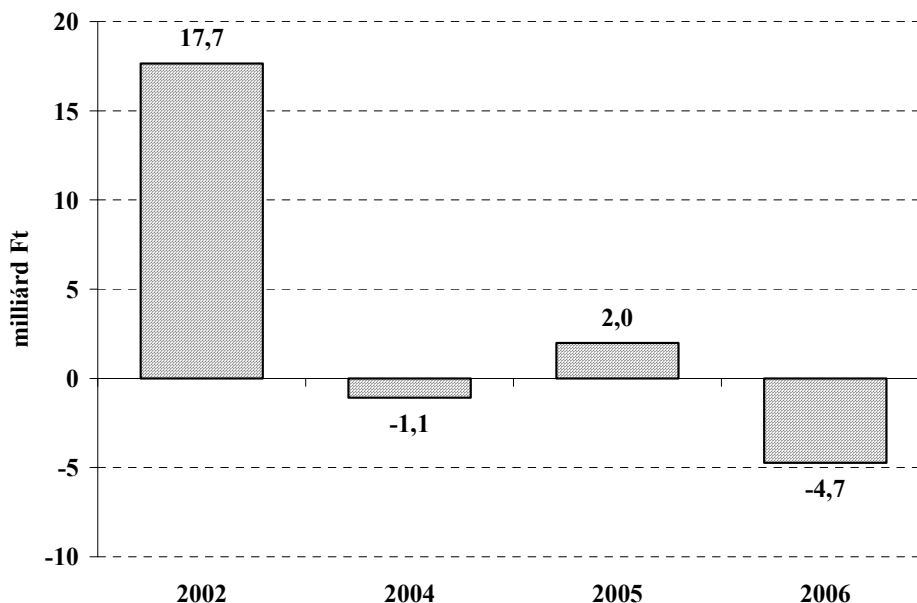
A hazai sertéshizlalás a rendkívül gyenge gabonatermés és a mind alacsonyabb felvásárlási árak miatt veszteségessé vált 2003 utolsó harmadában. Ez a sertéslétszám számottevő csökkenéséhez vezetett: a KSH adatai szerint az országos állomány 2004. augusztus 1-jén csupán **84%-a** volt az egy esztendővel korábbihoz. A kedvezőtlen változásokra mindig gyorsabban, rugalmasabban reagáló egyéni gazdaságok már 2004. április 1-jén **22%-kal kevesebb** sertést tartottak, mint 2003. december 1-jén. Jóllehet, 2004 második harmadában a felvásárlási árak emelkedni kezdtek, a takarmányárak pedig a kalászosok betakarítását követően meredeken zuhantak, a várt korrekció elmaradt, **az anyakocák száma alig nőtt**.

Az ágazatot igen érzékenyen érinti a közvetlen (haszonállat-tartási) támogatás megszűnése. Miközben a termelési költségek folyamatos emelkedése prognosztizálható, az éves felvásárlási átlagár előreláthatóan **nem haladja meg a 290 forint/kilogramm (élő testtömeg) szintet az elkövetkező két esztendőben**. A kilátások a Közösség piacán sem kifejezetten biztatóak, sem rövidebb, sem hosszabb távon [ld. Hingyi *et al.*, 2004]. Modellszámításaink arra figyelmeztetnek, hogy a sertéshizlalás akár **4,7 milliárd forint feletti veszteséget** is elkönyvelhet 2006-ban (12. ábra). A termelőknek óriási nehézséget jelent az **uniós higiéniai, állatjóléti és környezetvédelmi előírásoknak** való megfeleléshez szükséges **beruházások** forrásainak előteremtése. Az ország egyes térségeiben a kibocsátásra negatív hatással lehet (és szociális feszültségeket is előidézhet), hogy az uniós standardoknak megfelelni nem képes vágóhidakat **2005-ben bezárják**.

Sertésállományunk alakulása többé-kevésbé ciklikus volt a rendszerváltás óta eltelt időszakban. A ciklikusságot – bár a létszám csökkenő tendenciát mutatott – az elmúlt években is ki lehetett mutatni. A vágósértés és a takarmánykukorica felvásárlási ára, illetve ezek egymáshoz viszonyított aránya érezhetően befolyásolta a hizlalási kedvet, különösen a kisebb állománnyal rendelkező termelők esetében. Úgy tűnik azonban, hogy a csatlakozás hatására és a várható piaci konstelláció miatt **hosszú lejtmenetre kényszerül az ágazat**. Modellszámításaink szerint **a sertéslétszám számottevő növekedése nem valószínűsíthető** a közeljövőben: míg 2005-ben előreláthatóan **4,4 millióhoz közelít** az éves átlagléttség, egy esztendővel később **4,3 millió alá esik vissza**. Felfutás 2007 első felében sem várható, az anyakocák száma ugyanis feltehetően **310 ezer** (2004. évi szint) **alá csökken** 2006-ban.

12. ábra

A sertéshízalás jövedelmének várható alakulása (HUSIM)

Forrás: az AKI Agrárpolitikai Kutatások Osztályán készült számítások

Változást az abrakarmányok **erősen kínálati piacának** és a **viszonylag kedvező földrajzi elhelyezkedésnek** (gondolunk itt elsősorban a mind több sertéshúst importáló volt Jugoszláv utódállamok közelségére, de az oroszországi piac elérhetőségére is) köszönhetően esetleg megtelepedő **nyugat-európai tőke** hozhat⁷. Ez azonban önmagában még nem elegendő: az ágazat versenypozíciójának erősítéséhez ugyanis a **teljes vertikum hatékonyságának javítása** szükséges. Megjegyzendő továbbá, hogy az újonnan épülő, rendkívül alacsony munkaintenzitású modern sertéstelepek **aligha kínálnak munkalehetőséget** az ágazatból az aktuális leépítések során elbocsátásra kerülő munkaerő döntő hányadának.

3.12. Vágóbaromfi

A hazai baromfihús-fogyasztás az elmúlt évtizedben **folyamatosan emelkedő tendenciát** mutatott. A baromfihús, a sertéshúst megelőzve, ma a legkedveltebb húsféle Magyarországon. Baromfihús-termelésünk a Dél-Amerikából és Dél-Kelet-Ázsiából Európára zúduló csirkehús-dömping következtében időszakonként nyomott felvásárlási árak ellenére **évek óta nő**.

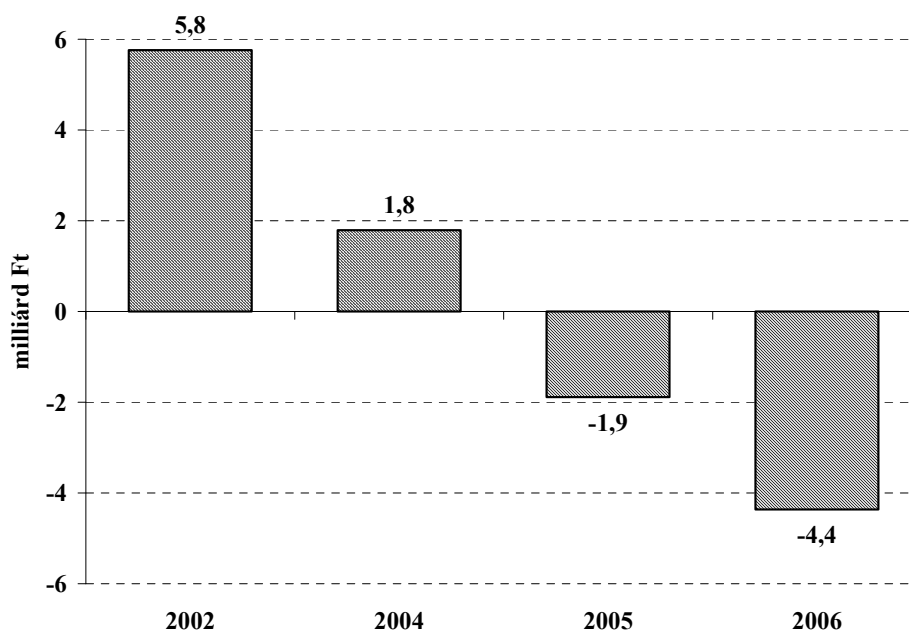
⁷ Oroszország mellett az EU-10 is óriási felvevőpiacot jelent. A térség sertéshús-termelése 42%-kal csökkent az elmúlt évtizedben, ám a fogyasztói jövedelmek emelkedésével várhatóan nő a kereslet, amit a megmaradt hizlaldák előreláthatóan nem képesek kielégíteni. Nem meglepő tehát, hogy az Unió legnagyobb sertéshús-exportőre, Dánia a régióban terjeszkedik. Szlovákiában és Lengyelországban már megvetették lábukat a dán sertéstermelők/befektetők, és – a fentebb említett tényezőkön túl – a viszonylag alacsony környezeti terheltség miatt a magyarországi lehetőségeket is mérlegelik.

A vágóbaromfi-ágazat 2003-ban nehéz helyzetbe került. A vágócsirke felvásárlási ára az esztendő második harmadában **közel 16%-kal** volt alacsonyabb az elmúlt fél évtized viszonylatában kiugróan magas, 2001. évi átlagáránál. Mivel a felvásárlási árak már 2002-ben sem tartottak lépést a kiadások emelkedésével, továbbá az energia- és tápárak növekedése 2003 végére drasztikus mértéket öltött, a hizlalás kilónként néhány forintos jövedelme hamar **veszteséggé változott**. Mindezen túl az ágazatra árnyékot vetett a legnagyobb hazai baromfifeldolgozó társaság, a baromfifeldolgozók összes árbevételéből több mint 18%-kal részesedő Hajdúsági Baromfitermelő és Értékesítő Rt. csődje.

A vágóbaromfi-termelésben legnagyobb hányadot képviselő csirkehizlalást – a sertéshizlaláshoz hasonlóan – érzékenyen érinti a közvetlen (haszonállat-tartási) támogatás megszűnése. Prognózisaink szerint a vágócsirke-termelés a csatlakozás előtti hónapokban még igényelhető nemzeti támogatásnak köszönhetően ugyan jövedelmező lesz 2004-ben, az elkövetkező években azonban **veszteséggé válik**: 2006-ban az ágazat már **4,3 milliárd forintot meghaladó** negatív eredményt realizálhat (13. ábra). Sajnos, reális az esélye annak, hogy a felvásárlási árak 2005-2006 között **a jelenleginél is alacsonyabb szintre esnek vissza**, miközben az abraktakarmány-árak a 2004/2005. gabonapiaci gazdasági évihez képest előreláthatóan emelkednek.

13. ábra

A csirkehizlalás jövedelmének várható alakulása (HUSIM)

Forrás: az AKI Agrárpolitikai Kutatások Osztályán készült számítások

Modellszámításaink szerint a hazai csirkehús-termelés a kedvezőtlen változások hatására **7%-kal csökkenhet** 2004-2006 között. A csirkehús-fogyasztás ugyanakkor előreláthatóan nő, ám fel kell hívni a figyelmet arra, hogy a fogyasztás szerkezetében egyre nagyobb hányadot képviselnek a **magasabb hozzáadott értékű termékek**.

Várakozásaink szerint az egyéb vágóbaromfi-termelés (pulyka-, liba- és kacsahizlalás) jövedelmezősége szintén **romlik** középtávon, de továbbra is **pozitív előjelű marad**. Ugyanakkor a kereslet élénkülésének köszönhetően a kibocsátás valószínűleg **mérsékelt ütemben nő**.

3.13. Tyúktojás

A hazai tojástermelés – a „régii” tagállamok többségéhez hasonlóan – a **belföldi igények kielégítésére** „rendezkedett be”. Az ágazat közvetlen **támogatásokban nem részesülhet** a jövőben, miközben az **uniós állatjóléti, környezetvédelmi és forgalmazási előírásoknak** való megfeleléshez szükséges **beruházások** óriási terhet rónak a gazdálkodókra. Modellszámításaink szerint a tojástermelés által realizált jövedelemtömeg a 2002. évi, közel 3,5 milliárd forint **45%-ára eshet vissza** 2006-ra. A kibocsátás ennek ellenére várhatóan **3,2 milliárd darab** körül alakul az elkövetkező két esztendőben (bár megjegyzendő, hogy megbízható prognózis a „háztáji termelés” uniós átlagot jelentősen meghaladó aránya miatt nehezen adható). A jelenlegi piaci helyzet és a termelők tőkeellátottsága azonban **hosszabb távon hanyatlást** valószínűsít.

4. Az agrár-külkereskedelem alakulása

4.1. Általános tendenciák

Jóllehet, mezőgazdasági és élelmiszeripari exportunk (agrár-exportunk) a rendszerváltás óta eltelt másfél évtizedben **erősen ingadozott**, az általános tendencia hosszú távon inkább **stagnáló**. Bár az import ingadozása kisebb mértékű volt, az általános tendencia ennél egyértelműen **növekvő**. Egy olyan ország számára, ahol az egyetlen pozitív külkereskedelmi egyenlegű termelőágazat az élelmiszergazdaság, ez kétségtelenül negatív jelenség. Ugyanakkor pozitívumként értékelhető, hogy a közép- és kelet-európai térség országai közül Magyarország maradt az egyetlen, amely megőrizte az agrár-külkereskedelmi szaldó pozitív előjelét [Juhász *et al.*, 2002]. **Így egyetlen nettó agrár-exportőrként léptünk be a nettó agrárimportőri pozícióval bíró Közösségbe, egy ugyancsak nettó importőri pozícióban lévő országcsoporttal együtt.**

A magyar agrár-külkereskedelem alakulását különböző aspektusokból vizsgálva kevésbé megnyugtató következtetésekre jutunk. Ha az agrárágazat korábbi teljesítményéhez viszonyítjuk kivitelünk alakulását, nem lehetünk elégedettek, mert **növekedést nem**, legfeljebb ingadozást mutathatunk ki (ezzel szemben az import dinamikusán nőtt). Amennyiben az agrártermelési potenciálból indulunk ki, akkor sem lehetünk elégedettek, hiszen adottságainkat és lehetőségeinket messze nem használtuk ki. Ha a világ és Magyarország agrártermelési indexének alakulását vetjük össze, az 1989-1991 időszak átlagát 100-nak véve azt tapasztalhatjuk, hogy míg a globális agrártermelés 2000-ig **23%-kal emelkedett**, az ágazat kibocsátása nálunk **31%-kal csökkent**. Ennek következtében részesedésünk a világ agrártermeléséből **alig több mint felére zuhant vissza**. Részesedésünk a világ agrárkiviteléből tehát elsősorban a kibocsátásban bekövetkezett, számunkra kedvezőtlen irányú változások hatására olvadt el.

A hazai agrár-export és -import elmúlt másfél évtizedben megfigyelt ingadozása mögött meglehetősen ellentmondásos okok húzódnak. Az 1990-es évtized elején a mezőgazdasági termelés rohamosan csökkent, aminek értelemszerűen az export visszaeséséhez kellett volna vezetnie. Mindez azzal magyarázható, hogy **a belföldi fogyasztás a mezőgazdasági termelés visszaesését meghaladó mértékben csökkent**, aminek következtében az exportárualap mégis növekedett (a felesleget el is tudtuk helyezni a külföldön). Az 1990-es évek második felétől egészen a csatlakozásig az exportárualap **a termelés ingadozásait követve változott**. Esetenként áruhiány alakult ki, máskor az árualapok minősége, szerkezete nem volt összhangban a külföldi igényekkel.

Sajnos, **nem következett be markáns változás a nyersanyagok és feldolgozott termékek arányában**, pedig attól, hogy az élelmiszeripar **közel 70%-a** időközben külföldi tulajdonba került, számos szakértő a magas feldolgozottságú és versenyképes élelmiszeripari termékek kivitelének felfutását várta. Ebből viszont az a következtetés vonható le, hogy a külföldi cégek elsősorban

piacszerzési céllal vásárolták fel élelmiszeriparunkat, illetve itteni érdekeltségeiket **kiinduló bázisnak** szánták/szánják a kelet felé történő terjeszkedéshez. Ugyanakkor a külföldi cégek jelenléte (a külföldi márkanevek alatt belföldön forgalomba hozott, egyébként Magyarországon előállított termékek) azon látszatot keltették/keltik, mintha az országot elárasztanák a Nyugat-Európából származó élelmiszerek⁸.

Agrárimportunkban a Nyugat-Európából olcsóbban beszerezhető **alapanyagok és félkész termékek** aránya nőtt a legdinamikusabban. Jó példa erre a sertés- és baromfi-hús: a nyugat-európai piacokon nehezen vagy alig értékesíthető részeket olcsón importálta az élelmiszeripar, majd ezekből állított elő – főként a belföldi piacra, de közép- és kelet-európai exportra is – húskészítményeket.

Fontos aláhúzni, hogy a korábbi szabadkereskedelmi egyezmények önmagukban még nem nyújtottak garanciát agrárexportunk növekedésére, csupán **annak lehetőségét teremtették meg. Ugyanez érvényes jelenlegi helyzetünkre**, amikor a teljes vámunió tagjai vagyunk. **Az igazi exportteljesítmény a versenyképesség függvénye**, e téren azonban **gyengébbek vagyunk Nyugat-Európánál**⁹ (ld. stagnáló kivitel és folyamatosan növekvő import EU-15 relációban), de **erősebbek Közép- és Kelet-Európánál**. Legalábbis ez a CEFTA országokkal folytatott kereskedelmünk tapasztalata: a CEFTA országokba irányuló agrárexportunk a csatlakozásig **erőteljesen nőtt**, míg onnan származó behozatalunk, jóllehet, ingadozott, **nem volt jelentős**. Ráadásul csaknem valamennyi CEFTA partner alkalmazott velünk szemben időszakos **importmegszorításokat**, ám e nehezítő körülmények ellenére is sikerült ezen országcsoportba irányuló agrárkivitelünket növelni, egyenlegünket javítani.

Ugyanakkor az Unióval kötött bilaterális kereskedelmi megállapodás (Magyarország számára egyébként előnyösen aszimmetrikus) kedvezményes kvótáit az uniós kereskedők **jobban ki tudták használni a magyar piacon**, mint a magyar exportőrök a Közösség piacán. Ez többek között a nyugat-európai cégek erősebb és hatékonyabb marketing munkájával, a termelők és kereskedők jobb tőkeellátottságával és szervezettségével, valamint egyes szektorokban (pl. hússzektor) a versenytársak kétségtelenül versenyképes áraival magyarázható. Emellett a WTO megállapodás sem kizárólag a liberalizáció kedvező hatásait éreztette velünk, hanem éppenséggel az exportszubszidió lefaragását előírva **korlátokat szabott** a támogatással exportálható (tehát nem versenyképes) termékeink kivitelének.

Fontos tanulság továbbá, hogy a tengerentúli piacokon elégtelenül kiépített külgazdasági szervezetünk nem segítette/segíti elő kellőképpen **a piaci struktúraváltást**, ami mérsékelné kivitelünk **kedvezőtlen, túlzott Európa-centrikusságát** [Kartali *et al.*, 2003]. Ugyancsak fontos tanulság, hogy **amennyiben**

⁸ Megjegyzendő, hogy a hazai cégek esetében (pl. Pick Rt.) ennek éppen az ellenkezője igaz.

⁹ Az exportunkból mind mennyiségben, mind értékben döntő hányadot képviselő öreg kontinens, mint agrárpiacon, két részre osztható: egy fizetőképes, de túlkínálattal küszködő Nyugat-Európára, illetve egy túlkínálattal ugyan nem jellemezhető, ám gyenge fizetőképességű Kelet-Európára.

egy termékpályán valamelyik szereplő nem versenyképes, akkor az exportra szánt termék sem az.

4.2. Agrár-külkereskedelmünk jelenlegi termékszerkezete

A hazai agrárexport árbevételéből a mezőgazdaság 2000-2003 között átlagosan mintegy **30%-kal** (814 millió USD), az élelmiszeripar **70%-kal** (1 850 millió USD) részesedett. A fontosabb állattenyésztési termékcsoportok közül kiemelkedik a **hús és vágási termékek** főcsoportja évi 555 millió USD átlagos árbevételével (20% feletti részesedés). Az **élőállat**-kivitel részesedése ugyanakkor nem éri el az 5%-ot, árbevétele 2001 óta folyamatosan csökken. Egyre nagyobb aránnyal szerepel azonban a **tej és tejtermékek** főcsoportja, amely elsősorban nem a 2003. évi 134 millió USD árbevétel (5%-os részesedés), hanem a javuló tendencia miatt érdemel külön említést.

A növényi termékeknél a **gabonafélék** főcsoportja áll az első helyen, amely azonban nemcsak évi 327 millió USD átlagos „hozományával” (12%-os részesedés), de annak szélsőséges ingadozásával is felhívja magára a figyelmet. Hiszen míg e főcsoport viszonylag bőtermésű években akár 400-500 millió USD árbevételt is elért, máskor ezen összegnek mindössze a negyedét „hozta”. Második helyen a **zöldség- és gyümölcsfélék** főcsoportját kell említenünk. A kertészeti termékek kivitele 2000-2003 között átlagosan több mint 7%-kal (221 millió USD) részesedett az agrárexportból. Az ágazat stabil külpiacokkal rendelkezik (elsősorban az Unióban), export-árbevételének éves ingadozásai – az időjárás-függőség ellenére – sokkal kisebbek, mint a gabonaféléké. Az **olajos magvak és takarmányok** főcsoportja 4%-ot meghaladó részesedéssel ugyancsak a fontosabb növénytermesztési termékcsoportok közé tartozik.

Az élelmiszeripari termékcsoportok közül a legfontosabb a **zöldség- és gyümölcskészítmények** főcsoportja évi 302 millió USD átlagos exportbevétellel. Bár e termékcsoporthoz a század utolsó éveiben erősen visszaesett, 2000 óta ismét folyamatosan növekvő tendenciát mutat. Érdekesen alakult az **állati takarmányok** főcsoportjának exportbevétele. E termékek kivitele 2000-ben haladta meg először a 100 millió USD értékhatárt, ám 2003-ban már elérte 264 millió USD-t, amivel részaránya az összes agrárexportból 8%-ra nőtt. E szembetűnő változás mögött a külföldi tőke áll, amely a térség más országai (pl. Ukrajna) felé is mind élénkebben érdeklődik. A fentiek mellett fontos szerepet tölt be még az **ital, szesz és ecet** főcsoport, mindenekelőtt a borexportnak köszönhetően. E főcsoport az elmúlt 4 esztendőben átlagosan 3,5%-kal részesedett az export-árbevételből.

Az agrárimportból a mezőgazdasági termékek 2000-2003 között átlagosan **24%-kal** (309 millió USD), az élelmiszeripari termékek **76%-kal** (972 millió USD) osztoztak. Ezen arányok viszonylag stabilnak mondhatók, bár az élelmiszeripar súlya az utóbbi években valamelyest **csökkent**. A behozatal termékcsoportok szerkezetét vizsgálva megállapítható, hogy az **állati takarmányok** főcsoport részesedése kiemelkedően magas, 20% feletti (igaz, 2003-ban 17%-ra esett vissza).

Évente átlagosan mintegy 264 millió USD értékben importálunk (döntően magas fehérjetartalmú) takarmányt. A vizsgált időszakban jelentősen nőtt, közel megduplázódott a **hús és vágási termékek** (4%), valamint a **tej és tejtermékek** (4%) főcsoportjának részesedése. Az egyéb fontosabb főcsoportok (pl. a túlnyomórészt trópusi területekről érkező áruféleségeket tartalmazó **kávé, tea, fűszer, a kakaó és készítmény**, valamint a **gyümölcs, dió** főcsoport) részesedése 4-7%-ra tehető.

4.3. Agrár-külkereskedelmünk relációinak átrendeződése

A csatlakozás előtti években agrárkivitelünk mintegy **65%-a** irányult a 24 uniós társországba. A csatlakozással leszűkült azon export-célországok köre, amelyekbe exportszubszenciában részesülő termékeket szállíthatunk. A kiesőkhöz tartoznak legjelentősebb piacaink közül **Csehország, Lengyelország, Szlovákia és Szlovénia** (igaz, ezek korábban szintén CEFTA országok voltak, így többé-kevésbé szabad agrár-külkereskedelmet folytattunk velük).

Az EU-15 tagállamai – a korábbi liberalizációs lépéseknek köszönhetően – már 2004. május 1. előtt is korlátozás nélkül fogadták agrártermékeink **92%-át**. Megjegyzendő, hogy az Unió a magyar agrárkivitelben meghatározó termékköről alapvetően **eltérő termékkört** részesít exportszubszenciában (a visszatérítések több mint kétharmadát a cukor és tejtermékek után fizetik ki, míg a számunkra fontos gabona, sertés- és baromfihús, bor, valamint feldolgozott zöldség- és gyümölcsfélék a támogatási keretből alig néhány százalékkal részesednek). Megemlítendő továbbá, hogy például a **borok és tejtermékek** Közösség által támogatott termékei **nem esnek egybe** a magyar export cikkelemeivel [ld. Kartali *ed.*, 2004a, p. 81., valamint 17. és 19. melléklet]. Mindezekon túl az uniós exportszubszenciában részesített termékek lehetséges célországainak köre **sem fedti** a magyar export-célpiaconkat. A nehézségeket csak fokozza, hogy a hazai piaci szereplők a pályázatos rendszerben elérhető támogatásokhoz gyakorlatlanságuk miatt kezdetben nem egykönnyen jutnak hozzá.

A fentieket összegezve valószínűsíthető, hogy export-célpiaconk, illetve ezek forgalomban képviselt aránya **nem változik lényegesen középtávon**, esetleg **az Unió súlyának néhány százalékos növekedése** elképzelhető.

Ami agrárimportunkat illeti, a csatlakozás előtti években az exportéhoz hasonló arányok alakultak ki: a 24 társország részesedése behozatalunkból **67%** körül alakult (az importtermékek származási helyét figyelembe véve). Akárcsak az exportnál, az importnál is ellentétes hatások érvényesülnek a relációk alakításában. A csatlakozással megszűnt vámok megkönnyítik más tagállamok hazánkba irányuló élelmiszergazdasági kivitelét. Köztudomású ugyanakkor, hogy a csatlakozás előtt az EU-15 tagállamaiból származó import már **több mint 80%-a** liberalizált volt, illetve a fontosabb szállító országok közül további három, egyben „új” tagállam (Csehország, Lengyelország és Szlovákia), CEFTA tagként ugyancsak jelentős kedvezmények mellett hozhatta be agrártermékeit.

A harmadik országokból érkező termékek esetében nem várható vámvedelmünk számottevő változása, legfeljebb néhol (pl. zöldségfélék) kisebb mértékű vámcsökkenés. Mindezen tényezők együttesen az import piacszerkezetében feltehetően **valamivel határozottabb eltolódást, átrendeződést** okoznak, mint ami az exportnál valószínűsíthető. Azon korábbi tapasztalatból kiindulva, miszerint az EU-15 szállítói versenyelőnyeiknek köszönhetően jobban ki tudják használni a piacnyitás kínálta lehetőségeket, továbbá hogy a velünk együtt uniós tagállammá vált Csehország, Lengyelország és Szlovákia az utóbbi években egyaránt dinamikusán növelték Magyarországra irányuló élelmiszerszállításait, elképzelhető, hogy a **kibővült Unió** részesedése agrárimportunkból néhány éven belül elérheti a **75%-ot**. Ennél nagyobb arányt azért nem tartunk valószínűnek, mert bizonyos „standard importtermékek” (pl. szója, kávé, kakaó és némely egyéb trópusi termékek) jellegüknél fogva nem importálhatók az EU tagállamokból.

4.4. A modelleredmények értékelése

Modellünkben a kivitel és behozatal volumene alapvetően a termékmérlegek alakulásának függvénye. A számítási eredmények értékelése előtt fontosnak tartjuk megjegyezni, hogy az agrárexport esetében a modellben szereplő termékkör reprezentációs foka 57-61% között ingadozott a 2000 utáni években, míg az agrárimportnál – a takarmányok hiánya miatt – a reprezentáció lényegesen alacsonyabb, 29-33% közötti volt. Termékszerkezeténél fogva a mezőgazdaság és élelmiszeripar reprezentációs foka is eltérően alakult: míg az érintett mezőgazdasági termékek az exportban 76-82%, az importban 48-57% között változott, addig az élelmiszeripari termékek az exportban 54-61%, az importban csupán 22-26% között mozgott.

Ugyancsak nagy az eltérés az egyes HS-főcsoportok között: míg például a gabonafélék kivitelét majdnem teljesen lefedik a modellben szereplő termények, addig például a keveréktakarmányok főcsoportja – nehezebb definiálhatósága miatt – nincs reprezentálva. Esetenként a kiválasztott termékkör HS-kódrendszer szerinti meghatározása is nehézségekbe ütközik. Míg ugyanis egyes termékeknek csak egyetlenegy 10 jegyű termékkód létezik, addig másoknál (pl. sertéshús) akár 100 ilyen kódot kell összefoglalni.

4.4.1. Agrár-külkereskedelmi egyenlegünk várható alakulása

A 2004. esztendő első 8 hónapjának statisztikái szerint¹⁰ agrárexportunk az előző év azonos időszakához képest **12%-kal** nőtt, elérte a 2,217 milliárd USD-t. Agrárimportunk ennél lényegesen nagyobb ütemben, **45%-kal** emelkedett, 1,495 milliárd USD körül alakult. Pusztán e számok alapján az év végére **3,5-3,7 milliárd USD** exportot, illetve **2,2-2,3 milliárd USD** importot valószínűsíthetnénk; az

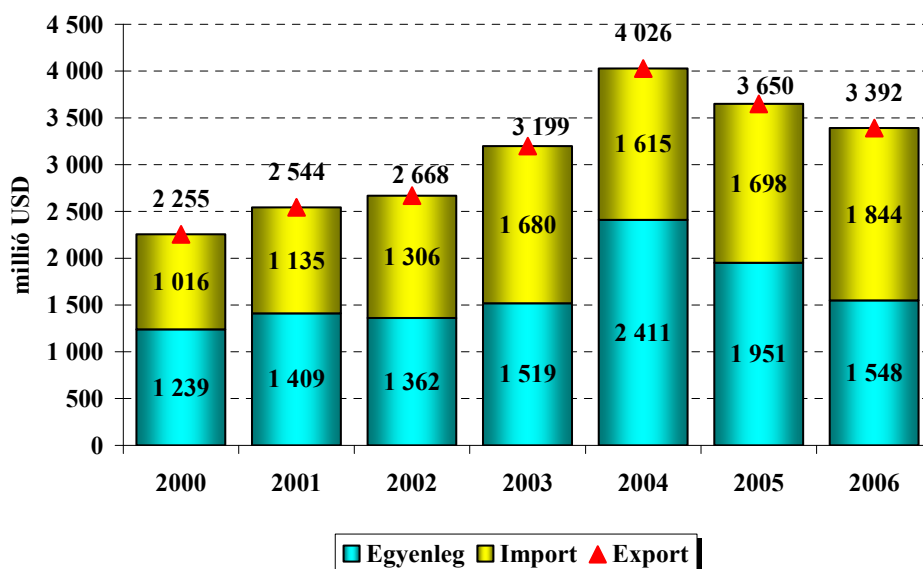
¹⁰ A csatlakozással együtt nemcsak a vámhatárok szűntek meg, hanem az eddigi adatszolgáltatási rendszer, a vámstatisztika is, ezért a Food Adatbázis csak 2004 áprilisával bezárólag szolgál konzisztens idősorokkal. A vámstatisztikát felváltó Intrastat rendszer alapján készített számításaink még nem 100%-os biztonságúak, e rendszer várhatóan leghamarabb 2005 áprilisában tud megbízható adatokat nyilvánosságra hozni.

egyenleg ez esetben **1,3-1,4 milliárd USD** körül alakulna, ami 2003-hoz képest 100-200 millió USD csökkenést jelentene. Ha figyelembe vesszük, hogy agrár-külkereskedelmünk 2000-2003 között az év első kétharmada után milyen eredménnyel ért „célba” (az éves kivitel átlagosan 60%-át, míg a behozatal 63%-át realizáltuk az első 8 hónapban), akkor 2004 végére **3,7 milliárd USD** (azaz becslésünk felső határával megegyező) exportot, illetve **2,4 milliárd USD** (becslésünk felső határát is meghaladó) importot várhatnánk. Modellszámításaink a bőséges gabona-termésnek köszönhetően még magasabb, **4,026 milliárd USD** (csak potenciális!) kivitelt jeleznek. A gabonapiacra kialakult helyzet miatt azonban a valóságban ennél **lényegesen alacsonyabb exportárbevételre** és **rosszabb egyenlegre** számíthatunk. Az ideji, 16,5 millió tonna körülire becsült rekordtermés mellett ugyanis a külpiazi szállítások a kalászosok betakarítása óta – a nyomott felvásárlási árak és lanyha kereslet miatt – gyakorlatilag **leálltak**¹¹.

Prognózisunk szerint agrár-külkereskedelmi szaldónk az elkövetkező években is **pozitív marad**, ám **folyamatosan csökken**. (14. és 15. ábra). Ennek oka, hogy **kivitelünk a kiugró 2004. évihez képest dollárban és euróban számolva egyaránt visszaesik**, míg **behozatalunk továbbra is folyamatosan nő**. Az egyenleg ábráinkon látható, 2004 utáni „lejtését” azonban a tetemes gabonafelesleg 2005. évre áthúzódó levezetése **csillapítja**, akár el is tüntetheti.

14. ábra

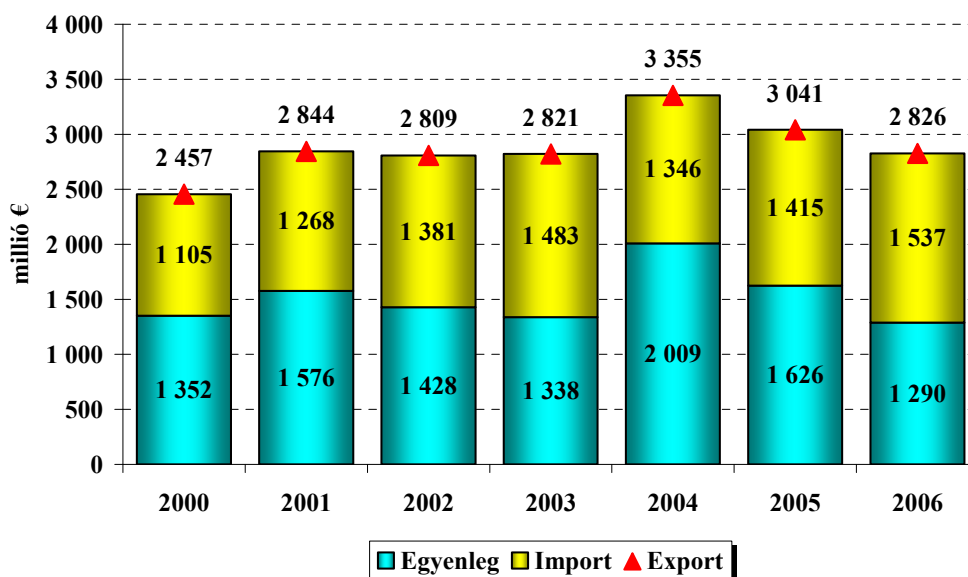
Agrár-külkereskedelmünk alakulása 2000-2006 között (HUSIM)
millió USD

Forrás: Food Adatbázis alapján az AKI Agrárpiaai Kutatások Osztályán készült számítások (2000-2003), valamint az AKI Agrárpolitikai Kutatások Osztályának modelleredményei (2004-2006)

¹¹ Egy konkrét példa: a MÁV 2004. szeptember 30-ig összesen 190 ezer tonna gabonát szállított külföldre, 518 ezer tonnával kevesebbet, mint az előző év azonos időszakában. A gabonaforgalom a Dunán sem indult meg, a termelők és kereskedők kivárták november 1.-ét, az intervenciós felvásárlási időszak kezdetét.

Agrár-külkereskedelmünk alakulása 2000-2006 között (HUSIM)
 millió €

Forrás: Food Adatbázis alapján az AKI Agrárpiaai Kutatások Osztályán készült számítások (2000-2003), valamint az AKI Agrárpolitikai Kutatások Osztályának modelleredményei (2004-2006)

Az egyes szektorokat külön-külön vizsgálva **mind a mezőgazdaság, mind az élelmiszeripar dollárban és euróban számolt várható kivitele a 2004. évihez képest csökken, de a csatlakozás előtti színvonalat tartósan meghaladja.** A mezőgazdasági export azonban – döntően a területalapú támogatások hatására felduzzadó gabonakészleteknek köszönhetően – kisebb mértékben esik vissza, mint az élelmiszeripar külpiaai eladásai. Modelleredményeink is megerősítik, hogy a mezőgazdaság és élelmiszeripar aránya az exportban **nem változik lényegesen**, ami azért sajnálatos, mert **a magasabb hozzáadott értéket képviselő áruk részesedése nem nő olyan mértékben, miként az elvárható lenne.**

Számításokkal igazolható azonban, hogy az elmúlt másfél évtized alatt tapasztaltnál lényegesen rugalmasabb termelői reagálás **számottevően lassítaná** a mezőgazdaság külkereskedelmi egyenlegének romlását!

4.4.2. A főbb termékek kivitelének és behozatalának várható alakulása

Gabonafélékből az exportárualap már a csatlakozás évében jelentős mértékben nő: a vezérnövényekből (kukorica, búza és árpa) megtermelt felesleg meghaladja a **7,8 millió tonnát**. A területalapú támogatásoknak és az intervenciók felvásárlásnak köszönhetően a termelési kedv várhatóan 2005-ben és 2006-ban sem csökken, a külpiaacokon levezetendő gabonatöbblet modellszámításaink szerint – normális évjáratokat feltételezve – átlagosan mintegy **6,3 millió tonna** körül valószínűsíthető. E mennyiség közel **60%-át** előreláthatóan a **kukorica teszi ki** (a

HUSIM alapváltozatában feltételezettnél lényegesen rugalmasabb termelői reagálás esetén a kukoricából felhalmozott exportárualap a búzafelesleg akár négyszeresét is elérheti).

A fontosabb **olajnövények** közül a napraforgómag kivitelének stagnálása, esetleg mérsékelt növekedése várható (termesztéstechnológiai okokból kifolyólag e megállapítás azonban óvatosan kezelendő). Ezzel szemben **50 ezer tonna alá** esik az alacsonyabb jövedelemmel kecsegtető repceből rendelkezésre álló exportárualap. **Étolajkivitelünk** 2004-2006 között továbbra is évi 112 ezer tonna körül alakul.

A zöldség- és gyümölcságazaton belül stabil exportcikknek mutatkozik a **meggy**, a **gyorsfagyasztott málna**, valamint az **almasűrítmény** (a hazai alma mintegy 80% ipari feldolgozásra kerül). Növekvő mennyiséget, 2006-ban a 2004. évihez képest akár 25%-kal is többet, 176 ezer tonnát exportálhatunk **csemegekukoricából** (friss, fagyasztott és konzerv). **Paradicsomból** továbbra is a hajtattott primőr áru lehet versenyképes, ennek termelése azonban középtávon várhatóan nem nő számottevő mértékben. A **burgonya** és **vöröshagyma** piaca meglehetősen kiszámíthatatlan, ugyanis mind a hazai termelés, mind a nagyobb versenytársak kibocsátása évről-évre erősen ingadozik. Hagyományos exportcikkünk, a **fűszerpaprika-őrlemény** pozíciója az erősödő konkurencia és a 2004 őszén kitört aflatoxin-botrány miatt inogni látszik. Részben a kevés hazai tárolókapacitás, részben (főleg koratavasszal) a választék bővítése miatt jelentősebb import valószínűsíthető **étkezési almából**. **Körtéből** továbbra is importra szorulunk. Az **étkezési szőlő** behozatala a korábbi, 30%-os vám megszűnése miatt várhatóan ugrásszerűen nő, 2005-ben és 2006-ban már meghaladhatja a **30 ezer tonnát** (2003-ban alig 3,5 ezer tonnát vásároltunk).

A húsexportban továbbra is **dominál a friss és feldolgozott sertéshús**. A **marhahús pozíciója stabil marad**. A **baromfi-hús-kivitel** azonban az exportárualap fogyatkozása miatt **folyamatosan csökken**. **Csirkehúsból jelentősebb behozatal** is valószínűsíthető (e tendencia egyébként már most kimutatható, a feldolgozóipar eddig is szívesen élt az olcsó húsimport lehetőségével). Megjegyzendő, hogy az Európai Bizottság új megállapodást tervez kötni **Brazíliával** az import vámok csökkentéséről, aminek következményeként a jelenleg 300 ezer tonnát meghaladó brazíliai csirkehús-import akár **további 270 ezer tonnával** is nőhet (a csirkehúsra kirótt 10-30%-os vám mindössze 1-3%-ra csökkenne). A hazai baromfi-hízalást mindez meglehetősen negatívan érintheti, mivel a magyar áruk pozíciói nemcsak az Unióban, de itthon is megrendülhetnek. Általában a húsféleségekkel kapcsolatban fontos kiemelni, hogy **az export és import szerkezete jelentősen eltér**.

Marhahús-kivitelünk és -behozatalunk középtávon várhatóan **stagnál**, ami a mérsékelt növekvő hazai fogyasztásnak köszönhető. A hazai támogatási rendszer ismeretében ugyanakkor az **élőállat-import emelkedése** valószínűsíthető, a környező csatlakozó országok közül ugyanis (Szlovénia kivételével) egyedülként adunk a hízott bikák után nemzeti kiegészítő támogatást. Ez a jövőben kétségtelenül **lökést adhat marhahús-exportunknak**.

A 2004-ig folyósított, „bújtatott” exporttámogatás megszűnésével **tej- és tejtermék-exportunk** volumene **5-10%-kal** is **csökkenhet** 2004-2006 között. Megítélésünk szerint azonban kivitelünk visszaesése az uniós kereskedelem irányába történő szerkezeti átrendeződéssel **mérsékelhető**. Jóllehet, **tej- és tejtermék-importunk** egyértelmű **növekedést mutat** az elkövetkező néhány évben, megjegyzendő, hogy **e folyamat már 2004-ben kiteljesedett** (jelenleg is nagy mennyiségű folyadéktej érkezik a szomszédos országokból), ezért a behozatal további számottevő emelkedése 2005-ben és 2006-ban **nem tűnik reálisnak**. A fontosabb termékekre vonatkozó előrejelzést a 1. táblázat tartalmazza.

1. táblázat

A fontosabb termékek becsült exportmennyiségei 2004-2006 között

Me.: ezer tonna

Termék neve	2000-2002 átlaga	2004	2005	2006
Búza	*1 085	3 447	2 282	2 594
Kukorica	*1 567	3 796	3 733	3 709
Napraforgó	*265	260	280	245
Repce	*140	85	49	47
Étolaj	*81	112	112	112
Csemegekukorica (nyers, konzerv és fagyasztott)	*174	135	175	176
Hasított sertés	**209	207	206	190
Hasított marha	**40	43	41	39
Vágott baromfi	**168	87	77	64

Forrás: KSH, valamint az AKI Agrárpolitikai Kutatások és Ágazati Ökonómiai Osztályán készült számítások

* Tényleges kivitel.

** A KSH 2000-2002. évi termékmérlegeiből kalkulált exportárualap-adatok.

Az agrár-külkereskedelem főcsoport szintű elemzése – amennyiben eltekintünk 2004. évben a gabonapiacon kialakult helyzettől, a baromfiexport különféle támogatásokra visszavezethető, átlagon felüli növekedéstől, illetve a bőséges tavalyi termésnek köszönhetően közel megduplázódó olajosmag-kiviteltől – egyébként **nem mutat lényegesen eltérő tendenciát** a korábban leírtakhoz képest.

5. Az üzemi jövedelmek alakulása

5.1. Közvetlen támogatások gazdaságtípusonként

Az uniós csatlakozással bevezetett, új agrárpiaci szabályozás meghatározó az üzemi jövedelmek alakulásában. A mezőgazdasági termelés értékét növelő, évről-évre folyamatosan emelkedő közvetlen támogatások 2006-ban előreláthatóan **megaladják a 204 milliárd forintot**, ami a 2002. évi szint **közel kétszerese**. Az igényelhető közvetlen szubvenciók összege minden tevékenységi irány esetében emelkedik, **egyedüli kivétel az abraktakarmány-fogyasztó állatok tartására/hizlálására specializálódott üzemek csoportja**. Ezek közvetlen támogatottsága a 2002. évi szint csupán **18,5%-a** körül valószínűsíthető 2006-ban (2. táblázat), így részesedésük az összes közvetlen támogatásból a 2002. évi csaknem 11%-ról mindössze **1%-ra csökken**.

2. táblázat

A közvetlen támogatások üzemtípusok szerinti megoszlásának változása

Megnevezés	2002	2006	Változás
	millió Ft		%
Szántóföldi növénytermesztés	44 809	109 204	243,7
Kertészeti termelés	866	1 256	145,0
Ültetvényes gazdálkodás	7 771	12 796	164,7
Tömegetak.-fogyasztó állatok tartása	9 246	16 959	183,4
Abraktak.-fogyasztó állatok tartása	11 540	2 138	18,5
Vegyes növénytermesztés	7 401	17 468	236,0
Vegyes állattenyésztés	7 289	11 173	153,3
Vegyes mezőgazdasági termelés	16 555	33 177	200,4
Összesen	105 478	204 170	193,6

Forrás: az AKI Vállalkozáselemzési Osztályán készült számítások

Természetesen a többi tevékenységi irány sem osztozik egyenlően a közvetlen támogatásokon. A MICROSIM modellel végzett számításaink szerint a szubvenciók nagyobb hányada, **több mint 53%-a** a szántóföldi növénytermesztő gazdaságokhoz kerül, míg például a kertészetek részesedése nem éri el az **1%-ot** sem. A szántóföldi és vegyes növénytermesztő üzemek után a tömegetakarmány-fogyasztó állatok tartására/hizlálására specializálódott gazdaságok támogatottsága nő a legnagyobb mértékben – köszönhető ez a hizlálást ösztönző nemzeti kiegészítő támogatásoknak, valamint a csatlakozás első három évében folyamatosan emelkedő tejprémiumnak. Az állattenyésztéssel is foglalkozó, vegyes mezőgazdasági termelést folytató gazdaságokról is általában elmondható, hogy kedvezőbb pozícióba kerülnek, támogatottságuk ugyanis majd’ **megduplázódik**. Ezek egyébként **16%-ot meghaladó** részesedésükkel a közvetlen támogatások második legnagyobb „lehívói”.

5.2. Közvetlen támogatások méretkategóriák szerint

Számításaink szerint a közvetlen támogatások üzemi méretkategóriák szerinti eloszlása jelentős mértékben megváltozik 2002-2006 között. Míg a legfelsőbb méretkategóriába tartozó gazdaságok részaránya a 2002. évi 70%-ról **56% alá csökken**, addig a kisméretű üzemeknél a részesedés jelentős, csaknem **12%-pontos**, a közepes méretűeknél ugyanakkor csekély, alig több mint **2%-pontos növekedésre lehet számítani**. Mivel az egyszerűsített kifizetés és a nemzeti kiegészítő támogatások döntő része területalapú szubvenció, egyáltalán nem meglepő, hogy a közvetlen támogatások eloszlása mindhárom méretkategória esetében erősen közelíti a mezőgazdasági terület eloszlását (3. táblázat).

3. táblázat

A közvetlen támogatások méretkategóriák szerinti megoszlásának változása

Me.: %

Üzemi összes SFH (ezer Ft)	2002	2006	Mezőgazdasági terület megoszlása
≤ 3 000	15,9	27,8	25,7
> 3 000 - 10 000	14,1	16,7	16,4
> 10 000	70,1	55,5	57,9

Forrás: az AKI Vállalkozáselemzési Osztályán készült számítások

5.3. Adózás előtti eredmények gazdaságtípusonként

Modellszámításaink szerint az uniós csatlakozás hatására a **szántóföldi és vegyes növénytermesztő gazdaságok adózás előtti eredménye**¹² (jövedelme) **nő a legnagyobb mértékben, 2006-ban meghaladja a 31 ezer, illetve megközelíti a 24 ezer forint/hektár** összeget. Ez döntően a szántóföldi növénytermesztést preferáló közvetlen támogatásoknak, a gabonapiaci intervenciónak, de részben a 2002. évinél magasabb, „szokványos” terméshozamoknak is köszönhető¹³. Szembetűnően magas az adózás előtti eredmény növekménye a kertészetek esetében (a növekmény abszolút összege nagyobb, mint a szántóföldi növénytermesztőknél), ami a 2002. évi viszonylag gyenge eredménnyel, továbbá a terméshozamok és értékesítési árak prognosztizált emelkedésével magyarázható. Az ültetvényekre specializálódott gazdaságoknál a meghatározó kultúrák termelési és piaci kilátásai korántsem biztatóak (ld. 3.7. alfejezet), az adózás előtti eredmény visszaesése elsősorban erre vezethető vissza.

¹² Mivel az egyéni gazdaságok a felhasznált családi munkaerő után általában nem számolnak el munkabért, ezek adózás előtti eredményét a fizetetlen munka becsült költségével (minimálbér és meg nem fizetett munkaórák számának szorzata) csökkentettük. Az így kapott mutatószámra, mint korrigált adózás előtti eredményre hivatkozunk.

¹³ Megjegyzendő, hogy a MICROSIM modell a vetésszerkezet egyetlen markánsabb változásaként a kukorica vetésterületének növekedését vetíti előre a többi szántóföldi növény rovására. Ez azonban nem befolyásolja számottevően az adózás előtti eredmények alakulását.

A piacszabályozás változása **rendkívül kedvezőtlenül érinti az abraktakarmány-fogyasztó állatokat tartó/hizlaló üzemeket**: míg 2002-ben e csoport realizálta az üzemre vetített legnagyobb adózás előtti eredményt (2,3 millió forint), addig 2006-ban a **legnagyobb veszteséget** (3,7 millió forint) **könyveli el**. Összességében a tömegtakarmány-fogyasztó állatok tartására/hizlására specializálódott gazdaságok kilátásai sem biztatóak, ám a 2006. évre prognosztizált, üzemenként 216 ezer forint negatív eredményt egy **ennél lényegesen nagyobb veszteséggel szembesülő tejtermelés** és egy várhatóan **igen nyereséges marhahizlaló ágazat** „hozza össze”. A vegyes állattenyésztő üzemek várható adózás előtti eredménye értelemszerűen e két üzemszoporté között helyezkedik el. Megjegyzendő, hogy a vegyes mezőgazdasági termelőtevékenységet folytató gazdaságok eredménye az állattenyésztési ágazatok jellemző túlsúlya miatt kismértékben csökken.

Igen borúsak az **ültetvényes gazdálkodás** kilátásai: modellszámításaink szerint az e tevékenységre specializálódott üzemek veszteségeiket előreláthatóan **megkétszerezik**.

A mezőgazdasági termelés összesített korrigált adózás előtti eredménye azonban a 2 Európai Méretegységénél (EUME) nagyobb üzemekben a 2002. évi **közel másfélszerese lesz** 2006-ban (4. táblázat).

4. táblázat

Az egyes üzemtípusok korrigált adózás előtti eredményének változása

Megnevezés	2002		2006		
	ezer Ft/ üzem	ezer Ft/ ha	ezer Ft/ üzem	ezer Ft/ ha	1 ha-on 2002 = 100%
Szántóföldi növénytermesztés	793,2	11,9	2 085,6	31,3	262,9
Kertészeti termelés	472,4	70,4	863,7	128,8	182,8
Ültetvényes gazdálkodás	- 312,7	- 21,0	- 592,0	- 39,8	-
Tömegtak.-fogyasztó állatok tartása	892,6	18,6	152,6	3,2	17,1
Abraktak.-fogyasztó állatok tartása	2 203,5	154,7	- 2 302,1	- 161,6	-
Vegyes növénytermesztés	260,3	7,7	799,0	23,8	307,0
Vegyes állattenyésztés	871,6	20,4	- 936,2	- 21,9	-
Vegyes mezőgazdasági termelés	585,8	9,6	400,3	6,6	68,3
Összesen	587,7	12,8	791,0	17,3	134,6

Forrás: az AKI Vállalkozáselemzési Osztályán készült számítások

5.4. Adózás előtti eredmények méretkategóriák szerint

Az eredményesség nem független az üzemmérettől. Kisebb üzemméret mellett nehezebb eredményesen gazdálkodni, hiszen a mezőgazdaságban is érvényesül a méretgazdaságosság, emellett a kis méret kevesebb lehetőséget kínál a termelés diverzifikálására (a kedvezőtlen időjárás kockázata „természetes úton” tehát alig „kezelhető”), ráadásul a piaci alkupozíció is gyengébb. A nagyobb üzemméret azonban – legalábbis a számokból ez olvasható ki – önmagában még nem garantál nagyobb adózás előtti eredményt. A termelés kétségtelenül

hatékonyabb a nagyobb gazdaságokban, ezek üzemi eredménye ugyanis általában nagyobb. Az általunk becsült korrigált adózás előtti eredmény átlaga azonban a nagyméretű gazdaságokban a **legkisebb**, bár a szórás igen nagy.

Modellszámításaink szerint az uniós csatlakozás hatására a legfelső méretkategóriába sorolt üzemek adózás előtti eredménye a 2002. évi szint **57%-ára csökken** 2006-ig. E kedvezőtlen változás részben az abrakfogyasztó állatok tartására/hizlalására, valamint a tejtermelésre specializálódott gazdaságok **nagy súlyára** (előbbieik számaránya háromszorosa az összes üzemen belül képviseltnek) vezethető vissza. (E csoportba a többnyire termelőszövetkezetek utódaként létrehozott nagygazdaságok tartoznak, amelyek sajátos forrásszerkezetükből adódóan súlyosabb kamatterhet cipelnek.) A közepes méretű gazdaságok ugyanakkor várhatóan **megduplázzák** hektárra vetített eredményüket, ami egyébként már 2002-ben is a legnagyobb volt. Ugyancsak látványosan nő a legkisebb üzemek adózás előtti eredménye, 2006-ban **meghaladja a 15 ezer forintot** (5. táblázat). Ismételten jelezzük, hogy ezen összeg már nem tartalmaz el nem számolt munkabért (minimálbér). E korrekció nélkül a kisméretű gazdaságok hektárra vetített adózás előtti eredménye egyébként meghaladná a 41 ezer forintot.

5. táblázat

Az 1 hektárra jutó, korrigált adózás előtti eredmény méretkategóriák szerinti változása

Üzemi összes SFH (ezer Ft)	2002	2006
	ezer Ft/ha	
≤ 3 000	- 5,5	15,0
> 3 000 - 10 000	22,7	45,4
> 10 000	18,3	10,3
Összesen	12,8	17,3

Forrás: az AKI Vállalkozáselemzési Osztályán készült számítások

A kisméretű gazdaságok, a **kertészetre és a korábban még jövedelmező abrakfogyasztók tartására/hizlalására specializálódott üzemek kivételével, mind veszteségesek voltak 2002-ben**. Az egyszerűsített kifizetésnek és a szántóföldi növények nemzeti kiegészítő támogatásának köszönhetően azonban helyzetük jelentős mértékben javul, így a szántóföldi növénytermesztésre specializálódott, illetve a vegyes mezőgazdasági termelőtevékenységet folytató kisüzemek a közeljövőben **legalább a minimálbért ki tudják gazdálkodni a családi munkaerő számára**. Az ültetvényes gazdálkodásra specializálódott kisebb üzemek helyzete ugyanakkor változatlanul **rossz**.

5.5. Fedezetipont-vizsgálatok a kritikus ágazatokban

A főbb állattenyésztési ágazatok előreláthatóan kritikus helyzete miatt külön megvizsgáltuk, hogy a **felvásárlási árak változásának irányától és mértékétől függően** hogyan alakul a tejtermelésre, valamint sertés- és baromfihizlalásra

specializálódott (értsd: termőföld nélküli vagy termőfölddel alig rendelkező¹⁴), a csatlakozás első évében „megtizedelt” üzemek jövedelmezősége 2006-ban. A következőkben kiértékelt fedezetipont-számításainknál az azonos tevékenységi irányú üzemek összességét vettük górcső alá, és kerestük azon elméleti árszintet, ahol *ceteris paribus* ezek összesített jövedelme és vesztesége zérus.

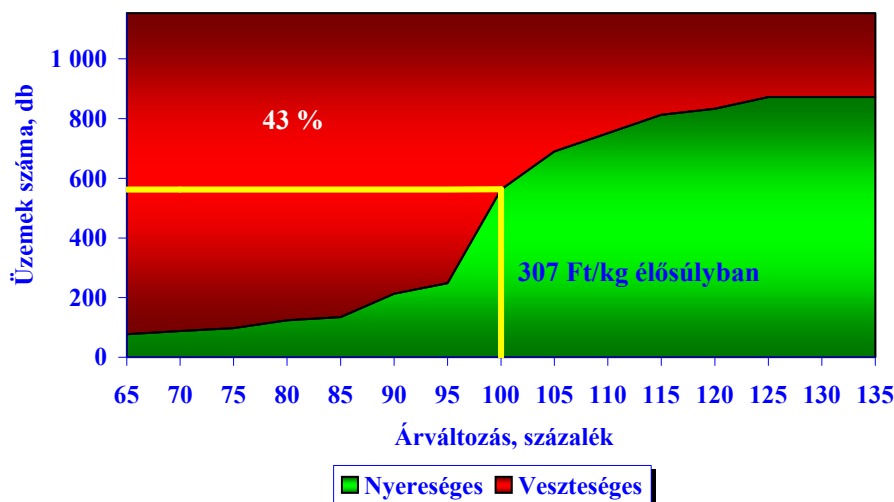
Megjegyzendő, hogy a már fentebb említett okból kifolyólag az egyéni gazdaságok adózás előtti eredménye nem vethető össze a társas vállalkozásokéval. Ezért a fedezetipont-vizsgálatoknál az egyéni gazdaságok adózás előtti eredményéből levontuk a családi munkaerő-felhasználásukra számított minimálbért is.

Sertéshizlalás

A vágósertések 2006. évre prognosztizált hazai felvásárlási átlagára élősúlykilogrammonként 287 forint. Modellszámításaink szerint a sertéshizlalásra specializálódott üzemek fedezeti pontja ugyanakkor **307 forint (+7%)** lenne, ahol azonban a gazdaságok **43%-a továbbra is veszteséget realizálna**. Ehhez képest a 287 forintos felvásárlási ár mellett az üzemek **51%-a negatív adózás előtti eredményt könyvelne el** (16. ábra).

16. ábra

Sertéshizlalás – a termelői ár és a gazdálkodás eredménye közötti összefüggés 2006-ban (MICROSIM)

Forrás: az AKI Vállalkozáselemzési Osztályán készült számítások

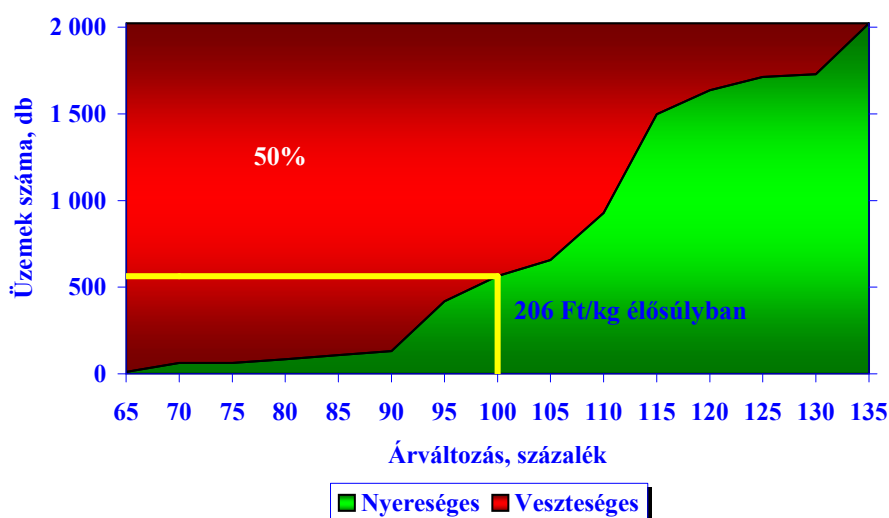
¹⁴ A specializálódott üzemek körébe azon gazdaságokat soroljuk, amelyeknél a főtevékenység SFH-ja meghaladja az összes SFH kétharmadát. A specializálódott üzemek tehát nem feltétlenül csak egyféle terméket állítanak elő.

Baromfihizlalás

A baromfihizlalók helyzete ennél rosszabbnak tűnik. A vágócsirke 2006. évre prognosztizált hazai felvásárlási átlagára élősúly-kilogrammonként 185 forint. A csirkehizlálásra specializálódott üzemek fedezeti pontja ugyanakkor **206 forint** (+11%) lenne, ahol a baromfihizlaló gazdaságok csupán **fele termelne a minimálbérnél nagyobb jövedelmet**. Ehhez képest a 185 forintos felvásárlási ár mellett az üzemek **28%-a lenne eredményes** (17. ábra).

17. ábra

Baromfihizlalás – a termelői ár és a gazdálkodás eredménye közötti összefüggés 2006-ban (MICROSIM)

Forrás: az AKI Vállalkozáselemzési Osztályán készült számítások

Megjegyzendő, hogy fedezeti-pont-számításaink éves átlagárakra épülnek, jóllehet, a csirkehizlaló üzemek egy esztendő leforgása alatt kb. 7 turnust bocsátanak ki. A baromfihizlalás általában **nagyobb éven belüli rugalmasságot enged meg**, hiszen a termelést egyik turnusról a másikra fel lehet futtatni, illetve le lehet építeni. Ezért valószínűsíthető, hogy a nyomott éves átlagár ellenére a szimuláció szerint veszteséges üzemek lényegesen nagyobb száma képes talpon maradni, mint például a sertéshizlalás esetében.

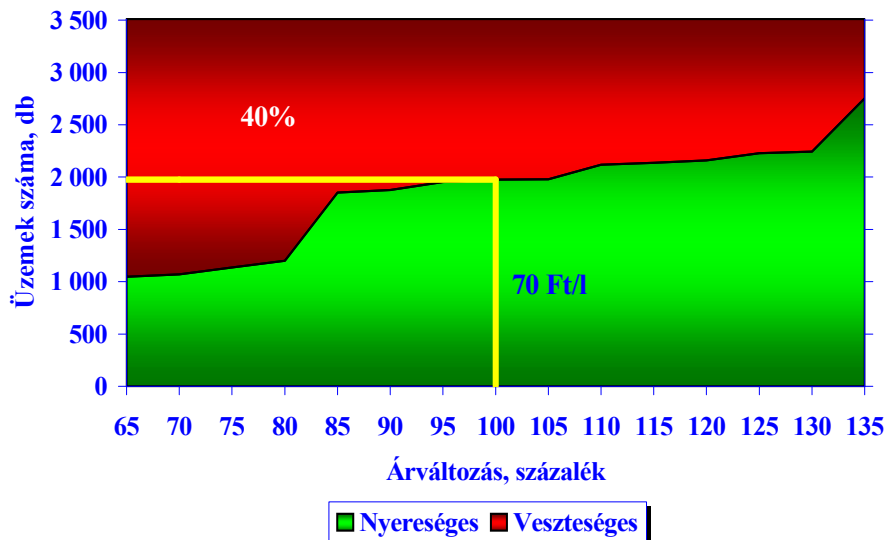
Tejtermelés

A tömegtakarmány-fogyasztó állatok tartására/hizlálására specializálódott üzemek ugyan nem szenvednek el akkora jövedelemcsökkenést, mint a sertés- és baromfityenyésztők, az elmúlt két esztendő fejleményei és a piaci kilátások alapján azonban a tejtermelést is a kritikus ágazatok közé soroljunk. A tehéntej 2006. évre prognosztizált hazai felvásárlási átlagára literenként 64 forint. Kalkulációink szerint a tejtermelésre specializálódott üzemek fedezeti pontja ugyanakkor **70 forint** (+9%) lenne, ahol azonban – a sertéshizlaláshoz hasonlóan – a gazdaságok mintegy **40%-a továbbra is veszteséges maradna**. Ehhez képest a 64 forintos felvásárlási ár mellett

az üzemek **56%-a negatív adózás előtti eredményt könyvelne el** (18. ábra). Mindezt jelentősen enyhíti azonban a takarmány-területre jutó támogatások összege, amely az árbevételt kiegészítve gazdaságonként differenciált módon, de magasabbra tolja a fedezeti pontot.

18. ábra

Tejtermelés – a termelői ár és a gazdálkodás eredménye közötti összefüggés 2006-ba (MICROSIM)

Forrás: az AKI Vállalkozáselemzési Osztályán készült számítások

Modelleredményeink alapján megállapítható, hogy a három kritikus ágazatban az uniós csatlakozásig **nem zajlott le maradéktalanul az üzemszelekció, várhatóan további gazdaságok kényszerülnek abbahagyni a termelést.** A legnagyobb veszteséget minden kétséget kizáróan az abraktakarmány-fogyasztó állatokat tartó/hizlaló gazdaságok szenvedik el. Érzékenységi vizsgálatainkból kiindulva valószínűsíthető, hogy **a sertéshizlaló üzemek mintegy 20%-ának** (kb. 450-500 gazdaság) **beavatkozás nélkül középtávon nem lesz esélye a túlélésre.** A csirkehizlalás esetében hasonlóan borúsak a kilátások, ám a nagyobb rugalmasság miatt a termeléssel ténylegesen felhagyó üzemek számát megbecsülni gyakorlatilag lehetetlen. **A tejtermelésnél 350-400 kilépő gazdaságra számíthatunk középtávon,** ezeknek egy hányada azonban – takarmánytermő területeiknek köszönhetően – **nem jut csődbe.**

6. A birtokstruktúra módosulása

6.1. A földtulajdon és földhasználat szerkezetének elmozdulásai

A föld **tulajdonosok szerinti megoszlása** a rendszerváltással lényegesen megváltozott: míg 1990-ben a mezőgazdasági terület 35%-a magán- (személyi), 34%-a állami-, 31%-a szövetkezeti tulajdonban volt, 2003-ra a magán tulajdon vált meghatározóvá 83%-os részesedéssel. Az állami tulajdon 10%-ra, a szövetkezeti 3%-ra csökkent. Jelenleg a mezőgazdasági terület mindössze 4%-a van a gazdasági társaságok tulajdonában.

A termőföld magánosítása összesen mintegy 5,7 millió hektárt, az ország termőterületének körülbelül háromnegyedét érintette (ennek 60,5%-át részaránykiadás, 39,5%-át kárpótlás keretében privatizálták); hozzávetőleg 2,5 millió magánszemély szerzett földtulajdont. 2003-ban már csupán 65 ezer hektár részarány-eredetű termőföld tulajdonjoga (hovatartozása) volt tisztázatlan.

A Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium 2003 márciusi adatai alapján a mai földmagántulajdon a következő jogcímekből eredeztethető:

- 27% korábban is a háztartások tulajdonában volt;
- 30% tagi részarány-tulajdonból,
- 14% tagi-alkalmazotti földalapról,
- 29% kárpótlás útján került magánkézbe.

Az ingatlan-nyilvántartás szerint a külterületi földrészletek átlagos területe jelenleg 3,2 hektár. Az utóbbi években megfigyelhető volt a tulajdon „osztódása” (miközben a használat terén koncentráció zajlott): a birtoktestek száma 2000-2004 között – öröklés, illetve adás-vétel folytán – 2,7%-kal (mintegy 40 ezer új tulajdonnal) gyarapodott.

A föld **tulajdonformák szerinti megoszlása** különösen a külterületi földek vonatkozásában (6 táblázat) sokatmondó, hiszen a mezőgazdasági tevékenység elsősorban e területeket érinti. A külterületi földek 66,7%-a természetes, 33,3%-a jogi személyek tulajdona. Ez utóbbiak közül 24,8%-kal az állami tulajdon a legjelentősebb.

6. táblázat

A külterületi földtulajdon ingatlan-nyilvántartás szerinti szerkezete

Megnevezés	Szántó	Mezőgazdasági terület	Termőterület	Összes terület
A földterület jogcímei szerinti megoszlása 2004-ben (%)				
Természetes személyek tulajdona	87,2	83,3	72,5	66,7
Jogi személyek tulajdonában összesen	12,8	16,7	27,5	33,3
- állami tulajdonú területek	7,8	10,6	21,9	24,8
- szövetkezetek területe	1,2	1,8	1,7	2,2
- gazdasági társaságok területe	2,9	3,1	2,8	3,7
- egyéb (önkormányzat, egyesület, egyház)	0,9	1,2	1,1	2,5
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0
A földtulajdoni jogcímei változása 2000-2004 között (2000=100%)				
Természetes személyek tulajdona	121,8	123,1	124,1	124,1
Jogi személyek tulajdonában összesen	43,2	50,1	65,9	71,8
- állami tulajdonú területek	197,4	163,4	121,3	118,9
- szövetkezetek területe	6,8	9,6	10,2	13,4
- gazdasági társaságok területe	42,8	45,2	45,3	53,4
- egyéb (önkormányzat, egyesület, egyház)	107,7	108,2	109,7	136,8
Összesen	98,8	99,0	99,8	99,9

Forrás: FVM FÖMI: Országos igazgatási határos fekvésenkénti és összevont főösszesítők (2000., 2003. és 2004. január 1.)

Elmondható, hogy a termőföld tulajdonviszonyaiban a „nagy változás” már a csatlakozás előtt lezajlott, annak ellenére, hogy a külterületi földeknél az állami tulajdon aránya jelenleg is számottevő.

A tulajdonviszonyok terén további változást elsősorban a **magántulajdonosok egymás közötti „tulajdonváltása”** idézhet elő. Az 1994. évi LV. Törvény a termőföldről, illetve az ezt módosító 2001. évi CXVII. Törvény („földtörvény”) ugyanis a termőföld bármilyen jogcímen történő megszerzését (kivéve a törvényes öröklést, az elbirtoklást, ráépítést, kisajátítást és a kárpótlási célú árverés során történő tulajdonszerzést) erősen korlátozza. A korlátozás tekintetében eltérő szabályok vonatkoznak a belföldi magán- és jogi személyekre, illetve a külföldiekre.

A **föld használata** a használat jogcíme (tulajdon, bérlet), illetve a földhasználók jogi státusza (gazdálkodási forma) szerint is lényegesen megváltozott a rendszerváltást követően. A használati jogcímekre vonatkozóan az agrártámogatások igénylésének csatlakozás előtt feltételeként szabott termelői regisztráció és a bejelentett földhasználat értékelése nyújt eligazodást.

A regisztrált termelők által használt mintegy 5,8 millió hektár összes terület **53%-a bérelt föld**. A bérelt terület aránya művelési áganként is változik, legmagasabb, **63,5% a szántó esetében** (7. táblázat).

7. táblázat

A bérelt terület aránya a termelői regisztráció alapján (2002)

Művelési ág		Használt terület (ezer ha)	Ebből: bérelt terület (%)
Szántó	összes	3 917,9	63,5
	17 Ark alatti	770,0	58,4
Gyümölcsös	összes	83,1	32,6
	termő	59,2	28,9
Szőlő	összes	70,0	21,6
	termő	62,6	18,1
Rét		154,0	50,7
Legelő		405,8	55,6
Erdő		1 011,8	19,2
Nádas		17,9	46,2
Halastó		27,3	48,5
Művelés alól kivett		121,8	24,2
Összes terület		5 809,7	53,0

Forrás: AKII: A regisztrált mezőgazdasági, erdőgazdasági, valamint halászati tevékenységet folytató termelők és gazdálkodó szervezetek főbb adatai (2002)

Hasonló arányt mutatnak az FVM nyilvántartásában szereplő, 300 hektár alatti, külterületi szántókra bejelentett földhasználók adatai is. Ezek szerint a nyilvántartott szántóterület csupán **36,8%-a** van a földhasználók saját tulajdonában, bár megjegyzendő, hogy a regionális szóródás meglehetősen nagy (8. táblázat). A használt, de nem saját tulajdonú szántó mintegy háromnegyede haszonbérlet.

8. táblázat

A bejelentett földhasználat jogcímek szerinti megoszlása régióként (2002)

Régió	Összes terület (ha)	Ebből:				
		Saját tulajdon	Haszonbérlet	Szívességi földhasználat	Felesbérlet, részes művelés	Haszonélvezet
Közép-Magyarország	137 085	41,3	47,1	11,0	-	0,6
Közép-Dunántúl	299 016	34,7	53,9	11,2	-	0,2
Nyugat-Dunántúl	467 380	22,8	58,4	17,7	0,4	0,7
Dél-Dunántúl	409 300	36,2	53,0	9,9	-	0,9
Észak-Magyarország	356 365	33,2	60,0	6,4	0,1	0,3
Észak-Alföld	727 953	40,4	51,2	7,8	-	0,6
Dél-Alföld	771 130	44,1	39,5	15,0	0,2	1,2
Ország összesen*	3 168 229	36,8	50,8	11,6	0,1	0,7

Forrás: FVM Földügyi és Térképészeti Főosztály

Megjegyzés: a 300 hektár alatti külterületi szántóterület alapján.

* Budapest nélkül.

A bérelt terület aránya gazdálkodási formák szerint változó: a szövetkezetek az általuk használt terület 93%-át, a nem jogi személyiségű gazdasági társaságok 85,3%-át, a jogi személyiséggel rendelkező szervezetek (beleértve az állami tulajdonú erdőgazdaságokat is) 60%-át, a mezőgazdasági vállalkozók (mellék-

illetve főfoglalkozástól függően) 36-44%-át, míg az őstermelők mintegy negyedét bérlik. (A szövetkezetek az összes termőföld 8%-án, a vállalatok és gazdasági társaságok 37%-án, az egyéni gazdaságok 55%-án gazdálkodnak).

A **földhasználati arányok** – akár a használat jogcíme, akár a földhasználók jogi státusza oldaláról nézzük – feltehetően **nem változnak számottevően az EU-csatlakozást követő néhány évben**, hiszen nincs olyan jogszabály, amely az egyik vagy másik formációnak kedvezne.

6.2. Birtokszerkezet és birtokkoncentráció

Magyarországon 2000-ben volt általános mezőgazdasági összeírás (ÁMÖ), míg 2003 végén egy szűkebb-körű, úgynevezett gazdaságszerkezeti összeírás (GSZÖ) készült. Ezek jól mutatják a közelmúlt, illetve napjaink birtokstruktúráját, az e rövid időszak alatt végbement változásokat (4. melléklet).

Az egyéni gazdaságok birtokszerkezete az ÁMÖ alapján részletesebben is bemutatható (9. táblázat). Lényeges kiemelni, hogy az ÁMÖ adatai szerint 2000-ben az egyéni gazdaságok 71,8%-a (688 ezer gazdaság) egyáltalán nem, illetve 1 hektárnál kisebb földterületet használt. Az 1 hektárnál nagyobb, de 5 hektárnál kisebb területet használó egyéni gazdaságok száma 177 ezer volt, ezek az egyéni gazdaságok által használt összes területből 18,5%-kal részesedtek. E gazdaságok zöme – amelyek nem valamilyen speciális, intenzív, illetve főként munkaigényes zöldség-, gyümölcs- vagy fűszernövény-termeléssel foglalkoztak – önfogyasztásra termelő, nem árutermelő gazdaság. Az ÁMÖ szerint Magyarországon mintegy 301 ezer „felesleget értékesítő” és 76 ezer „főként értékesítésre termelő” gazdaság volt 2000-ben.

A GSZÖ szerint 2003-ban a gazdaságok 92,8%-a használt 10 hektárnál kisebb földterületet (ezek részesedése az összes használt földterületből csupán 11,6% volt). A 10 hektárnál nagyobb földterületet használók száma nem sokkal haladta meg a 45 ezret. Az átlagos birtokméret 8,2 hektár volt. **A termőterület mintegy háromnegyedét a gazdaságok mindössze 1,6%-a (alig 12,5 ezer gazdaság) művelte!**

Az ÁMÖ és GSZÖ adatait összevetve kiderül, hogy a **gazdaságok száma a 2000. évi 958,5 ezerről 2003-ra 765,6 ezerre csökkent**. E mögött azonban elsősorban a formálisan megosztott kisebb gazdaságok újbóli összevonása áll. Ezt látszik alátámasztani, hogy az egyéni gazdaságok által használt átlagos földterület a 2000. évi 2,8 hektárról 2003-ra 3,3 hektárra emelkedett. A gazdasági szervezetek átlagos földterülete ugyanakkor 2003-ban 503 hektár volt, szemben a 2000. évi 711 hektárral, igaz, számuk a 2000. évi 5 392-ről 2003-ra 6 891-re nőtt.

9. táblázat

Az egyéni gazdaságok fontosabb adatai birtokméret szerint (2000)

Megnevezés	Nem használ	1,0 ha alatt	1,1- 5,0 ha	5,1- 10,0 ha	10,1- 50,0 ha	50,1- 100,0 ha	100,1- 300,0 ha	300,1 ha felett	Összesen
Gazdaságok száma (db)	33 743	654 278	177 391	42 371	43 630	46 54	2 218	249	958 534
aránya (%)	3,5	68,3	18,5	4,4	4,6	0,5	0,2	0,0	100,0
Gazdaságok területe (ha)	2 536	211 174	414 527	300 150	898 187	317 613	351 598	118 533	2 614 318
aránya (%)	0,1	8,1	15,9	11,5	34,4	12,1	13,4	4,5	100,0
Átlagos terület (ha)	0,1	0,3	2,3	7,1	20,6	68,2	158,5	476,0	2,7

Forrás: KSH ÁMÖ 2000

Mielőtt a hazai birtokszerkezet jövőjével foglalkoznánk, érdemes áttekinteni az Unió, illetve „régii” tagállamainak birtokszerkezetét (10. táblázat).

10. táblázat

A különböző méretű gazdaságok számának és területének megoszlása az EU-15 tagállamaiban (2000)

Ország	A gazdaságok méretkategóriák szerinti								Átlagos üzem- méret (ha)
	5 ha alatt	5-50 ha	50-100 ha	100 ha felett	5 ha alatt	5-50 ha	50-100 ha	100 ha felett	
	számaránya (%)				területi aránya (%)				
Ausztria	36,4	59,1	3,0	1,5	5,2	32,5	11,6	25,1	17,0
Belgium	30,8	57,1	10,0	2,1	2,7	17,6	30,1	13,5	22,6
Dánia	3,5	66,1	19,9	10,7	0,2	9,1	30,6	39,0	45,8
Egyesült Királyság	23,1	44,5	15,7	16,7	0,6	4,5	16,5	68,9	67,7
Finnország	10,5	76,0	11,5	2,1	1,1	18,3	27,8	10,5	27,3
Franciaország	29,1	40,6	18,4	11,9	1,3	6,6	31,1	45,6	42,0
Görögország	76,7	22,8	0,4	0,1	29,2	70,0	6,0	4,6	4,4
Hollandia	31,2	60,5	7,1	1,2	3,3	21,4	23,0	11,2	20,0
Írország	8,3	74,7	13,8	3,3	0,8	14,9	29,4	16,0	31,4
Luxemburg	21,4	35,7	32,1	10,7	0,9	4,9	50,8	29,6	45,5
Németország	24,9	58,4	11,5	5,2	1,7	12,3	21,8	44,3	36,3
Olaszország	78,3	20,0	1,1	0,6	18,8	44,1	12,5	24,2	6,1
Portugália	78,8	18,8	1,0	1,4	13,8	29,6	7,4	52,7	9,3
Spanyolország	57,5	34,7	4,0	3,8	5,5	18,2	13,7	54,5	20,3
Svédország	12,0	64,7	15,4	7,9	0,8	12,0	28,5	36,7	37,8
EU-15 (2000)	57,6	33,5	5,5	3,5	5,2	31,0	20,3	43,5	18,4
EU-12 (1990)	58,2	31,2	4,0	2,3	6,3	25,0	20,0	40,0	15,0
Magyarország (2000)	89,9	9,3	0,8		22,5	46,7	30,8		6,7

Forrás: Eurostat, valamint KSH ÁMÖ 2000

Témánkhoz kapcsolódóan néhány adat, illetve összefüggés mindenképpen kiemelendő:

- Míg az EU-15 átlagban az 5 hektár alatti gazdaságok számaránya 2000-ben megközelítette az 58%-ot, e gazdaságok a földterület csupán 5,2%-át használták. Az Unió azonban e vonatkozásban sem homogén, hiszen találunk

80%-ot megközelítő számarányokat (Görögország, Olaszország, Portugália), de 10% körülieket, illetve alattiakat is (Dánia, Írország, Finnország). Hasonló különbségeket fedezhetünk fel a területi részesedésben is, hiszen míg például Dániában a termőterület mindössze 0,2%-át, addig Görögországban 29,2%-át használták az 5 hektárnál kisebb méretű gazdaságok.

- A 100 hektárnál nagyobb gazdaságok a területnek igen jelentős hányadát művelik az Egyesült Királyságban (69%), Spanyolországban (55%), Portugáliában (53%) de Franciaországban (46%) és Németországban (44%) is.
- Ugyancsak szembeűnő az átlagos birtokméret szóródása: míg e szám az EU-15 esetében 18,4 hektár volt 2000-ben, addig például az Egyesült Királyságban 67,7 hektár, míg Görögországban csupán 4,4 hektár.
- Az Unióban 1990-2000 között folytatódott a korábban is tapasztalt, viszonylag mérsékelt ütemű birtokkoncentráció. Az átlagos birtokméret az Unióban 15 hektárról 18,4 hektárra, vagyis 23%-kal nőtt 1990-2000 között.
- A birtokszerkezet terén a hazaihoz közelálló tagállamok mezőgazdasága a kevésbé fejlettek közé tartozik.

A hazai birtokstruktúra a jövőben részben **természetes folyamatok**, részben a **közösségi támogatások** (sok esetben a természetes folyamatokat erősítő) hatására formálódik.

A természetes folyamatok elsősorban az agrárnépesség elöregedésével hozhatók kapcsolatba, főként az egyéni gazdaságok körében. Az ÁMÖ szerint a mezőgazdaságban munkát végzők (mintegy 2 millió fő) **29%-a**, a saját fogyasztásra termelők **31,6%-a 60 évesnél idősebb** volt 2000-ben. A 65 évesnél idősebbek aránya elérte a 20,2%-ot, illetve 22,5%-ot. A 959 ezer gazdálkodó (gazdaságvezető) **átlagéletkora 55 év** (a férfiaké 53 év, a nőké 60 év) volt¹⁵.

Nagyon valószínű, hogy a gazdaságvezetők jelentős része az öregedés miatt felhagy a gazdálkodással. Emiatt a **gazdaságok száma** – becslésünk szerint – akár **30-35%-kal** is csökkenhet, aminek következtében az **egyéni gazdaságok átlagos mérete akár 4-5 hektárra** is nőhet. Bár az általuk „átadott” föld (mintegy 200-250 ezer hektár) a birtokszerkezetet csak kismértékben befolyásolja, még akkor is, ha az öröklésre vonatkozó jogszabályok esetleges megváltoztatása a főfoglalkozású gazdálkodóknak kedvezne. A tapasztalatok szerint az így felszabaduló földterület használati jogát elsősorban a nagyobb méretű gazdaságok szerzik meg.

A legkisebb méretkategóriába (1 hektár alatti) sorolt gazdaságok (összesen mintegy 240 ezer hektárnyi termőterület), de általában a kisebb egyéni gazdaságok jövője más aspektusból, a közvetlen támogatások oldaláról is vizsgálendő:

- A területalapú közvetlen támogatás legalább 1 hektár (ültetvényeknél 0,3 hektár) földterületre fizethető ki. Az ennél kisebb méretű gazdaságok (az

¹⁵ Megjegyzendő, hogy a mezőgazdasági munkát végző „nem gazdaságvezető” státuszban lévők átlagos életkora kedvezőbb: a férfiaké 32 év, míg a nőké 46 év; a nemek átlagában 42 év.

általuk használt földterület megközelítően 230 ezer hektár) vagy lemondanak a szubvencióról (akik csak saját szükségletre termelnek, nem is igazán mérlegelik a támogatásokat), vagy – a korábbinál magasabb, a szántóföldi növények területalapú közvetlen támogatásaihoz igazított bérleti díj fejében – bérbe adják földjüket. A nagyobb méretű üzemek a területalapú közvetlen támogatások tetemes összege miatt természetesen a korábbinál nagyobb érdeklődést mutatnak (és feltehetően a magasabb bérleti díj fizetésére is hajlanak) a kisebb területi egységek iránt.

- Az agrárkörnyezeti programokban való részvételhez szintén legalább 1 hektár földterület szükséges.
- Modernizációs támogatásban csak a gazdaságilag életképes, illetve a támogatással megvalósult fejlesztés révén életképessé váló üzemek részesülhetnek. Hasonló követelményt támasztanak a fiatal gazdálkodók induló támogatásánál is. Az életképesség ugyan nem kötődik közvetlenül a területhez, a gazdaságok többségénél azonban közvetetten a birtokmérettel is összefügg.
- A szerkezetátalakítás alatt álló, félig önellátó gazdaságoknál is találkozunk minimális méretre vonatkozó előírással, bár ez is csak közvetve hozható kapcsolatba a földterülettel.
- Bizonyára lesznek olyan földtulajdonosok is, akik – éppen a közvetlen kifizetések és az agrárkörnyezeti programokhoz kapcsolódó támogatások hatására – ezután nem adják bérbe földjeiket, hanem regisztráltatják magukat, formailag tehát „gazdálkodóvá válnak”, jóllehet, földjüket bérmunkában műveltetik.

Mindezen tényezők együttes hatásaként, tíz év távlatában az 1 hektár alatti gazdaságok száma mintegy **30-35%-kal**, míg az 1-10 hektár közöttiek száma **20-25%-al csökkenhet**. Az így felszabaduló terület döntő hányadát várhatóan az 50 hektárnál nagyobb méretű gazdaságok szerzik meg. Utóbbiak száma lényegesen nem növekszik, átlagos méretük azonban nagyobb lesz.

A gazdaságok számáról és a birtokstruktúráról egyelőre 3-4 év távlatában sem adható megbízható becslés, leginkább azért, mert a jelenlegi helyzet igen nehezen értelmezhető. Természetesen nem arról van szó, hogy kétségbe vonnánk a KSH felméréseinek szakszerűségét, hanem arról, hogy a tisztánlátást sok minden nehezíti. Példaként az alábbiakat említjük.

A határt szemlélve rendszerint nem az erősen szétaprózott földhasználatra utaló látvány tárul elénk, inkább a nagyméretű, azonos kultúrával hasznosított, tehát jórészt egyöntetű, nagy táblákkal találkozunk. Ennek feltehetően több oka is van, amelyek közül a két legfontosabbat emeljük ki. Az egyik: a főként östermelőkre vonatkozó **adókedvezmények** a nagyobb, egyéni földhasználókat birtokuk **formai megosztására** ösztönzi. A másik: korábban a támogatások miatt **sok egyéni földtulajdonos egyéni gazdálkodóként** (földhasználóként) **jelentkezett be**, ám földterületét valójában nem ő művelte, hanem műveltette, sőt, a termékértékesítést is

a művelő végezte. Ez esetben a föld művelője, a tényleges földhasználó formailag csak művelési és egyéb szolgáltatást nyújtott.

A területalapú közvetlen szubvenciók azonban a csatlakozást követően már valóban a **földhasználóhoz jutnak el**, ami alapvető változást jelent. Ezt jelzi, hogy a hektáronként 70,22 euró egyszerűsített támogatást 2004-ben összesen **208,7 ezer mezőgazdasági termelő** (természetes- és jogi személy, jogi személyiség nélküli szervezet) igényelte. Ezek, jöllehet, a GSZŐ által regisztrált gazdaságok számának mindössze **30%-át** adják, az összes mezőgazdasági terület **77,6%-át** (4,55 millió hektár) művelik.

Ha emellett az említett adókedvezményekkel szemben az EU kifogást emelne, illetve azok más okból kifolyólag megszűnnének, a statisztikailag kimutatott birtokok száma akár **20-25%-kal** is csökkenhet, míg az átlagos birtokméret értelemszerűen megnő.

A leírtakat összefoglalva megállapítható, hogy a **birtokszerkezetben** gyökeres átrendeződés ugyan **nem várható**, de **folytatódik** a **birtokkoncentráció**, és a **földpiac mérsékelt élénkülése** is valószínűsíthető.

7. A vidéki foglalkoztatottság jellemzői

7.1. A mezőgazdaság változó szerepe a vidéki foglalkoztatásban

A gazdasági-társadalmi rendszerváltás részeként – az elmúlt szűk másfél évtized alatt – a tulajdonviszonyok és az üzemi struktúra gyökeres átalakulása jelentősen módosította a mezőgazdaság teljesítményét, munkaerő-lekötését, a vidéki foglalkoztatásban és a vidéki népesség megtartásában betöltött szerepét. A mezőgazdasági átalakulás társadalmi feszültségeket felszínre hozó, foglalkoztatási hatásait tekintve lassan konszolidálódó folyamat, amit sajátos kettősség jellemez.

A **reálfolyamatok oldaláról vizsgálva** – a nemzetközi tendenciákkal egyezően – megállapítható, hogy az agrárágazat **nemzetgazdasági szerepe**, erőforrásokból való részesedése, teljesítményének számszerű aránya hazánkban is folyamatosan csökken. Az ágazat bruttó hozzáadott értékhez való hozzájárulása 1990-2002 között negyedére, **részesedése a foglalkoztatásból a korábbi harmadára**, míg részesedése a beruházásokból valamivel több mint a felére **esett vissza**. A mezőgazdasági foglalkozásúak korábban népes tábora alól „kiszerveződtek” a munkahelyet jelentő gazdasági szervezetek, az újonnan alakuló, formagazdagabb megoldások eltartóképesége pedig töredéke a korábbinak. Ugyanakkor a mezőgazdasági termelés – halványuló gazdasági bázisként – a komparatív előnyt jelentő, kedvező termelési adottságok (talajminőség, klimatikus viszonyok, domborzat, termelési hagyományok) kihasználása révén, valamint a tartósan pozitív egyenlegű agrár-külkereskedelemnek köszönhetően a jövőben is fontos marad. A **mezőgazdaság** korábbi, klasszikus értelemben vett gazdasági, foglalkoztatási **szerepe** azonban **nem állítható vissza**, céljait, tartalmát, tevékenységét tekintve lényegesen **átalakul**.

A mezőgazdaság jelentősége és szerepe nem értékelhető csupán a reálfolyamatok fenti, az ágazat súlyának mérséklődését tükröző jellemzőivel. A mezőgazdaság ugyanis – túlnöve a tevékenység gazdasági keretein – jelentős és sokrétű szerepet tölt be

- a vidéki népesség megtartásában, megélhetésében, foglalkoztatásában,
- a társadalmi, szociális feszültségek mérséklésében,
- a vidék fenntartható fejlődésében,
- a táj kultúrállapotának megőrzésében,
- a területi különbségek mérséklésében,
- a mezőgazdaság szempontjából kiváló, komparatív előnyt jelentő adottságok hasznosításában,
- a mezőgazdasághoz, a vidéki életmódhoz társítható tevékenységek, szolgáltatások bővítésében.

Az átalakulás során a mezőgazdasági termelés a vidéki életforma részeként, a **vidékfejlesztés egyik eszközeként** mind meghatározóbb szerephez jut. A mezőgazdaságnak a népesség megőrzésében, megélhetésében – számtalan

vidékfejlesztési, környezetvédelmi, társadalmi, szociális funkcióval kiegészülve – az eddigétől lényegesen eltérő, **multifunkcionális szerepet kell betöltenie**. Ma már nyilvánvaló, hogy a vidék eltartóképességének megőrzése, javítása nem építhető csupán a mezőgazdaságra. Az uniós vidékfejlesztési politika a fejlesztés „hangsúlyát” a mezőgazdaságról – más nemzetgazdasági ágak bevonása révén – fokozatosan a nem mezőgazdasági tevékenységek bővítésére, társítására helyezi át.

A mezőgazdaság helyenként a foglalkoztatás, a megélhetés szinte egyetlen gazdasági bázisa és lehetősége. A mezőgazdaság jelentőségét, vidéki foglalkoztatásra gyakorolt hatását gazdasági szerepével, társadalmi-szociális hatásaival, a hazai sajátosságok és érdekek együttes figyelembe vételével szükséges értékelni.

7.2. A mezőgazdaság munkaerő-lekötése, a foglalkoztatottak létszáma és kora

A munkaerőpiac több, hatásaiban ellentétes változása miatt Magyarországon az előző bő egy évtized alatt a munkavállalási korú (15-64 év közötti), **gazdaságilag inaktív népesség létszáma 1,7-szeresére nőtt** és 2003-ban **megközelítette a 2,7 millió főt, ami e korosztály 40%-a!** A hazai foglalkoztatási arány (57,0%) és aktivitási ráta (60,6%) 7-9%-ponttal alacsonyabb az EU-15 (64,3% és 69,7%) és 6-8%-ponttal az EU-25 (62,9% és 69,0%) átlagánál¹⁶. Foglalkoztatási színvonalunk az Unió „régii” tagállamai közül a rangsor végén lévő Görögorszáéhoz és Spanyolorszáéhoz áll a legközelebb, de 11%-ponttal elmarad például a sok tekintetben hasonló adottságú Portugáliáétól. Ez annak tükrében is nyugtalanító, hogy az uniós foglalkoztatáspolitikai irányelvek szerint 2005-re a tagországok átlagában 67%-os, 2010-re pedig 70%-os foglalkoztatási arány elérése a cél.

Hazánkban a **régiók és a településtípusok között erősödnek**, és aggasztó mértékűek a **gazdasági aktivitás eltérései** (11. táblázat).

¹⁶ Az Európai Unióra vonatkozó foglalkoztatási és aktivitási ráták 2002-re vonatkoznak.

11. táblázat

A gazdasági aktivitás változása

Megnevezés	Foglalkoztatási arány* (%)				Aktivitási ráta** (%)			
	1996	2000	2002	2003	1996	2000	2002	2003
Közép-Magyarország	56,8	60,1	60,9	61,7	62,2	63,5	63,4	64,3
Közép-Dunántúl	52,7	58,8	60,0	62,3	58,8	61,8	63,2	65,3
Nyugat-Dunántúl	59,3	63,3	63,7	61,9	63,9	66,1	66,4	64,9
Dél-Dunántúl	50,3	53,3	51,6	53,4	55,6	57,8	56,0	58,1
Észak-Magyarország	45,7	49,6	50,3	51,2	54,0	55,1	55,1	56,7
Észak-Alföld	45,6	49,0	49,3	51,6	52,5	53,9	53,5	55,3
Dél-Alföld	52,8	55,6	54,2	53,2	57,6	58,7	57,8	57,0
Országosan	52,4	56,0	56,2	57,0	58,2	59,9	59,7	60,6
<i>EU-15</i>	<i>60,3</i>	<i>63,4</i>	<i>64,3</i>	<i>..</i>	<i>67,4</i>	<i>69,0</i>	<i>69,7</i>	<i>..</i>

Forrás: KSH: A munkaerő felmérés idősorai, 1992-2003 (2004)

* *Foglalkoztatási arány*: a munkavállalási korú foglalkoztatottak aránya a munkavállalási korú (15-64 éves) népességből.

** *Aktivitási ráta*: a munkavállalási korú foglalkoztatottak és a munkanélküliek együttes aránya a munkavállalási korú (15-64 éves) népességből.

Az aktivitási ráta szélsőértékei között mára **10%-pontos különbség** alakult ki a '90-es évtized első felére jellemző **5%-os** eltéréssel szemben. A foglalkoztatási helyzet változatlanul az erősen iparosodott és a mezőgazdasági termelés szempontjából is kritikus helyzetű észak-magyarországi és észak-alföldi régióban a legrosszabb.

A falvakban élők foglalkoztatási lehetőségei a település méretének csökkenésével párhuzamosan mindinkább szűkülnek. A 0,5-1 ezer főnél kisebb lélekszámú falvakban az inaktív, lényegében eltartásra, társadalmi vagy családi segítségre szoruló népesség aránya helyenként **meghaladja a 70%-ot**.

A '90-es évtizedben – egyik nemzetgazdasági ágat sem kímélve – 1,3-1,5 millió munkahely szűnt meg Magyarországon. A mezőgazdaság, tágabb értelemben a vidék eltartóképessége megrendült. A nemzetgazdasági ágak közül mind arányát, mind mértékét tekintve a mezőgazdaság munkaerő kibocsátása volt a legnagyobb: a mező- és erdőgazdaság részesedése a foglalkoztatásból az 1990. évi 17,5%-ról **5,5%-ra** (215,2 ezer fő) apadt 2003-ig (12. táblázat). A mezőgazdasági munkaerő **csökkenése** a többi nemzetgazdasági ággal ellentétben **jelenleg is tart**.

12. táblázat

A foglalkoztatottak számának változása a nemzetgazdaság főbb ágazatszoportjaiban (1997-2002)

Megnevezés	A foglalkoztatottak				A változás mértéke 1997-hez képest	
	létszáma (1 000 fő)	megoszlása (%)	létszáma (1 000 fő)	megoszlása (%)	1 000 fő	%
	1997		2003			
Mezőgazdaság	287,8	7,9	215,2	5,5	-72,6	-25,3
Ipar, építőipar	1207,9	33,5	1374,1	35,0	+166,2	+13,7
Termelő ágazatok együtt	1495,7	41,4	1589,3	40,5	+93,6	+6,2
Szolgáltatás	2114,5	58,6	2332,6	59,5	+218,1	+10,3
Összesen	3610,3	100,0	3921,9	100,0	+311,6	+8,6

Forrás: KSH: A munkaerő-felmérés idősorai, 1992-2003 (2004)

A mezőgazdasági foglalkoztatás formái jelentősen megváltoztak, átalakultak. A teljes munkaidős foglalkoztatás – teret engedve a rugalmas, illetve a törvényességtől többé-kevésbé távolabbi megoldásoknak – mindinkább **visszaszorul**. A hagyományosan foglalkoztatott (főfoglalkozású alkalmazott, szövetkezeti tag, saját gazdaságában dolgozó vállalkozó és segítő családtagja) mezőgazdasági munkaerő létszáma 1992-2003 között több mint **53%-kal csökkent**. A foglalkoztatás valamennyi fontosabb jogcímében létszámcsökkenés, illetve az arányok átrendeződése figyelhető meg (13. táblázat).

13. táblázat

A foglalkoztatottság alakulása a mezőgazdaságban

Év	A mezőgazdasági foglalkoztatottak								
	összesen	ebből						segítő családtag	
		alkalmazott	szövetkezeti tag	vállalkozó	1000 fő	%	1000 fő	%	
	1000 fő	1000 fő	%	1000 fő	%	1000 fő	%	1000 fő	%
1992	460,1	193,4	42,0	176,0	38,2	69,5	15,1	18,9	4,1
2000	251,7	144,1	57,2	29,2	11,6	62,9	25,0	10,4	4,0
2001	243,4	135,4	55,6	23,0	9,4	62,1	25,5	10,0	4,1
2002	240,9	127,1	52,8	16,8	7,0	65,3	27,1	9,4	3,9
1992	215,2	-	-	-	-	-	-	-	-
Változás* (%)	46,8	65,7	-	9,5	-	93,9	-	49,7	-

Forrás: KSH

*1992 = 100%.

A hagyományos foglalkoztatás visszaszorulásának üteme gazdálkodási formától függően eltérő. A mezőgazdaságból kikerülők további sorsa, munkaerő-piaci aktivitása csak részben és pontatlanul követhető.

A nemzetközi tendenciákkal megegyezően Magyarországon is megfigyelhető az agrárágazatban foglalkoztatottak **előregedése**. Az 1990-es évtizedben 13%-os növekedést mutatva a **középkorú és az idősödő korosztályokhoz tartozik a mezőgazdasági munkaerő 59%-a**. A foglalkoztatottak egynegyede 50 éven felüli,

és folyamatosan nő a 40-49 évesek aránya is. A „fiatalodás” tartalékai ugyanakkor nem látszanak. A legfiatalabbak mezőgazdasághoz való kötődése – más ágazatcsoportokhoz viszonyítva is – a legalacsonyabb (17,9%). Az agrárágazat igen kedvezőtlen korösszetétele a fiatal korosztályok arányának mintegy **10%-pontos elmaradásában** és az idősebbek más ágazatcsoportokat 8-9%-kal meghaladó foglalkoztatási részesedésében, a **tendencia tartósságában** jut kifejezésre.

A mezőgazdaságban dolgozók **iskolai végzettség** szerinti összetétele más nemzetgazdasági ágakhoz, de két évtizeddel **korábbi önmagához képest is javult**. Az alapfokú végzettség 2002-ben a foglalkoztatottak egynegyedére volt csak jellemző. Közel 60%-uk középfokú végzettséggel rendelkezik és 1980-hoz mérten kétszeresére nőtt a felsőfokú végzettségűek aránya (7,7%). A mezőgazdaságban dolgozók képzettségi szintje ugyan javult, más nemzetgazdasági ágakkal összevetve azonban kedvezőtlen. Változatlanul nagyon magas az összes foglalkoztatott mintegy harmadát kitevő **alacsony végzettségű munkaerő aránya, 1,7-2,2-szerese az iparban és a gazdaság egészében megfigyelhetőnek**. A középfokú végzettségűek esetében még mindig 10-20%-os az elmaradás az agrárágazat hátrányára. A mezőgazdasági felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya került legközelebb az ipar hasonló mutatójához, a szakemberek területi eloszlása ugyanakkor egyenlőtlen.

Az agrárágazatban dolgozó, **főfoglalkozású munkaerő** (215,2 ezer fő) **többszörösét** (közel kilencszeresét) teszik ki azok, akik **egyéni gazdálkodóként**, nem főállásban, nem teljes munkaidőben, különböző indíttatásból és céllal foglalkoznak mezőgazdasági termeléssel.

Az ÁMÖ adatai szerint statisztikai gazdasági méretet elérő¹⁷ és az ennél nagyobb **egyéni gazdaságokban közel 2 millió fő végzett** mezőgazdasági munkát; népességen belüli arányuk átlagosan 20,3%, ami jelentős területi eltéréseket takar. A GSZÖ adatai alapján a mezőgazdasági tevékenységet végzők száma a korábbi felméréshez képest (3 esztendő alatt!) 30%-kal csökkent. Létszámuk jelenleg 1350 ezer fő, amelynek összes népességen belüli aránya közel 14%. Legtöbbször a Dél-Alföldön, a Dél-Dunántúlon és az Észak-Alföldön folytatnak mezőgazdasági tevékenységet. Az előbbi két esetben a motiváció a termelés kedvező adottságaiból, hagyományaiból ered, míg a harmadik régióban a munkahelyek hiánya említhető elsődleges okként.

Az egyéni gazdaságok családi munkaerejének döntő hányada (58%-a) csak saját fogyasztásra termel, míg harmada az önellátáson felüli termékmennyiséget értékesíti (14. táblázat).

¹⁷ Statisztikai gazdasági méretűnek tekinthető azon gazdaság (háztartás), amelynek 1 500 m²-nél nagyobb mezőgazdasági területe, 500 m²-t elérő ültetvénye vagy 1 állategységnek megfelelő állatállománya van.

14. táblázat

Az egyéni gazdaságok számának és családi munkaerejének gazdálkodási cél szerinti megoszlása (2000)

Megnevezés	Gazdaságok összesen	ebből			
		csak saját fogyasztásra termelő	felesleget értékesítő	főként értékesítésre termelő	gazdasági szolgáltatást végző
gazdaságok					
Gazdaságok száma (db)	958 534	578 546	301 482	76 316	2 190
aránya (%)	100,0	60,4	31,5	8,0	0,2
Családi munkaerő száma (fő)	1 982 679	1 152 320	660 097	165 860	4 402
aránya (%)	100,0	58,1	33,3	8,4	0,2
ebből a mezőgazdasági kötődésű munkaerő száma (fő)	482 084	228 388	195 035	56 723	1 938
aránya* (%)	24,3	47,4	40,5	11,8	0,4
és a nem mezőgazdasági kötődésű munkaerő száma (fő)	1 346 462	843 235	408 340	92 867	2 020
aránya* (%)	67,9	62,6	30,3	6,9	0,2
eltartottak száma (fő)	154 133	80 697	56 722	16 270	444
aránya* (%)	7,8	52,4	36,8	8,4	0,2

Forrás: KSH: Az egyéni gazdaságok munkaerő felhasználása, 2000 (2001)

* Az összes gazdaság esetében a gazdaságok, és a családi munkaerő egyenlő 100%; a családi munkaerő gazdálkodási cél szerinti megoszlásakor az ágazati kötődés szerint elkülönülő munkaerőt tekintjük 100%-nak.

A **főként árutermelelssel foglalkozók aránya 8,4%** (76 ezer gazdaság, 166 ezer fő), míg a gazdasági **szolgáltatást végzőké mindössze 0,2%**. A GSZÖ 2003 előzetes adatai szerint kedvező jel, hogy az árutermelelő gazdaságok aránya 11,6%-ra nőtt. A mezőgazdasági tevékenységgel foglalkozó népességnek, így valamivel több, mint 40%-a vesz részt különböző mértékben a piacon megjelenő mezőgazdasági termékek előállításában. Közülük legnépesebb a termékfelesleget értékesítők csoportja, amelynek vélhetően nagyobb hányadát alkotják a termékeiket alkalmanként, jövedelemkiegészítő céllal értékesítők. Ennek ellenére e csoport tekinthető a kifejezetten árutermelelvé válók „forrásának”.

7.3. Foglalkoztatás, tevékenységtársítás, diverzifikáció

A munkaerő-piaci feszültségek alapján feltételezhető, hogy az árutermelelssel nem foglalkozó termelők alapvető **élelmiszer** szükségletének **megtermelésében**, az igen szerény **jövedelem kiegészítésében a mezőgazdaságnak fontos szerepe van**, és – bár más jelleggel, tartalommal – vélhetően **marad is**. Ez a vidéki életforma részeként folytatott tevékenység önmagában méltányos megélhetést ugyan nem nyújt, de csökkenti a rászorultságot, mérsékli a szociális feszültségeket.

Az önellátásra termelők népes taborára enged következtetni, hogy a mezőgazdasági munkát végzők **56,6%-a** (közel egymillió fő) a mezőgazdasági tevékenységből származón (illetve az idősek körében a nyugdíjon) kívül **más jövedelemmel nem rendelkezik**. Nem ismerjük a szóban forgó termelők földhasználatát, birtokszerkezetét, közöttük azonban nyilván vannak olyanok, akik (amennyiben regisztráltatták magukat) termelésükhöz eddig földalapú támogatást

vehettek igénybe. Ez a lehetőség az életképesség hiánya, a gazdaság nem megfelelő mérete miatt a termelők egy részénél a csatlakozás után megszűnik, a „**szociális szerepű**” **termelés szükségessége** – növekvő társadalmi, gazdasági nehézségeket okozva – viszont **fennmarad**. Tehát a termelők e csoportjáról való gondoskodás nem függeszthető fel, de nem is várható kizárólag a mezőgazdasági szektortól. **Átvezetésük az alternatív megélhetési lehetőségek, társítható tevékenységek irányába alapvető fontosságú.**

Az uniós csatlakozást követően nem kerülhető meg **a vidékfejlesztés, a vidék eltartóképeségének** – és ezen belül **a mezőgazdaság szerepének** – **újraértelmezése**, amely szerint számolni kell a hagyományos értelemben vett mezőgazdaság visszaszorulásával, az adottságainkkal és érdekeinkkel harmonizáló extenzív termelés térnyerésével, úgy hogy egyre több helyen a mezőgazdaság válik kiegészítő jellegűvé.

A hagyományos (teljes munkaidős) mezőgazdasági foglalkoztatás csökkenése várhatóan folytatódik, teret engedve a munkavégzés más megoldásainak. A folyamat indítékai és körülményei a következőkben összegezhetők:

- a szervezeti, üzemi struktúra átalakulása, az egyéni gazdálkodás térnyerése,
- a munkaerő magas járulékterhe¹⁸,
- a leegyszerűsödött termelési szerkezet minimális élőmunka lekötése,
- a termelés idényszerűsége,
- a folyamatos foglalkoztatást segítő, kiegészítő tevékenységek hiánya.

A gazdálkodó szervezetek a mezőgazdaság alacsony jövedelmezősége miatt egyre inkább a bérköltség-kímélő megoldásokat keresik. Ilyennek tekinthető **a foglalkoztatás** (alkalmazás) **és a munkanélküliség időszakos váltogatása**, a munkaadó és a munkavállaló közötti **munkaidő-keretszerződés**, valamint a munkajogi garanciák (fizetett szabadság, társadalombiztosítási ellátás) nélküli, **rugalmas** (atipikus) **foglalkoztatási megoldások**. Ez utóbbiak térnyerését az aránytalan adminisztratív terhek, a kölcsönös érdekeltség (munkaadó, munkavállaló), a munkaszervezési nehézségek, a munkajogi garanciák, ösztönzők hiánya, valamint az alacsony keresetek fékezik. Becslésünk szerint **a hagyományostól eltérő formában foglalkoztatottak aránya** a mezőgazdaságban 52% (részmunkaidő 4,4%, önfoglalkoztatás 37,7%, határozott idejű szerződés 10%). Az uniós tagországok mezőgazdaságában a rugalmas foglalkozásuk részesedése **86,4%!**

Nem halogatható a **tevékenység diverzifikálásának** sokat és régóta emlegetett megvalósítása, amelybe a mezőgazdasági (tájjellegű) termelés korábbi hagyományainak felelevenítésével, a tevékenységi kör horizontális vagy vertikális

¹⁸ Az OECD 1998-1999-ben végzett vizsgálata szerint Magyarország az élőmunka magas (45-50%) körüli közterhei miatt – csupán Belgiumot és Németországot követve – a tagállamok élmezőnyébe tartozik. Más kelet-közép-európai állammal összevetve is kifejezetten szigorú a hazai adórendszer. A legmagasabb, 40%-os adót a térség más országaiban többnyire háromszor-ötször akkora jövedelemből vonja el az állam, mint nálunk.

bővítése, a tevékenységtársítás (vendéglátás, kézművesség, szolgáltatás) egyaránt beletartozhat. Ebbe a folyamatba valószínűsíthetően a fiatalabb korosztályok is bevonhatók, ezáltal helyben tarthatók. A vidéki foglalkoztatás javításában a nagyobb települések, **térségi központok gazdasági bázisának erősítése** (munkahelyteremtés, képzés és átképzés lehetősége) a vonzáskörzetükbe tartozó településeken élők megélhetése és helyben maradása miatt egyaránt alapvető fontosságú.

A mezőgazdasághoz (az árutermelés és a megélhetés miatt) közvetlenül kötődő munkaerő létszámcsökkenése, **az ágazat munkaerő kibocsátása valószínűleg nem állítható meg**. Ahhoz, hogy a csökkenés mértéke elviselhető legyen alapvető követelmény a munkavégzés minőségének (bonyolultságának), tartalmának, tevékenységi körének és kapcsolódásainak korszerűsítése. A hagyományos mezőgazdasági termelés munkaerő feleslege – a növekvő igények hatására – részben átterelődhet a termékpálya más szakaszaira (a termékek piaci előkészítése, csomagolás, egyéb szolgáltatás).

Az uniós lehetőségek és támogatások ésszerű felhasználása segíthet abban, hogy:

- a piaci versenynek kitehető gazdaságok a lehetséges támogatások igénybevételével jól prosperáló, vertikálisan is fejlődő, a termékpálya több szakaszát megvalósító gazdaságokká szerveződjenek,
- a piac követelményeinek meg nem felelő gazdaságok megmaradva az önellátás szintjén, a vidéki életforma részeként, szociális funkciót (is) ellátva, továbbra is fennmaradjanak,
- a foglalkoztatási, a megélhetési feszültségek mérséklése, a kritikusan alacsony életszínvonal kimotozítása érdekében a piaci versenyből kikerülő gazdaságok funkciói átalakuljanak, tevékenységük bővüljön,
- a vidék népességmegtartó képességének megőrzése, az elnéptelenedés megállítása ne főként a mezőgazdaságra háruljon, hanem más nemzetgazdasági ágazatok beruházásai, az infrastruktúra fejlesztése is részt vállaljon ebben a folyamatban.

Az agrárfoglalkoztatásban rövid és hosszabb távú változásai az előzőekben áttekintett teendőktől függően a következőkben összegezhetők:

- A **mezőgazdaság** a termelés koncentrációja, a hozzáadott érték, a munkatermelékenység várható növekedése következtében **nagyobb arányú foglalkoztatottságot vállalni nem tud**. A következő néhány évben az ágazat munkaerő kibocsátó jellege vélhetően fennmarad, amelynek mértéke később a gazdasági fejlettség erősödésével, a tevékenységek diverzifikálásával csökken. Létszámcsökkenés főként a főfoglalkozású, egyéni gazdálkodók körében következik be. A létszámcsökkenés hatása – hosszabb távon – a magasabb jövedelem, biztonságosabb megélhetés elérésében, a vidék eltartóképességének erősödésében lesz érzékelhető.
- A döntően mezőgazdaságból élő munkaerő **létszámcsökkenése** a tömegtermék előállítás (az alaptevékenység) mérséklődő munkaerő

igényének, illetve a kiegészítő, alternatív foglalkoztatás bővülésének eredőjeként alakul. A piaci verseny feltételeinek a jelenleg egyéni gazdálkodónak tekintett termelők jelentős hányada nem tud megfelelni, de nekik eddig sem a mezőgazdaság nyújtott kizárólagos megélhetést. **Megalapozatlan tehát több százezer árutermelésből kiszoruló termelőről beszélni.**

- A mezőgazdaság korábbi foglalkoztatási szerepe már nem állítható vissza. A **foglalkoztatottak jelenleg 5-6% körüli aránya mérséklődni fog**, de jelentős marad a mezőgazdasági tevékenységhez csak közvetetten kapcsolódó lakosság.
- A főfoglalkozású mezőgazdasági termelők és az alkalmazottak **kor- és képzettség szerinti összetételében** – közép- és hosszú távon – **javulás** várható. Ezt a folyamatot az utóbbi évtizedben kialakult kényszervállalkozói réteg „kiöregedése”, szűkülése mindenképpen erősíti.

A mezőgazdaságban foglalkoztatottak jövőjét alapvetően meghatározza a termelés irányultsága. A mezőgazdasági alapanyagok előállításának célját tekintve kétféle termelési tevékenység különíthető el, a „háztáji”, vagyis a gazdaságon belüli felhasználásra, illetve közvetlen értékesítésre történő termelés, valamint az árutermelői, azaz a feldolgozó értékesítés céljából történő termék-előállítás. Emellett jelentős azon köztes szektor szerepe is, amelyben nem határolható le egyértelműen a gazdálkodók termelési irányultsága. A jelenlegi tendenciák alapján feltételezhető, hogy ezen termelők nagy része a jövőben sem lesz képes bekapcsolódni az árutermelésbe, és vagy a „háztáji” termelés szintjén marad, vagy pedig – elsősorban kiöregedés és az új generációk elvándorlása révén – végleg felhagy a termeléssel. Az árutermelés esetében a termelés hatékonyságának javulásával és ezzel kapcsolatban a koncentráció fokozódásával a mezőgazdasági alkalmazottak számának további csökkenése várható. Összességében tehát – mindkét termelési irányultság esetén – a mezőgazdasági foglalkoztatottak számának visszaesésével, az árutermelői szektorban a hatékonyabb termelők előtérbe kerülésével kell számolni, ami az alternatív jövedelemszerzési lehetőségek fontosságát hangsúlyozza.

Említést kell tenni a kritikus ágazatokban végbemenő változások multiplikátor-hatásáról. Megállapítható, hogy a csatlakozást követően kiéleződő verseny, az alacsonyabb mértékű közvetlen támogatások, valamint a szigorúbb közösségi standardok elsősorban a termelői fázisban teremtenek a jelenleginél nehezebb feltételeket. A termelés csökkenése és a feldolgozóipari kapacitások megszűnése azonban nemcsak a termeléshez és feldolgozáshoz kötődő, hanem az érintett családok jövedelemhelyzetének romlásával párhuzamosan az általuk igénybe vett **egyéb vidéki infrastruktúra és szolgáltatások leépülését, megszűnését** vonhatja maga után, aminek következménye további munkahelyek felszámolása. Ez hazánk bizonyos térségeiben – ahol az alternatív munkavállalási lehetőségek korlátozottak – további lemaradáshoz vezethet, ami **válságkezelő programok mihamarabbi kidolgozását, alternatív jövedelemszerzési lehetőségek megteremtését teszi szükségessé.**

Vidéken a gazdasági szerkezet bővülése, színesebbé válása prognosztizálható. Ebben az agrártermelők mezőgazdaságon kívüli tevékenysége is jelentős szerepet játszik. Ez segíthet a mezőgazdaságból kikerülő foglalkoztatottságában, a vidéki települések munkahelyteremtő erejének növelésében.

8. Érzékenységvizsgálatok

A HUSIM modell alapváltozatának számítási eredményei, illetve az ezekre épülő következtetések csak bizonyos körülmények fennállásakor érvényesek. E körülmények korántsem tekinthetők állandónak, ezért néhány kulcsfontosságú exogén tényező esetleges változásának egyes makromutatókra, illetve a közvetlenül vagy közvetetten érintett ágazatok kibocsátására és jövedelmére gyakorolt hatását külön modellváltozatokkal (ld. 1.1. alfejezet) vizsgáltuk. E scenáriók közül az alábbiak eredményeivel foglalkozunk röviden:

II. változat: Az alapváltozat 2005. évi prognózisára építve a gabonapiaci intervenciós ár 7,5%-os csökkentése 2006-ban, illetve az alapváltozat 2004. évi prognózisára építve a cukorrépa minimálárának 41%-os, valamint az összevont „A” és „B” cukorkvóta 16%-os csökkentése 2005-től. Az első felvetés vizsgálatát a 2004. augusztus 1.-én született WTO keretegyezmény, a másodikét az Európai Bizottság 2004. július 14.-i keltezésű cukorrendtartási reformjavaslata indokolta.

III. változat: Ugyancsak az alapváltozat 2005. évi prognózisára építve az agrár-környezetgazdálkodási célprogramok és a Natura 2000 program hatálya alá eső mintegy 350 ezer hektár szántóterület 1,2 millió hektárra emelése 2006-ban. E szántóterületen a termelési költségek és hozamok alakulását az agrár-környezetgazdálkodási célprogramok esetében feltételezettel azonosnak vettük.

IV. és V. változat: Szintén az alapváltozat 2005. évi prognózisára építve az euró árfolyamának 252 forintról 242 forintra csökkentése, illetve 262 forintra emelése 2006-ban.

8.1. A HUSIM modell II. változata

Gabonapiaci intervenció

Az Európai Unió a 2004. augusztus 1.-én született WTO keretegyezményben többek között vállalta a mezőgazdasági exporttámogatások felszámolását és az importvámok csökkentését (a végrehajtás ütemezéséről egyelőre nem született döntés), ami óhatatlanul magával hozza többek között a Magyarországon kétségtelenül a legnagyobb árutömeghez kapcsolódó ártámogatás, a gabonapiaci intervenciós ár mérséklését és/vagy az intervenciós felvásárlási rendszer gyökeres átalakítását, esetleg megszüntetését. Változatunkban az intervenciós ár csökkentésének várható hatását vizsgáltuk.

Cukorpiaci rendtartás reformja

Az Unió cukorpiaci rendtartásának átalakítása mára halaszthatatlanná vált, a termékpálya szabályozását ugyanis mindeddig nem érintette a Közös Agrárpolitika 1992-ben elindult megújítási folyamata. A jelenlegi cukorrezsim nincs összhangban a 2003. évi reformok által képviselt célokkal: a nemzeti kvótaleosztás, a világpiacon ártól elszakadt, rendkívül magas intervenciós ár nyújtotta jövedelemgarancia,

továbbá a szigorú importkorlátozások következtében a Közösségben a komparatív előnyöket nem élvező területeken is folyik a cukorrépa-termelés. Az Európai Bizottság 2004. július 14-én hozta nyilvánosságra reformjavaslatát, amelyben az alábbi ajánlásokat fogalmazta meg:

- **Intézményi árak:**
 - A finomított cukor intervenciós árának (631,9 €/t) összesen 33%-os csökkentése: 2005/2006-ban és 2006/2007-ben 506 €/t, 2007/2008-tól 421 €/t szintre;
 - A cukorrépa minimálárának (43,6 €/t) összesen 37%-os (EU-25 szint) csökkentése: 2005/2006-ban és 2006/2007-ben 32,8 €/t, 2007/2008-tól 27,4 €/t szintre.
- **Intervenció:**
 - Az intervenció felváltása a magántárolási támogatás lehetőségével.
- **Közvetlen támogatás:**
 - Az intervenciós ár csökkentésével párhuzamosan a kieső jövedelem 60%-át kompenzáló közvetlen termelői támogatás bevezetése;
 - A közvetlen termelői támogatás bevonása az egységes gazdaságtámogatásba.
- **Cukortermelési kvóta:**
 - „A” és „B” kvóták összevonása;
 - A 17,4 millió tonna termelési kvóta (EU-25) 14,6 millió tonnára csökkentése 4 év alatt;
 - A termelési kvóták tagállamok közötti átadásának (*cross border*) engedélyezése;
 - A cukortermeléssel felhagyó gyáraknak átmeneti támogatás nyújtása.
- **Kedvezményes vámkontingensek:**
 - A balkáni országokból származó vámmentes behozatal mennyiségi korlátozása;
 - Az AKP (Afrika, Karib-térség, csendes-óceáni térség) és EBA (*Everything But Arms*) országokkal kötött kedvezményes megállapodások fenntartása, az importárak legalább belpiaci árcsökkentéssel egyenlő mérséklése mellett.
- **Exporttámogatás:**
 - A támogatott mennyiség 2,4 millió tonnáról 0,4 millió tonnára csökkentése.
- **Izoglükóz-termelési kvóta:**
 - Az EU-25 kvóta 3 éven keresztül évi 100 ezer tonnával történő növelésének lehetősége.
- **Felülvizsgálat:**
 - A megreformált cukorpiaci szabályozás működésének felülvizsgálata 2008-ban, a vizsgálatról jelentés készítése.

Változatunkban a cukorrépa-minimálár és a hazai cukortermelési kvóta csökkentésének várható hatását is vizsgáltuk.

Eredmények

Számításaink szerint a mezőgazdasági termelés folyó áron számított értékének 2005. évi szinthez viszonyított változása 2006-ban csaknem **3%-ponttal maradna el** a modellünk alapváltozatával készült prognózistól, ám még így is **közel 12%-kal haladná meg** a 2002. évi szintet. Míg a növénytermelési főágazat

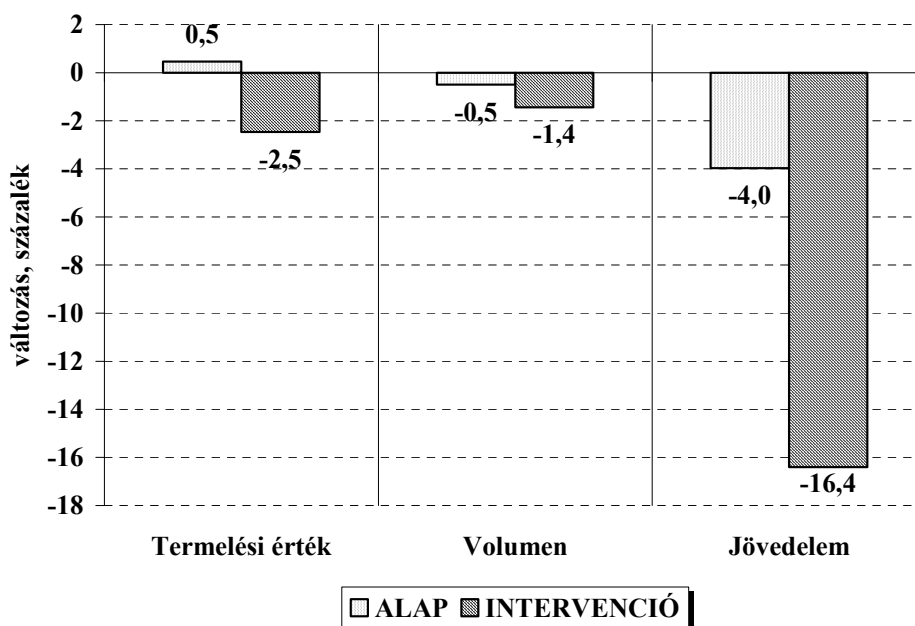
termelési értéke **4%-kal lenne alacsonyabb** a 2005. évre valószínűsített értéknél, addig az állattenyésztési főágazat termelési értéke **csukély mértékben nőne**.

Az intézményi árak csökkentése negatív hatást gyakorolna a kibocsátásra: az összes mezőgazdasági termelés volumene a 2005. évihez képest **1,4%-kal esne vissza** 2006-ban, ami a modellünk alapváltozatával 2006. évre kalkulálthoz viszonyítva **1%-pontos csökkenést** jelentene. A két főágazat volumene ellentétes irányban változna: míg a növénytermelésben az alapváltozathoz képest további, **közel 3%-pontos visszaesés**, addig az állattenyésztésben majdnem **2%-pontos növekedés** következne be. E scenárió esetén agrárkivitelünk valamivel kevesebb, mint **95%-a** lenne az alapváltozatban jelzett **3 392 millió USD** összegnek, és mivel behozatalunk változatlan maradna, agrár-külkereskedelmi egyenlegünk az alapváltozathoz képest több mint **8%-kal romlana**.

A mezőgazdasági termelés értékének és volumenének együttes csökkenése a termelési költségek emelkedése mellett értelemszerűen a jövedelem fogyatkozásához vezetne. A gabonapiaci intervenciós ár és a cukorrépa-minimálár, illetve a cukorkvóta csökkentése nyomán a mezőgazdasági jövedelem a 2005. évihez képest igen jelentős mértékben, több mint **16%-kal esne vissza** 2006-ban, ami a modellünk alapváltozatával prognosztizált jövedelemtömeghez képest **12%-pontot meghaladó, negatív irányú változást** jelentene. Fontos azonban kiemelni, hogy míg a növénytermelési főágazatban realizált jövedelem **közel 18%-ponttal** (a három legfontosabb gabonaféle jövedelme 26%-ponttal, a cukorrépáé 98%-ponttal!) **lenne alacsonyabb**, addig az állattenyésztési főágazat **több mint 53%-pontos növekedést** könyvelne el (19. ábra).

19. ábra

A termelési érték, termelési volumen és jövedelem várható alakulása 2006-ban (HUSIM II. scenárió) 2005=100%

Forrás: az AKI Agrárpolitikai Kutatások Osztályán készült számítások

A gabonapiaci intervenciós ár csökkentése markáns változást idézne elő a gabonafélék vetésterületének megoszlásában: a kukorica vetésterülete mintegy **30%-kal csökkenne**, így csupán **900 ezer hektár körül alakulna**, miközben a búzáé több mint **16%-kal**, az árpáé ugyanakkor közel **25%-kal bővülne**. Míg a főbb gabonafélék ártámogatásának „megnyirbálása” az egyéb fontos szántóföldi kultúrák közül a napraforgó termelésére rövidtávon valószínűleg **nem lenne hatással**, addig a repce vetésterületének **7% körüli növekedését** okozhatja. A vetésszerkezet az agrár-környezetgazdálkodási célprogramokban résztvevő szántóterületek esetében is módosulna: a termelők a 2005-ben még legnagyobb arányt képviselő búza helyett **inkább a kukoricát részesítenék előnyben**, ezáltal mérsékelve az intervenciós ár csökkentése által feltehetően leginkább érintett növény termelésének bevételkiesését. A GOFR-növények termesztésének továbbra is relatíve magas jövedelmezősége miatt ugyanakkor az összes szántóterület gyakorlatilag **nem változna**. Megjegyzendő, hogy e prognózist gyengítheti többek között a közösségi búzapiacot feltehetően továbbra is jellemző erős túlkínálat (jóllehet, az egységes gazdaságtámogatás bevezetése nyomán a feleslegek valamelyest csökkenhetnek).

A gabonapiaci intervenciós ár csökkentése az abraktakarmány-fogyasztó állattenyésztési ágazatok számára kedvező változás lenne. A takarmányköltségek csökkenésének köszönhetően a sertések éves átlagléttszáma 2006-ban a modellünk alapváltozatával prognosztizálnál **1%-kal lenne magasabb, meghaladná a 4,4 milliót**, vagyis az állomány a 2005. évihez képest, még ha rendkívül csekély mértékben is, de nőne. Ezzel szemben a csirkehizlalás esetében – bár valamelyest **fékezne a kibocsátás várt visszaesését** – a trend megfordításához **önmagában nem lenne elegendő**.

A cukorrépa-ágazatban, mivel a kibocsátás a cukortermelési kvótákon keresztül közvetetten szabályozott, egyértelműen a **volumen csökkenésére** kell felkészülni: a növény vetésterülete már 2005-ben a 2004. évi szint **85%-ára eshet vissza**. Később, a termelési költségek növekedésével párhuzamosan, ahogyan a csatlakozás évében még viszonylag magas termelői jövedelem gyakorlatilag **egy-két esztendő alatt eltűnik, további folyamatos, hosszabb távon drasztikus visszaesés** valószínűsíthető. A cukortermelési kvóták tervezett szabad kereskedelmének következtében az Unió cukortermelése előreláthatóan csak **a leghatékonyabban termelő régiókban marad fent**. A cukor árának csökkenése nyomán a belföldi felhasználás **növekedése** várható.

A cukorpiaci rendtartás tervezett reformjával kapcsolatban megjegyzendő, hogy annak 2005. július 1-jétől történő bevezetése korai, gazdasági és természetstechnológiai szempontból aggályos, az „új” tagállamokkal szemben **méltánytalan**, hiszen ezek termelői nem élvezhetik legalább középtávon a jelenlegi rezsim előnyeit. A cukorrépa-minimálár csökkentésének részleges kompenzálásaként a javaslat területalapú közvetlen támogatás bevezetését irányozza elő, amit a termeléstől függetlenül, az egységes gazdaságtámogatás keretében fizetnének ki. A javaslatban szereplő referencia időszak (2000-2002 közötti évek) azonban az „új” tagállamok számára nyilvánvalóan **elfogadhatatlan**.

Az Európai Bizottság az izoglükóz-termelési kvótát a 2005/2006. gazdasági évtől kezdődően, **három éven keresztül évi 100 ezer tonnával növelné**. Érdekünk – és a várhatóan továbbra is jelentős hazai kukoricafeleslegek miatt kellően indokolt – e növelésből **minél nagyobb hányadra szert tenni**.

8.2. A HUSIM modell III. változata

A Natura 2000 az Európai Unió két természetvédelmi irányelve (79/409/EGK és 43/92/EGK direktíva) alapján létrehozott, összefüggő ökológiai hálózat, amely a vadon élő állatok és növények természetes élőhelyeinek védelmét, helyreállítását, ezáltal a biodiverzitás megőrzését szolgálja. A Natura 2000 hálózatba tartozó hazai természetvédelmi területek a ritka, de Magyarországon európai viszonylatban számottevő állománnyal rendelkező növény- és állatfajok élőhelyei. A vonatkozó jogszabály értelmében e területek az ország összes területének **21%-át** teszik ki. Az élőhelyek védelme a mezőgazdasági földterület használatának veszélyeztetett fajok (pl. túzok, parlagi vipera, pilisi len stb.) igényeitől függően eltérő **korlátozását** jelenti. Az e korlátozások miatt kieső termelői bevételek kompenzálására a Közösség **jövedelempótló támogatásokat** nyújt. Az Unió 2007-től új, egységesített támogatási rendszert vezet be a Natura 2000 hálózat fenntartására, amely a földhasználókat az agrár-környezetgazdálkodási célprogramokban elnyerhető támogatásoknál is nagyobb szubvencióban részesíti, ezáltal a programban való részvételre ösztönzi.

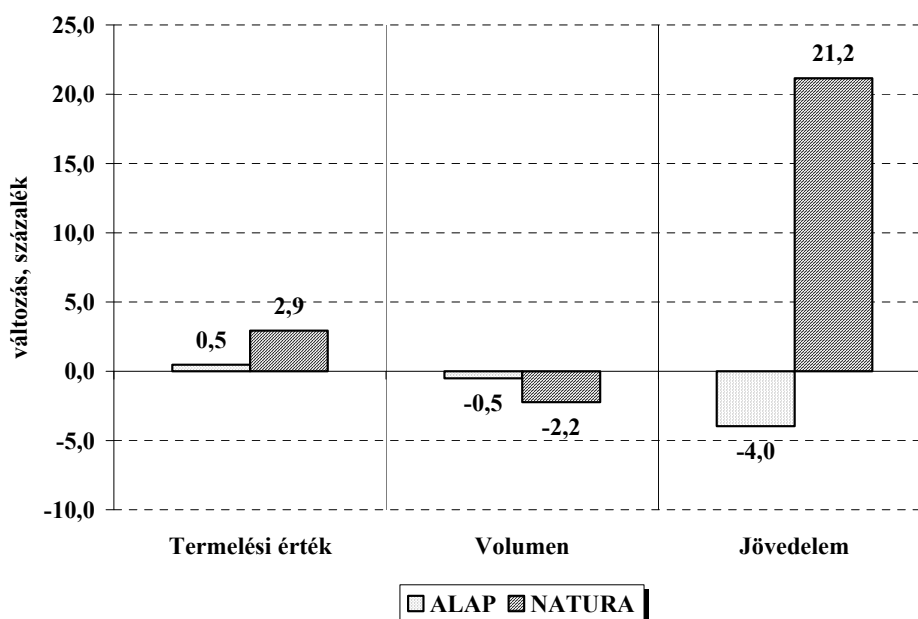
Modellszámításaink szerint, amennyiben az agrár-környezetgazdálkodási célprogramok és a Natura 2000 program hatálya alá eső szántóterület 2006-ban elérné az 1,2 millió hektárt, a mezőgazdasági termelés folyó áron számított értéke a 2005. évinél **3%-kal lenne nagyobb, megközelítené az 1 680 milliárd forintot**. Míg az érintett növénytermelési főágazat termelési értéke a kompenzációknak köszönhetően a 2005. évihez képest több mint **5%-kal nőne**, addig az állattenyésztési főágazaté gyakorlatilag **nem változtatna**.

A mezőgazdasági termelés volumene a földhasználat korlátozásai miatt a 2005. évihez képest több mint **2%-kal csökkenne**, amiért természetesen a növénytermelési főágazat lenne a „felelős”: ennek kibocsátása ugyanis az alacsonyabb terméshozamok miatt **3%-kal esne vissza**.

A magasabb bevételek és alacsonyabb termelési költségek együttesen a jövedelem számottevő, a modellünk alapváltozatával prognosztizált szinthez képest **25%-pontos növekedését eredményeznék** (20. ábra). A változás értelemszerűen főágazatonként eltérő lenne: míg a növénytermelésben realizált jövedelem **közel 26%-ponttal** (a három legfontosabb gabonaféle jövedelme 28%-ponttal) **nőne**, addig az állattenyésztésé alig több mint **1%-ponttal emelkedne**. Persze mindez azon feltételezéssel igaz, hogy a kompenzáció **20%-os ösztönzést**, tehát **jövedelmet tartalmaz!** (Ez hosszabb távon kétséges!)

20. ábra

A termelési érték, termelési volumen és jövedelem várható alakulása 2006-ban (HUSIM III. scenárió) 2005=100%

Forrás: az AKI Agrárpolitikai Kutatások Osztályán készült számítások

Természetesen e scenárió esetén az agrár-külkereskedelmi forgalom és annak egyenlege is kedvezőtlenebb lenne az alapváltozathoz képest.

8.3. A HUSIM modell IV. és V. változata

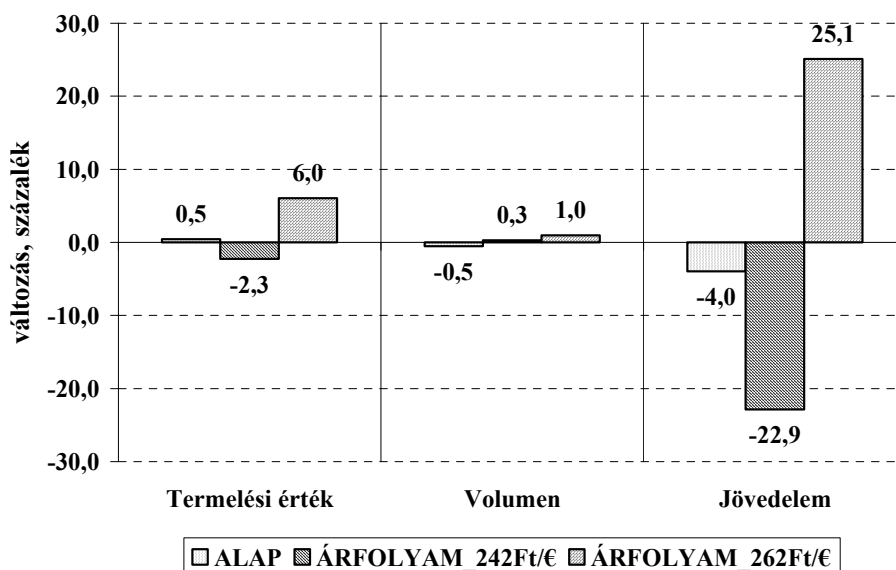
A mezőgazdasági termelés értéke és jövedelme többek között az **euró forintárfolyamának függvénye**. Amikor a forint az euróhoz képest „erős”, akkor az egyszerűsített kifizetés és a nemzeti kiegészítő támogatások összege egyaránt kisebb, az intézményi árak, illetve az exportorientált ágazatok esetében a termelői árak is alacsonyabbak, így az összes bevétel is kisebb. Amikor a forint az euróhoz mérve „gyenge”, akkor ezekkel ellentétes hatások érvényesülnek. Modellünk alapváltozatánál az euró forintárfolyamát Palócz és Berényi [2004] prognózisa alapján a 2004. évben **252 forintnak** vettük, és a konvergencia-programból [Magyar Köztársaság Kormánya, 2004] kiindulva **2005-ben és 2006-ban is ezen átváltási összeggel számoltunk**. Az euró forintárfolyamának változása azonban ilyen időtávlatban aligha jelezhető előre biztonsággal, ezért e scenárióknál a 252 forintos árfolyamtól lefelé és fölfelé egyaránt **4-4%-kal** térünk el 2006-ban, vagyis egyrészt azt feltételeztük, hogy a forint a konvergencia időszakában az inflációs cél elérése érdekében és a gazdasági növekedés nyomán erősödik, másrészt – tekintettel a költségvetési hiányra – gyengül. Megjegyzendő, hogy ez utóbbi esetben a 262 forintnál „drágább” euró már veszélyeztetné az inflációs célt és a konvergencia programot, ami beavatkozásra készítheti az MNB-t.

Modellszámításaink szerint a mezőgazdasági termelés folyó áron számított értéke 242 forintos euró mellett a 2005. évihez képest alig több mint **2%-kal csökkenne** 2006-ban, míg 262 forintos euró mellett ennél nagyobb mértékben, **6%-kal nőne**. Az euró forintárfolyamának mezőgazdasági termelés volumenére gyakorolt hatása gyakorlatilag **elhanyagolható**. Megjegyzendő azonban, hogy míg a gyenge forint számításaink szerint nem okozna számottevő változást a főbb gabonafélék vetésszerkezetében, addig a nemzeti fizetőeszköz erősödésének következtében a búzánál és kukoricánál területegységenként alacsonyabb költséggel termelhető árpa vetésterülete akár **550 ezer hektár fölé** is emelkedhet.

Az euró forintárfolyamának kétségtelenül markáns a mezőgazdasági termelés jövedelmére gyakorolt hatása: míg 242 forintos euró mellett a jövedelemtömeg a 2005. évihez képest **23%-kal csökkenne** 2006-ban (így a 2002. évinél csupán 2%-kal lenne nagyobb), addig 262 forintos euró mellett **25%-kal emelkedne**. Utóbbi a modellünk alapváltozatával 2006. évre prognosztizált jövedelemtömeghez képest **29%-pontos pozitív irányú változást** jelentene (21. ábra)! Megjegyzendő, hogy az erős forint a szántóföldi növénytermesztés jövedelmét a 2005. évi szinthez viszonyítva **36%-kal csökkentené** 2006-ban. Ezzel szemben a gyenge forint a növénytermelési főágazatban realizált jövedelmet a modellünk alapváltozatával prognosztizált szinthez képest **több mint 12%-ponttal**, míg az állattenyésztési főágazatét **több mint 180%-ponttal emelné** 2006-ban.

21. ábra

A termelési érték, termelési volumen és jövedelem várható alakulása 2006-ban (HUSIM IV. és V. scenárió) 2005=100%

Forrás: az AKI Agrárpolitikai Kutatások Osztályán készült számítások

A gyengébb forint természetesen kedvező hatással lenne agrár-külkereskedelmi egyenlegünk alakulására: 262 forintos euró mellett a modellünk alapváltozatával 2006. évre prognosztizált **2,8 milliárd euróhoz képest 9%-kal nőne** exportunk, ugyanakkor közel **10%-kal csökkenne 1,5 milliárd euró körül** valószínűsített importunk, egyenlegünk pedig megközelítené az **1,7 milliárd eurót, vagyis 31% lenne nagyobb.**

Összefoglaló

1. A Csatlakozási Szerződésben szereplő peremfeltételek (kvóták, bázisok, támogatási mértékek) a hazai gazdák számára csalódást keltettek. Mindazonáltal a kialakított feltételek a termelés mennyiségi és minőségi fejlődését nem gátolják, az agrárgazdaságnak megfelelő mozgásteret biztosítanak. Nagyobb baj, hogy az agrárszereplők uniós felkészültsége és felkészítése szintén elmarad a kívánatos, sőt, a lehetséges színvonalától is. A hiányosságok az idejekorán ki nem épített infrastruktúrában (raktárak, hűtőházak, szállítási rendszerek stb.), az intézményekben, az alacsony műszaki-technikai színvonalban, esetenként a gyenge bázisértékekben (pl. húshasznú tehénállomány), az alacsony hatékonyságú gyepterületek és ültetvények képében jelenik meg. Későn és igen lassan indult meg a gazdák összefogása, beszerzési és értékesítő tevékenységük megszervezése. A megkésett felkészülés leginkább visszaütő következménye a piaci alkuerő gyengesége, amely mind az értékesítést, mind a megszerezhető jövedelmeket kedvezőtlenül befolyásolja. A felkészülés felemás sikerével függ össze a modellezés legnagyobb tanulsága: az új lehetőségekre és kihívásokra a magyar gazdák **reagálóképessége** az említett objektív és szubjektív okok miatt rövid- és középtávon **meglehetősen korláatosnak mutatkozik!**
2. Az előttünk álló, 2006-ig tartó periódus fejlődési íve szintén sajátos, nem illelhető a töretlen növekedés, a „közelgő Kánaán” kifejezésekkel. A 2004. esztendő ugyanis rekordtermésével túlteljesítette a csatlakozástól remélt kedvező változásokat, és a 2005., illetve 2006. év eredményei még akkor is keserítik a szájízét, ha egyébként a **mezőgazdaság szinte valamennyi ágazati mutatója meghaladja a reális bázisként választott 2002. évi értékeket:**
 - A mezőgazdasági termeléssel összefüggő **bevételek** (az árbevétel és a támogatás együttese) a 2002. évihez képest 3 év alatt több mint **18%-kal emelkednek**. Sajnos, ez a bevétel-gyarapodás aránytalanul megy végbe: a növénytermesztésben 35%-os, az állattenyésztésben azonban csak 3% körüli lesz a növekedés.
 - A mezőgazdasági termelés **volumene** a csatlakozás első évében **10%-kal** nő, de a rákövetkező években várható termelési többlet csak 4-5%-osra tehető. A növényi termékek mennyisége 14-15%-kal haladja meg 2006-ban a bázist, de az állattenyésztés kibocsátása 5%-os visszaesést mutat.
 - Figyelmeztető, hogy az előttünk álló években a közvetlen jövedelem-támogatások növekedése még **nem fedezi a termelési költségek emelkedését**. Az élőköltség, a szolgáltatások díja, a földbérleti díjak „felzárkózása” még néhány évig tartani fog. Ennek következményeként az inputár-változással korrigált (deflált) bevételek 2006-ban 2,8%-kal csökkennek.
 - Az élelmiszeripar termelése gyakorlatilag 2005-ben és 2006-ban sem változik, deflált árszínvonalának kilengései 1%-on belül maradnak. A fogyasztói árakban sem jelezhető előre sokszerű hatás: a nominális fogyasztói árszínvonal 2005-ben 5%-kal, 2006-ban pedig 3%-kal

nőhet. Az **élelmiszerfogyasztás** volumene 2005-ben 1,4%-kal, **2006-ban 2,5%-kal bővül** számításaink szerint.

3. A magyar agrárökológiai adottságok kihasználásával, a nemzetközi (az európai!) munkamegosztásba való bekapcsolódásának az elmúlt évtizedben tapasztalt mértékével nem lehetünk elégedettek. Az **agrár-külkereskedelmi forgalom** nagysága és összetétele is romlott korábbi eredményeinkhez képest, de rossz irányban tért el a mérvadó nemzetközi trendektől is. Az aggasztó irányzat folytatódásától kell tartani a következő években: a behozatal növekedési üteme meg fogja haladni a kiviteléét. Az export-import egyenlege pozitív marad, de nagysága a 2004. évi potenciális nagyságtól kis mértékben elmarad, fokozatosan „olvad”. A figyelmeztető dinamika ellenére az induló értékek, a képződő exportárualapok eszmei (versenyképes!) nagyságrendjei agrárgazdaságunk erejét is tükrözik. A 2004. évben rendelkezésre álló (naptári évben aligha realizálható) exportárualap 4 milliárd USD-t (3,4 milliárd eurót) tesz ki, és a későbbi években inkább 3,5 milliárd USD (3 milliárd euró) körül becsülhető. E viszonylag kedvező jövőkép **az állattenyésztés konszolidálásával és a kereskedelmi infrastruktúra fejlesztésével még érdemben javítható is!**
4. A ma látható piaci és közgazdasági feltételek mellett a mezőgazdasági terület teljes egésze hasznosítható. Természetesen differenciált technológiákat – a jelenleginél intenzívebb gazdálkodást és a különböző környezetkímélő formákat is – figyelembe véve. A művelési ágak szerkezetében jelentős elmozdulások nem várhatók, bár mind **a szőlők, mind a gyümölcsösök termelésben tartását nem alábecsülendő importveszély fenyegeti! A szántóföldi növénytermesztés versenyképességét mostani számításaink sem vonják kétségbe**, szerkezete azonban igen érzékeny a KAP változó feltételeire. Különösen így van ez a burgonya, a dohány, a cukorrépa és a paradicsom esetében, de a kalászosok és a kukorica közötti verseny is erősen intervenció-sár-függő! Az állattenyésztési ágazatok, főleg a sertés, a brojler és a tej reményei igen visszafogottak.
5. Mind a mezőgazdasági termelés, mind az agrár-vidékfejlesztés szempontjából kulcskérdés a **jövedelmek várható alakulása**. Mércéül az MSZR (Mezőgazdasági Számlák Rendszere) által használt nettó vállalkozói jövedelem fogalmát alkalmazzuk. A gazdálkodó szervezetek esetében ez a kategória közel áll az adózás előtti eredményhez, de az egyéni gazdaságoknál még el nem számolt munkabérek is tartalmaz, tehát a nyereség és a bruttó jövedelem sajátos ötvözete. E kategóriával – eredményszemléletben¹⁹⁾ – dolgozva állítható, hogy **a mezőgazdasági termeléssel összefüggő vállalkozói jövedelmek 2004-ben közel 64 milliárd forinttal haladják meg a 2002. évi összeget**. A HUSIM modellel prognosztizált, a vidékfejlesztési támogatások becsült jövedelemtartalma nélkül közel 240 milliárd forint jövedelem mintegy 70%-a támogatásból származik. A jövedelmek

¹⁹⁾ Az eredményszemlélet nem a tényleges pénzforgalmat tükrözi, hanem egy adott (naptári) év költségeit és jogosult bevételeit.

növekedésében tehát döntően az uniós támogatások összegének emelkedése és szerkezeti változása (több a közvetlenül a termelőkhöz kerülő pénz!) játszik szerepet. Ám nem elhanyagolható a hatékonyság-javulás és az időjárás hatás sem. Sajnos, **ez a viszonylag kedvező, de nem kiemelkedő jövedelemtömeg 2005-2006-ban – a reálbevételek mérséklődése miatt – vélhetően átmenetileg visszaesik, de messze a 2002. évi szint fölött marad. A jövedelmek 93-95%-a a növénytermelésben keletkezik, s csak 5-7%-a az állattenyésztésben!**

6. A piaconmaradás és a jövedelem-szerzés esélyei természetesen **a különböző adottságú gazdaságok** esetében számottevően eltérnek. A tesztüzemi adatok alapján ennek jellemzői is modellezhetők. A 92 ezer gazdaságot reprezentáló **tesztüzemekben** a közvetlen támogatások 2006-ban a 2002. évi kétszeresét érik el. A 2 EUME²⁰ feletti gazdaságok által igénybe vehető támogatásoknak 26%-át a viszonylag kicsik (10 EUME alatti gazdaságok, 3 millió forintnál kevesebb SFH²¹), 16%-át a közepes méretűek (3-10 millió forint SFH), 58%-át pedig a nagy gazdaságok (10 millió forint SFH felettiek) szerezhetik meg. Főleg ennek köszönhetően **az 1 hektárra jutó korrigált adózás előtti eredmény a 2002. évi, átlag 12 800 forintról 17 300 forintra emelkedik 2006-ban.** A javulás főleg a szántóföldi növénytermesztőknél, a vegyes növénytermesztőknél és a kertészeti főprofilú gazdaságoknál lesz jelentős. A hektárra vetített jövedelemgyarapodás leglátványosabb a legkisebb gazdaságokban: ezek 5,5 ezer forint veszteséggel szemben 15 ezer forint nyereséget könyvelhetnek el. A legnagyobbaknál hektáronként 8 ezer forint csökkenés kalkulálható, mivel egyrészt közöttük nagyobb arányban vannak a veszteséges sertéshizlalók és tejgazdaságok, másrészt forrásszerkezetükből adódóan jelentősek az adósságterheik.

Az EU-csatlakozás hatásai már a felkészülési szakaszban megmutatkoztak. A versenyben helytállni nem képes egyéni és társas gazdaságok piacról való kiesése felgyorsult. Csak a 2000-2003 közötti periódusban az állattenyésztés termelési értékének 10%-át veszítette el. A tejtermelők 4-5%-a, a baromfihizlalók 11-12%-a, a sertésenyésztők 23-25%-a volt kénytelen felhagyni tevékenységével.

Ez a szelektációs folyamat előreláthatóan 2004-2006-ban is folytatódni fog: modellszámításaink azt mutatják, hogy a reprezentált 92 ezer gazdaságból 2005-ig 9 ezernek a tevékenysége tartósan veszteséges lesz. Ebből több mint 7 ezer a kisebb méretűeket, s főleg az ültetvényeseket és a sertés- és baromfitartókat érinti. Ha figyelembe vesszük e gazdaságok egyéb jövedelemforrásait, akkor is **mintegy 4 ezer üzem csődbejutása valószínűsíthető. Ebből 3 ezer kisebb méretű, 1-1,1 ezer ültetvényes, de 450-500 sertés- és baromfitartó, 350-400 pedig tejtermelő.** Az átlagosan kedvező pozíciójú szántóföldi növénytermesztők közül mintegy 600, a vegyes növénytermesztők közül pedig 440-450 gazdaság áll jelenleg

²⁰ Európai Méretegység. 1 EUME = 1 200 euró = 300 ezer forint bruttó fedezeti hozzájárulás (SFH).

²¹ Standard Fedezeti Hozzájárulás: a bruttó termelési érték és közvetlen változó ráfordítások különbözete.

„bukásra”. A sokat emlegetett „**szerkezet-váltás**” tehát zömmel 2004-2006-ban fog végbemenni: **a versenyt nem bírók piacát és erőforrásait a szervezettebb, tőkeerősebb gazdaságok veszik át.**

7. A KSH 2000. évi összeírása (ÁMÖ) szerint 925 ezer egyéni gazdaság (háztartás) rendelkezett földterülettel, 874 ezren 10 hektárnál kevesebbel. Rendszeres árutermelést mindössze 76 ezer gazda folytatott. Az egyéni gazdálkodók **harmada már 2000-ben 60 évesnél, közel negyede 65 évesnél idősebb volt.**

Az ÁMÖ és a 2003. évi reprezentatív összeírás (GSZÖ) között eltelt 3 esztendőben a 10 hektár alatti egyéni gazdaságok száma 210 ezerrel csökkent, a 10-300 hektár közöttieké szinten maradt, míg a legnagyobbaké 1 800-ról 1 700-ra esett vissza. **A földhasználat koncentrációja tehát nőtt.** E folyamat a következő években is jellemző marad, amit a kedvezőtlen korösszetétel, a területalapú közvetlen támogatások rendszere, valamint a versenyképesség javítására kényszerítő piaci nyomás várhatóan felgyorsít. Úgy ítélt meg, hogy **a következő 5-10 évben az 1 hektár alatti gazdaságok száma további 30-35%-kal, az 1-10 hektár közöttieké pedig 20-25%-kal fogyni fog.** Területeiket az 50 hektár feletti gazdaságok veszik át, növelve ezzel saját méretüket.

8. Jelenleg közel 1,4 millió ember vesz részt valamilyen formában a mezőgazdasági munkákban. Rendszeres árutermeléssel mindössze 12%-uk foglalkozik. Falvainkban **a gazdasági aktivitás mutatója** a gyenge országos átlaghoz képest is **igen alacsony!** Sajnos, ezen az áldatlan helyzeten **a jövő sem változtat!** A mezőgazdaság korábbi foglalkoztatási szerepe többé nem állítható vissza. A termelés nagysága és összetétele nem igényel több élőlómunkát, sőt, **a hatékonysági kényszer újabb munkahelyek elvesztésével fenyeget.**

A profitorientált agrárgazdaság optimális esetben is csak a jelenlegi főfoglalkozásúak megtartásával kecsegtet, azzal a feltétellel, hogy a közvetlen termelésből kiszorulókat a termelést követő és megelőző tevékenységek (agribiznisz!) felszívják, illetve a munkaigényes, nagy hozzáadott értéket előállító ágazatok (állattenyésztés, zöldség-, gyümölcs- és szőlőtermelés) leszálló fejlődési pályájának korrekciójára **összehangolt programok születnek!**

Az **agrár-vidékfejlesztési programok** (erdőtelepítés, agrár-környezetvédelem, kedvezőtlen adottságú területek támogatása, korai nyugdíjazás stb.) hozzájárulhatnak az eltartókéesség növeléséhez, szilárdíthatják a megkapaszkodók biztonságát, növelhetik jövedelmüket, de nagyobb számú **új munkahely teremtésére nem alkalmasak!** A vidék eltartókéességének érdemi javítása jelentős regionális fejlesztések (az ipar, a szolgáltatások és az infrastruktúra fejlesztése) nélkül elképzelhetetlen.

A foglalkoztatással összefüggő jelenlegi gondok nem szoríthatják háttérbe a távolabbi jövőért viselt felelősséget: **10-15 év múlva kevés lesz a termeléssel, a tájfenntartással hozzáértően foglalkozni tudó és hajlandó kéz vidéken!**

9. Az agrárgazdaság „fejlődésének” lehetséges útját a legmegbízhatóbb információkra, a legvalószínűbb eshetőségekre építettük. Ugyanakkor a jövő kiszámíthatatlan! Néhány ponton különösen vélelmezhető a modellünk **alapváltozatától való eltérés** nagyobb valószínűsége. Az agrárgazdaság a bizonytalanabb tényezők változására **érzékenyen reagál**.

Példaszerűen:

- Amennyiben a KAP szabályai a tervezettnél korábban megváltoznak, a mi fejlődési esélyeink is módosulnak. Ha a cukor-rezsim a tervezet szerint alakul, ha az exporttámogatások gyorsan leépülnek és ezzel összefüggésben a gabonapiaci intervenció ár a közeljövőben csökken, akkor **az alapváltozathoz képest** visszaesik a növénytermesztés, főleg a cukorrépa és a kukorica termelése, de **javulnak az állattenyésztés versenyesei**. A volumen-, ár- és támogatási hatások összességében 12%-kal csapódnak meg a vállalozási jövedelmeket, de akár 50%-kal is növelnék az állattenyésztők jövedelmét.
- Amennyiben Brüsszel és a hazai költségvetés valóban forrásokat rendel a Natura 2000 és általában **az agrár-környezetgazdálkodási célprogramok széleskörű** alkalmazásához, illetve „busásan” megtéríti a korlátozásokból származó gazdasági károkat, akkor természetesen ismét módosulnak a makrogazdasági mutatók. A termelési volumen és az agrárkivitel fokozatosan, 2-3%-kal esne vissza a legvalószínűbb trendekhez képest. **Az agrárjövödelmek** ezen a fejlődési pályán **még gyarapodnának is**, feltéve, hogy a támogatások – erős ösztönzést vállalva – 20%-kal túlkompenzálnák a gazdasági hátrányokat.
- **Az árfolyam-politikát** az agrárérdekek nyilvánvalóan csak elenyésző mértékben motiválják. Pedig **a magyar fizetőeszköz euróhoz mért ereje lényeges hatást gyakorol az agrárfejlődési esélyekre!** A számos forgatókönyv közül vegyük a 262 forintos euró lehetséges következményeit: a termelés volumene már egy év alatt is 1%-kal, **a termelés értéke 6,5%-kal, az agrárjövödelmek 25%-kal lennének kedvezőbbek** az alapváltozathoz (252 forintos euró) képest! Az agrárexport és az agrár-külkereskedelmi egyenleg is számottevően javulna ebben az esetben!

Summary

Expected Impacts of EU Accession in Hungarian Agriculture until 2006

1. Conditions set out by the Treaty of Accession (quotas, base areas, subsidies) were disappointing for Hungarian farmers. However, these conditions negotiated provide sufficient opportunity for the agricultural economy and do not put a limit to its quantitative and qualitative development. It is more disquieting that the preparedness and the preparing of market participants is below the desirable and even the possible level. Shortcomings are caused by delayed setting up of the required infrastructure (lack of storage and cold storages facilities, transporting systems etc.) and of institutions, by the low level of technology, less efficient grass lands and orchards, and, eventually, by base figures which are well below the national quotas (e.g. the number of suckler cows). Cooperation between farmers and the forming of Producer Organisations has started too late and very slowly. The most serious consequence of this “unreadiness” is the weak bargaining position which has an unfavourable effect on sales and incomes. The most important lesson drawn from our modelling work is related to the ambivalent success of preparation: due to the objective and subjective reasons mentioned above, ability of Hungarian farmers to respond to the new opportunities and challenges **seems to be rather limited** on the short and mid-term!
2. The expected tendency of development during the upcoming period until 2006 appear to be peculiar too: it neither would be characterized by unbroken growth, nor could it be referred to as the “years of Canaan”. Thanks to record yields in 2004, the expected favourable impacts of Accession were amplified; compared to that, results estimated for 2005 and 2006 are depressing even **when indicators of almost all agricultural sectors exceed the figures of 2002** chosen as a realistic base.
 - Revenues (with subsidies) linked to agricultural production will increase by more than 18% against 2002 in the first three years after Accession. Unfortunately, this growth will not be proportionate: crop production will gain some 35% while animal production only 3%.
 - In the first year of Accession, the volume of agricultural production will increase by 10% but growth in the next two years is expected to be only 5%. The volume of crop products exceeds the base by 14-15% in 2006 while output of animal production drops by 5%.
 - It is worrying that the increase of direct payments will not cover the increase of production costs in the next two years. The “catching up” of wages, service fees and land rents will take several years. In consequence, revenues corrected with the changes of input prices (deflated revenues) will decrease by 2.8% in 2006.
 - Output of the food industry will not change in 2005 and 2006; fluctuations in its deflated price level will not exceed 1%. As for

consumer prices, no shocking changes are expected either: the nominal consumer price level may be higher by 5% in 2005 and by 3% in 2006. According to our calculations, the volume of food consumption will increase by 1.4% in 2005 and by 2.5% in 2006.

3. We cannot be satisfied with the utilization of our agricultural potential and with our share in international (European!) agricultural production in the past decade. Compared to earlier figures, **the volume of our agricultural export has dropped** while its composition has changed undesirably and it has been deviating from international trends in a negative direction. This worrying trend may prevail in the coming years: the rate of increase of import will exceed that of export. Although agricultural trade balance will still remain positive, it will lag behind the potential value of 2004 to a small extent and will gradually erode. In spite of these warning dynamics, the volume of (competitive!) agricultural goods which are to be exported reflect the strength of Hungarian agriculture. Goods produced for export in 2004 have a potential value of USD 4 billion or EUR 3.4 billion (which, of course, can hardly be realized in the same calendar year). This figure is estimated to drop back and stabilize around USD 3.5 billion or EUR 3 billion in the mid-term. These relatively favourable prospects **can even be bettered by consolidating livestock production and by improving commercial infrastructure!**
4. Under the present economic and market conditions, the whole agricultural area could be utilised, taking into account, of course, the different technologies (i.e. the more intensive and also the various environment-friendly ways of production). No significant changes are expected in the structure of production; however, **there is an increasing threat of import – which should not be underestimated – to keeping our vineyards and orchards in production!** According to our results, **competitiveness of our arable crop production cannot be questioned**; however, its structure is rather sensitive to changes of the CAP. This is particularly true for potato, tobacco, sugar beet, and tomato production. Competition between maize and other major cereals is strongly dependent on the intervention price level! Outlooks for livestock production, especially for the pork, broiler, and milk sectors are rather depressing.
5. Expected changes in incomes are a key question from both the aspects of agricultural production and rural development. For measuring this, we applied the net entrepreneurial income defined by the EEA (Economic Accounts of Agriculture). In the case of economic organisations, this category stands close to profit before tax while in the case of individual farms, it includes wages not accounted. Therefore, the net entrepreneurial income is a special mixture of both profit and gross income. By applying this category using a profit-approach²² it can be stated that **net**

²² The profit-approach takes into account costs and eligible incomes of the calendar year and therefore does not reflect real cash flow.

entrepreneurial incomes linked to agricultural production exceed the 2002 base by approximately HUF 64 billion in 2004. Of the HUF 240 billion income projected by the HUSIM model, direct subsidies account for about 70%. Thus the increase of incomes is mainly generated by the increase of subsidies but also by changes in the structure of support (more money reaches the farmers directly). On the other hand, efficiency improvement and weather conditions are not to be disregarded either. Unfortunately, because of the decline of real incomes, **this relatively high although not at all outstanding volume of income** will probably decrease in 2005 and 2006 but **would still remain well above the 2002 level. While crop production will generate 93-95% of the income, animal production will have a share of a mere 5-7%!**

6. Of course, chances of maintaining market position and generating income are significantly different **for farms of different characteristics**. This can also be modelled by using data of the **Farm Accountancy Data Network (FADN)**. Direct subsidies will double in FADN farms (which represent some 92 thousand farms) compared to 2002 in 2006. 26% of the subsidies available to farms over 2 ESU²³ will be acquired by relatively small-scale farms (with ESU below 10 or with SGM²⁴ not over HUF 3 million), 16% by medium-scale farms (with SGM between HUF 3 million and HUF 10 million) while 58% by large-scale farms (with SGM over HUF 10 million). Above all, this is the reason why **corrected per hectare profit before tax will increase from an average of HUF 12.8 thousand in 2002 to HUF 17.3 thousand in 2006**. Improvement will be significant overwhelmingly at farms engaged mainly in arable and horticultural crop production. Most spectacular per hectare income growth will be experienced by small-scale farms which will realize a HUF 15 thousand profit against a loss of HUF 5.5 thousand in 2002. For large-scale farms, a profit drop of HUF 8 thousand per hectare is forecasted. On the one hand, this can be explained by the relatively large share of pig and milk producers in the red among large-scale farms while on the other hand, by the significant debts large-scale farms carry in general.

Some of the impacts of EU membership could already be seen during the pre-Accession preparation period. The process of leaving the market by uncompetitive farmers and partnerships has been speeding up. The livestock sector has lost 10% of its production value during 2000-2003; of milk producers 4-5%, of poultry producers 11-12% while of pig producers some 23-25% have abandoned production.

This process of selection will probably continue also in 2004-2006. Our model results show that from the 92 thousand farms represented by the FADN some 9 thousand will permanently generate losses up to 2005. From these, more than 7 thousand are small-scale farms mainly engaged

²³ European Size Unit (ESU) 1 ESU = EUR 1200 = HUF 300 000 Standard Gross Margin (SGM).

²⁴ Standard Gross Margin: the difference of gross value of production and the costs of direct variable inputs.

in orchardry, pig or poultry breeding. Being aware of other resources of income of these farms, **about 4 thousand of them are forecasted to go bankrupt. Of these some 3 thousand are small-scale farms, 1-1.1 thousand are engaged in orchardry, 4.5-5 hundred are pig or poultry breeders, and 3.5-4 hundred are milk producers.** Of arable crop producers who are generally in a favourable position, some 6 hundred, of mixed crop producers about 4.4-4.5 hundred stand close to bankruptcy. The frequently mentioned „**structural changes**” will thus take place overwhelmingly between 2004 and 2006: **markets and resources of uncompetitive farms will be taken over by farms which are better organized and do not lack capital.**

7. According to the General Agricultural Census (ÁMÖ) of 2000 carried out by the Central Statistical Office (KSH), 925 thousand individual farms (households) owned land while 874 thousand of them had an area under 10 hectares in 2000. Only 76 thousand farms were engaged in regular commercial production. **One third of the farmers were older than 60 years and almost one fourth were older than 65 years.**

During the 3 year period between ÁMÖ and a representative structural census (GSZÖ) in 2003, the number of individual farms smaller than 10 hectares has dropped by 210 thousand, the number of those between 10-300 hectares has remained the same while the number of large-scale farms has declined from 1.8 thousand to 1.7 thousand. **Consequently, concentration of land use has increased.** This process will continue in the coming years, and it is expected to be speeded up by unfavourable age composition, direct payments, and market pressure to improve efficiency. In the next 5-10 years, **the number of farms smaller than 1 hectare is likely to decrease further by 30-35% while the number of those between 1-10 hectares will also drop by 20-25%.** Their lands will be taken over by farms having an area over 50 hectares, increasing their size further so.

8. At present, approximately 1.4 million people are engaged in some kind of agricultural activity but only 12% of them are involved in regular commercial production. **Economic activity is very low** in rural Hungarian villages even compared to the low country average! Unfortunately, this is not likely to improve in the future! The role that agriculture once had in employment cannot be restored. The volume and structure of production do not necessitate more labour; moreover, **the pressure to improve efficiency threatens even more jobs.**

What a profit-oriented agricultural economy might be expected of at most is the maintaining of the present number of full-time employees provided that those who were expelled from production have been absorbed by the upstream and downstream industries (agribusiness), furthermore **well coordinated programmes were launched** to reverse the fall of certain sectors producing high value added (i.e. livestock breeding, fruit, vegetable and vine production)!

Although **agricultural and rural development programs** (e.g. forestation, agri-environmental activities, subsidies provided to less favoured areas, early retirement etc.) can contribute to increase incomes and subsistence, and can strengthen the security of those who are able to catch up, they **are not designed to create a great number of new jobs!** Significant improvement of subsistence in rural areas cannot be realized without considerable regional development (i.e. the development of industries, services and infrastructure). Problems connected to employment should not push responsibility for the future into the background. **Skilled labour force willing to work in agricultural production and landscape maintenance will be lacking after 10-15 years!**

9. Our baseline projection of the “development” of agricultural economy was built on the most reliable information taking into account the opportunities considered to be most probable. However, the future is uncertain! **Deviations from our baseline projection are likely** at some points. The agricultural economy is **sensitive** to changes of uncertain factors, for example:
 - As the CAP evolves, our chances and opportunities of development change. If the CMO of sugar was modified according to the 2004 reform proposals of the Commission, if agricultural export subsidies were phased out rapidly, and, in connection with this, if the intervention price of cereals were cut back in the near future, then crop production, in particular sugar beet and maize production, would decrease against our baseline figures while competitiveness of the livestock sector would improve. While the overall effects of changes in institutional prices, subsidies, and output would be a 12% shrinking of entrepreneurial incomes in general, livestock producers alone could see a 50% increase of their incomes.
 - If both Brussels and the Hungarian national budget allocated resources to Natura 2000 and for the wide-scale application of agri-environmental programs and highly compensated losses due to the restrictions, then macroeconomic indicators would, of course, be different again. The volume of production and agricultural exports would drop back gradually by 2-3% compared to the most probable trends. On the other hand, agricultural incomes would increase provided that subsidies were strongly encouraging and overcompensated economic disadvantages by 20%.
 - Domestic exchange rate policy is obviously less motivated by agricultural interests. However, the forint-euro exchange rate has a significant impact on agricultural development! From among the numerous scenarios, let us see the possible consequences of EUR 1 worth of HUF 262. During only one year, the volume of agricultural production would increase by 1%, its value would be higher by 6.5% while agricultural incomes would rise by 25% compared to our

baseline projection where EUR 1 costs HUF 252! In this case, agricultural exports would also increase and foreign trade balance would improve significantly!

Kivonat

Tanulmányunkban a magyar mezőgazdaság versenyképességének vizsgálatára, a mennyiségi változások (termékmérlegek, külkereskedelmi forgalom stb.) 2006-ig történő modellezésére és elemzésére, a meghatározó agrárpolitikai kategóriák (jövedelmek, birtokszerkezet és foglalkoztatás) változásának prognosztizálására vállalkoztunk. Ezen túlmenően az agrárgazdaság makroökonómiai összefüggéseit leíró modellek (HUSIM és OPAL) mellett a MICROSIM modellre támaszkodva az első publikus kísérletet tettük az üzemi szféra uniós csatlakozásra adott árnyaltabb „válaszainak” számszerűsítésére.

Abstract

Expected Impacts of EU Accession in Hungarian Agriculture until 2006

In our study, we have undertaken an examination of the competitiveness of Hungarian agriculture, we have modeled and analyzed quantitative changes (e.g. of product balances, external trade etc.) up to 2006, and have forecasted changes affecting those agricultural policy categories which are of determining importance (incomes, land structure and employment). In addition to that, besides using the models describing macroeconomic relationships of the agricultural economy (HUSIM and OPAL), by applying the MICROSIM model, we have made the first public attempt to quantify the finer „reactions” of the different categories of farms.

Hivatkozások

- AKI [2004]: *Nemzeti birtokrendezési stratégia* (kézirat). Budapest: Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet.
- Alvincz József (ed.) – Antal Katalin – Harza Lajos – Mészáros Sándor – Péter Krisztina – Spitálszky Márta – Varga Tibor [2001]: *A mezőgazdaság jövedelemhelyzete és az arra ható tényezők*. Agrárgazdasági tanulmányok, 2001/7. szám. Budapest: Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet.
- EC DG AGRI [2004]: *Prospects for Agricultural Markets 2004-2011 – Update for EU-25*. Brussels: European Commission, Directorate-General for Agriculture.
- Eurostat [2001]: *Statistics in Focus: Preliminary Economic Accounts for Agriculture in twelve Candidate Countries 1998-1999*. Luxemburg: Eurostat.
- FAPRI [2004]: *World Agricultural Outlook 2004*. Ames: Food and Agricultural Policy Research Institute (Iowa State University, University of Missouri-Columbia).
- Hingyi Hajnalka – Popp József (ed.) – Potori Norbert – Udovecz Gábor [2004]: *Nemzetközi Agrárpiaci Kilátások, 2004*. Budapest: Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium – Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet.
- Juhász Anikó – Kartali János – Wagner Hartmut [2002]: *A magyar agrár-külkereskedelem a rendszerváltás után*. Agrárgazdasági tanulmányok, 2002/9. szám. Budapest: Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet.
- Kartali János – Juhász Anikó – König Gábor – Kürti Andrea – Wagner Hartmut [2003]: *A magyar agrár-export a fő piacok felvevőképességének tükrében*. Agrárgazdasági információk, 2003/3. szám. Budapest: Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet.
- Kartali János (ed.) [2004a]: *A főbb agrártermékek piacra jutásának feltételei az EU-csatlakozás küszöbén, I. kötet*. Agrárgazdasági tanulmányok 2004/1. szám. Budapest: Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet.
- Kartali János (ed.) [2004b]: *A főbb agrártermékek piacra jutásának feltételei az EU-csatlakozás küszöbén, II. kötet*. Agrárgazdasági tanulmányok 2004/2. szám. Budapest: Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet.
- Keszthelyi Szilárd – Kovács Gábor [2004]: 'A direkt támogatások felosztási rendjének változása és annak hatása a magyar mezőgazdasági vállalkozások bevételeire' in Varga Gyula (ed.): *EU-tanulmányok V*. Budapest: Nemzeti Fejlesztési Hivatal.
- Magyar Köztársaság Kormánya [2004]: *Magyarország konvergencia programja* (kézirat).
- Mészáros Sándor – Spitálszky Márta 2002: *A magyar élelmiszer-gazdaság versenyképességének alakulása az EU közvetlen jövedelem-támogatási*

- mértékétől függően* (kézirat). Budapest: Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet.
- Mészáros Sándor – Spitálszky Márta – Udovecz Gábor [2000a]: *Az EU-csatlakozás várható agrárgazdasági hatásai – Modellszámítások II.* Budapest: Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet.
- Mészáros Sándor – Spitálszky Márta – Udovecz Gábor [2000b]: *A termelői és a fogyasztói árak változása, az agrárgazdasági termelés és az export-import alakulása, költségvetési hatások* (A MEH Európai Integrációs Főosztály részére készült tanulmány). Budapest: Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet.
- Mészáros Sándor – Spitálszky Márta – Udovecz Gábor [1999]: *Az EU-csatlakozás várható agrárgazdasági hatásai – Modellszámítások I.* Budapest: Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet.
- MOL Rt. [2004]: *A dízelolaj és hajtó- és kenőanyagok árainak előrejelzése* (kézirat).
- Nyárs Levente – Papp Gergely – Vőneki Éva [2004]: *A főbb hazai állattenyésztési ágazatok kilátásai az Európai Unióban.* Agrárgazdasági tanulmányok 2004/4. szám. Budapest: Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet.
- OECD [2004]: *The OECD Agricultural Outlook 2004-2013.* Paris: Organisation for Economic Co-Operation and Development, Working Party on Agricultural Policies and Markets.
- Palócz Éva – Berényi Judit (ed.) [2004]: *Eco-trend* (április). Budapest: Kopint-Datorg Rt.
- Pénzügyminisztérium [2004]: *Aktuális makrogazdasági adatok.* Internetcím: <http://www.p-m.hu/web/home.nsf/portarticles>.
- Popp József – Potori Norbert – Udovecz Gábor [2004]: *A Közös Agrárpolitika alkalmazása Magyarországon.* Agrárgazdasági tanulmányok 2004/5. szám. Budapest: Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet.
- Szabó Péter [2002]: 'Mezőgazdasági tevékenységből származó jövedelem mérése az EU előírásoknak megfelelően', *Gazdaság és Statisztika*, 53:6.
- Udovecz Gábor [2000]: *A Magyar Agrárgazdaság felkészültsége és versenyképessége az Európai Unióban* (MTA doktori értekezés).

MELLÉKLETEK

1. melléklet

A mezőgazdasági termelés jövedelmének várható alakulása az OPAL és HUSIM modellel készült számítások szerint

Me.: %

OPAL Előző év = 100%	2002	2004	2005	2006	HUSIM Előző év=100%	2002	2004	2005	2006
Mezőgazdasági tevékenységek kibocsátása		112,2	101,5	100,6	Termelési érték mezőgazdaság összesen		112,6	101,6	100,5
-Növényi termékek		135,6	100,5	101,3	-Növénytermesztés termelési értéke		135,4	100,6	101,2
-Állatok és állati termékek		87,7	103,0	99,5	-Állattenyésztés termelési értéke		95,3	103,1	99,4
<i>Összes terméktámogatás</i>		352,9	121,7	108,5					
<i>Kibocsátás-Terméktámogatás</i>		104,2	99,2	99,5					
Mezőgazdasági szektor teljes kibocsátása		111,7	101,6	100,7					
Folyó termelő-felhasználás		106,4	102,8	102,4					
Bruttó hozzáadott érték		121,8	99,6	97,9					
Nettó hozzáadott érték		128,4	98,8	96,4					
<i>Folyó termelő-felhasználás+ÉCS+Munkavállalói jövedelm+Termelési adó+Bérleti díj +Kamatkiadás</i>		106,6	103,5	102,0	Termelési költség mezőgazdaság összesen		107,9	104,7	101,1
					-Növénytermesztés termelési költsége		120,8	104,5	103,1
					-Állattenyésztés termelési költsége		95,8	103,0	100,8
Nettó vállalkozói jövedelem		137,8	91,3	92,4	Jövedelem mezőgazdaság összesen		153,9	91,1	91,7
					-Növénytermesztés jövedelme		222,7	88,0	93,8
					-Állattenyésztés jövedelme		79,5	105,1	54,5

Forrás: az AKI Statisztikai, Pénzügypolitikai és Agrárpolitikai Kutatások Osztályain készült számítások

2. melléklet

A földterület nagysága tevékenységi irány és méretkategória szerint

Me.: ha

Tevékenység irány	Méretkategória (ezer Ft)			Összesen
	SFH<3000	3000<=SFH<10000	10000<=SFH	
Növénytermesztő	550 104	453 691	1 422 348	2 426 143
Kertészet	15 765	9 006	11 358	36 129
Ültetvényes	84 572	46 517	79 835	210 925
Tömegetakarmány-fogyasztó állatokat tartó	91 801	49 747	133 530	275 078
Abraktakarmány-fogyasztó állatokat tartó	5 027	6 726	47 781	59 533
Vegyes növénytermesztő	162 212	49 910	176 459	388 582
Vegyes állattenyésztő	51 273	10 842	117 504	179 618
Vegyes	133 731	68 966	456 212	658 908
Összesen	1 094 485	695 404	2 445 027	4 234 917

Forrás: az AKI Vállalkozáselemzési Osztály

3. melléklet

Az üzemek száma tevékenységi irány és méretkategória szerint

Me.: db

Tevékenység irány	Méretkategória (ezer Ft)			Összesen
	SFH<3000	3000<=SFH<10000	10000<=SFH	
Növénytermesztő	27 005	6 479	2 978	36 462
Kertészet	4 149	968	270	5 387
Ültetvényes	11 391	1 999	793	14 183
Tömegetakarmány-fogyasztó állatokat tartó	4 607	771	366	5 745
Abraktakarmány-fogyasztó állatokat tartó	2 627	810	743	4 180
Vegyes növénytermesztő	10 035	1 206	321	11 562
Vegyes állattenyésztő	3 914	202	87	4 202
Vegyes	9 255	1 042	497	10 794
Összesen	72 984	13 476	6 054	92 514

Forrás: az AKI Vállalkozáselemzési Osztály

4. melléklet

A földterülettel rendelkező egyéni gazdaságok és gazdasági szervezetek száma és földterülete birtokméret szerint (2000 és 2003)

Megnevezés	Gazdaságok		Földterület		Egy gazdaság átlagos területe (ha)
	száma (db)	megoszlása (%)	terület (ha)	megoszlása (%)	
2 0 0 0					
Egyéni gazdaságok					
10 ha alatti	874 037	94,5	890 590	34,1	1,02
10-50 ha	43 630	4,7	916 730	35,1	21,01
50-100 ha	4 653	0,5	324 920	12,4	69,83
100-300 ha	2 219	0,2	360 209	13,8	162,33
300 ha felett	249	0,0	121 551	4,7	488,16
Összesen	924 788	100,0	2 614 000	100,0	2,83
Gazdasági szervezetek					
10 ha alatti	787	14,6	3 067	0,1	3,90
10-50 ha	1 356	25,1	40 640	1,1	29,97
50-100 ha	593	11,0	45 625	1,2	76,94
100-300 ha	1 101	20,4	232 724	6,1	211,38
300 ha felett	1 555	28,8	3 511 944	91,6	2 258,48
Összesen	5 392	100,0	3 834 000	100,0	711,05
Gazdaságok összesen					
10 ha alatti	874 824	94,0	893 996	13,9	1,02
10-50 ha	44 986	4,8	957 165	14,8	21,30
50-100 ha	5 246	0,6	370 579	5,7	70,64
100-300 ha	3 320	0,4	592 952	9,2	178,60
300 ha felett	1 804	0,2	3 633 495	56,4	2 014,13
Összesen	930 180	100,0	6 448 000	100,0	6,9
2 0 0 3					
Egyéni gazdaságok					
10 ha alatti	662 856	93,6	669 752	28,4	1,01
10-50 ha	37 132	5,2	763 578	32,4	20,56
50-100 ha	5 130	0,7	354 326	15,0	69,07
100-300 ha	3 062	0,4	509 682	21,6	166,45
300 ha felett	153	0,0	60 351	2,6	394,46
Összesen	708 333	100,0	2 357 689	100,0	3,33
Gazdasági szervezetek					
10 ha alatti	1 190	17,3	4 514	0,1	3,79
10-50 ha	1 764	25,6	46 526	1,3	26,38
50-100 ha	836	12,1	60 414	1,7	72,27
100-300 ha	1 567	22,7	307 975	8,9	196,54
300 ha felett	1 534	22,3	3 052 663	87,9	1 990,00
Összesen	6 891	100,0	3 472 092	100,0	503,86
Gazdaságok összesen					
10 ha alatti	664 046	92,8	673 922	11,6	1,01
10-50 ha	38 896	5,4	810 340	13,9	20,83
50-100 ha	5 966	0,8	414 497	7,1	69,48
100-300 ha	4 629	0,6	817 918	14,0	176,69
300 ha felett	1 687	0,2	3 113 103	53,4	1 845,35
Összesen	715 224	100,0	5 829 781	100,0	8,15

Forrás: KSH ÁMÖ 2000 (területi adatok), valamint GSZÖ 2003 (I. kötet)

A sorozatban eddig megjelent tanulmányok

1997

1997. 1. Dorgai László, Horváth Imre, Kissné Bársony Erzsébet, Tóth Erzsébet:
Az Európai Unió regionális politikája és hatása az új tagországokra
1997. 2. Glattfelder Béla, Ráki Zoltán, Guba Mária, Janowszky Zsolt:
Piacvédelmi lehetőségeink az Európai Unióhoz való csatlakozásunkig
1997. 3. Janowszky Zsolt:
A vetőmagtermelés helyzete és a piaci egyensúlyt befolyásoló főbb tényező
1997. 4. Alvincz József, Szabó Márton, Wagner Hartmut:
Változások az élelmiszeripari és kereskedelmi vállalatok világában
1997. 5. Gábor Judit:
Az importvédelem nemzetközi tapasztalata

1998

1998. 1. Wagner Hartmut:
A magyar agrár- és élelmiszeripari export piaci és termékszerkezete 1991-1996
1998. 2. Alvincz József, Borszéki Éva, Harza Lajos, Tanka Endre:
Az agrártámogatási rendszer EU és GATT-konform továbbfejlesztése (Az AGENDA 2000)
1998. 3. Ángyán József, Dorgai László, Halász Tibor, Janowszky János, Makovényi Ferenc, Ónodi Gábor, Podmaniczky László, Szenci Győző, Szepesi András, Veöreös György:
Az országos területrendezési terv agrárvonatkozásainak megalapozása
1998. 4. Kissné Bársony Erzsébet:
A keletnémet mezőgazdaság átalakulásának főbb tapasztalatai
1998. 5. Balogh Ádám, Harza Lajos:
A vagyon-, a tulajdon-, és a tőkeviszonyok változása a mezőgazdaságban
1998. 6. Lévai Péter, Szijjártó András:
Mezőgazdasági programok a cigányság körében
1998. 7. Visszné Takács Mara:
A fontosabb iparinövény ágazatok helyzete és feladatai az EU szabályozás tükrében
1998. 8. Tóth Erzsébet:
A foglalkoztatás térségi feszültségei – megoldási esélyek és lehetőségek
1998. 9. Dorgai László, Hinora Ferenc, Tassy Sándor:
Területfejlesztés – vidékfejlesztés
1998. 10. Szőke Gyula:
A közraktárak lehetséges szerepe a magyar gabonapiaci politikában

1998. 11. Csillag István:
A gabonavertikum működése, növekedési tendenciái és a változás irányai
1998. 12. Szabó Márton:
A hazai élelmiszerfogyasztás szerkezetének változásai a 90-es években és a várható jövőbeli tendenciák
1998. 13. Guba Mária, Ráki Zoltán:
Az Európai Unió marhahús-termelésének közös piacsabályai és várható hatásuk a magyar marhahús-ágazatra
1998. 14. Alvincz József, Szűcs István:
Az élelmiszergazdaság szerkezete
1998. 15. Tanka Endre:
Agrár-finanszírozás a fejlett piacgazdaságokban (Adalékok és tanulságok)
1998. 16. Szűcs István, Udovecz Gábor (szerk):
Az agrárgazdaság jelenlegi helyzete és várható versenyhelyei
1998. 17. Kukovics Sándor:
A tulajdoni, a vállalati és a termelési szerkezet, valamint a foglalkoztatási viszonyok átalakulása a magyar mezőgazdaságban
1998. 18. Erdész Ferencné:
Az almaágazat helyzete és fejlesztési lehetőségei a csatlakozási felkészülésben
1998. 19. Kartali János:
Magyarország és az EU közötti agrár-külkereskedelem a kilencvenes években

1999

1999. 1. Gábor Judit, Stauder Márta:
A kereskedelmi láncok és az élelmiszertermelők kapcsolatának változásai
1999. 2. Kürthy Gyöngyi, Szűcs István:
Az Európai Unióhoz való csatlakozás ágazati felkészülésének fejlesztési forrásigénye
1999. 3. Harza Lajos, Tanka Endre:
A vidékfejlesztés megújuló intézményi háttere
1999. 4. Wagner Hartmut:
Az exportfinanszírozás és exporthitel-biztosítás helyzete és szerepe a magyar agrárexportban
1999. 5. Guba Mária, Ráki Zoltán:
Az Európai Unióhoz való csatlakozás felkészülési tennivalói és fejlesztési-forrás igénye a baromfiágazatban
1999. 6. Orbánné Nagy Mária:
Az állati eredetű termékek külkereskedelmének lehetőségei és korlátai az EU-csatlakozásig

1999. 7. Vissyné Takács Mara:
A dohány ágazat vertikális integrációja Magyarországon és az EU-ban
1999. 8. Dorgai László, Stauder Márta, Tóth Erzsébet, Varga Gyula:
Mezőgazdaságunk üzemi rendszere, kezelésének tennivalói a követelmények és az EU tapasztalatainak tükrében
1999. 9. Szabó Márton:
Vertikális koordináció és integráció az EU és Magyarország tejgazdaságában
1999. 10. Juhász Anikó:
Vertikális koordináció és integráció a zöldség-gyümölcs szektorban
1999. 11. Ráki Zoltán, Guba Mária:
Az AGENDA 2000-ben előirányozott szabályozás várható hatása a szarvasmarha-ágazatban
1999. 12. Dorgai László, Miskó Krisztina:
A vidékfejlesztés finanszírozása az Európai Unióban
1999. 13. Burgerné Gimes Anna, Kovács Csaba, Tóth Krisztina:
A mezőgazdasági üzemek gazdasági helyzete
1999. 14. Alvincz József, Harza Lajos, Illés Róbert, Szűcs István, Tanka Endre:
Változások a gazdálkodás földviszonyaiban - Egy mikrofelvétel tanulságai
1999. 15. Kartali János, Juhász Anikó, Gábor Judit, Stauder Márta, Wagner Hartmut, Szabó Márton, Orbánné Nagy Mária, Vissyné Takács Mara:
A magyar mezőgazdaság és élelmiszeripar EU-érettségének piaci és kereskedelmi vonatkozásai

2000

2000. 1. Udovecz Gábor (szerk.):
Jövedelemhiány és versenyképesség a magyar mezőgazdaságban
2000. 2. Kissné Bársony Erzsébet:
Az ökogazdálkodás szabályozási rendszerének EU-konform továbbfejlesztése az AGENDA 2000 tükrében
2000. 3. Tanka Endre:
A földhasználat korszerűsítési igényei és lehetőségei
2000. 4. Guba Mária, Janowszky Zsolt, Ráki Zoltán:
A magyar juhászat hatékonyság-növelési esélyei és a szabályozás EU-konform továbbfejlesztése
2000. 5. Gábor Judit, Wagner Hartmut:
Élelmiszergazdaságunk rövid távú piaci kilátásai
2000. 6. Laczkó András, Szőke Gyula:
Az Agenda 2000 hatása az EU és a magyar gabonapiaci szabályozásra

2000. 7. Kartali János:
A magyar agrárkülpiacokra ható világgazdasági tényezők (válságok, liberalizáció, nemzetközi egyezmények) alakulása
2000. 8. Stauder Márta:
Az élelmiszerek disztribúciós rendszerének fejlődése, különös tekintettel a kereskedelmi logisztikára
2000. 9. Popp József (szerk.):
Főbb mezőgazdasági ágazataink fejlesztési lehetőségei, különös tekintettel az EU-csatlakozásra
2000. 10. Popp József (szerk.):
Főbb agrárgazdasági ágazataink szabályozásának EU-konform továbbfejlesztése
2000. 11. Tóth Erzsébet:
Az átalakult mezőgazdasági szövetkezetek gazdálkodásának főbb jellemzői (1989-1998)
2000. 12. Szabó Márton:
Külföldi érdekeltségű vállalatok a magyar élelmiszeriparban és hatásuk az EU-csatlakozásra
2000. 13. Tóth Erzsébet (szerk.):
A mezőgazdasági foglalkoztatás és alternatív lehetőségei
2000. 14. Erdész Ferencné, Radócné Kocsis Teréz:
A zöldség-gyümölcs és a szőlő-bor ágazatok hatékonyságának növelése és szabályozásának EU-konform továbbfejlesztése
2000. 15. Alvincz József, Varga Tibor:
A családi gazdaságok helyzete és versenyképességük javításának lehetőségei

2001

2001. 1. Gábor Judit, Juhász Anikó, Kartali János, Kürthy Gyöngyi, Orbánné Nagy Mária:
A WTO egyezmény hatása a magyar agrárpolitika jelenére, jövőjére és teendőire
2001. 2. Hamza Eszter, Miskó Krisztina, Tóth Erzsébet:
Az agrárfoglalkoztatás jellemzői, különös tekintettel a nők munkkerő-piaci helyzetére (1990-2000)
2001. 3. Stauder Márta, Wagner Hartmut:
A takarmány termékpálya problémái
2001. 4. Juhász Anikó, Szabó Márton:
Az EU és Magyarország közötti agrárkereskedelem liberalizációjának hatásai
2001. 5. Erdész Ferencné, Laczkó András, Popp József (szerk.), Potori Norbert, Radócné Kocsis Teréz:
Az agrárszabályozási rendszer értékelése és továbbfejlesztése 2002-re

2001. 6. Kürthy Gyöngyi, Popp József (szerk.), Potori Norbert:
Az OECD tagországok mezőgazdaságának támogatottsága az új metodika alapján – különös tekintettel Magyarországra
2001. 7. Alvincz József (szerk.), Antal Katalin, Harza Lajos, Mészáros Sándor, Péter Krisztina, Spitalszky Márta, Varga Tibor:
A mezőgazdaság jövedelemhelyzete és az arra ható tényezők
2001. 8. Nyárs Levente:
A méhészeti ágazat helyzete és fejlesztési lehetőségei

2002

2002. 1. Orbánné Nagy Mária:
A magyar élelmiszergazdaság termelői és fogyasztói árai az Európai Unió árainak tükrében
2002. 2. Gábor Judit, Stauder Márta:
Az agrártermékek kereskedelmének új irányzatai, különös tekintettel az elektronikus kereskedelemre
2002. 3. Mészáros Sándor:
A magyar csatlakozás agrárgazdasági hatásainak összehasonlítása az EU modellszámításaival
2002. 4. Hamza Eszter, Miskó Krisztina, Székely Erika, Tóth Erzsébet (szerk.):
Az agrárgazdaság átalakuló szerepe a vidéki foglalkoztatásban, különös tekintettel az EU-csatlakozásra
2002. 5. Radóczné Kocsis Teréz:
Az Európai Unió új közös borspiaci rendtartásának termelési potenciált befolyásoló elemei és azok várható hatása a hazai termelőalapok változására
2002. 6. Dorgai László, Gábor Judit, Juhász Anikó, Kartali János, Kürthy Gyöngyi, Orbánné Nagy Mária, Stauder Márta, Szabó Márton, Wagner Hartmut:
A WTO tárgyalások magyar agrárgazdaságot érintő 2001. évi fejleményei
2002. 7. Nyárs Levente – Papp Gergely:
Az állati eredetű termékek feldolgozásának versenyhelyzete
2002. 8. Popp József:
Az USA agrárpolitikájának gyakorlata napjainkig
2002. 9. Juhász Anikó, Kartali János (szerk.), Wagner Hartmut:
A magyar agrár-külkereskedelem a rendszerváltás után

2003

2003. 1. Varga Tibor:
A támogatások költség-haszon szemléletű elemzésének lehetőségei

2003. 2. Dorgai László, Keszthelyi Szilárd, Miskó Krisztina:
Gazdaságilag életképes üzemek az Európai Unió modernizációs támogatásainak alkalmazása szempontjából
2003. 3. Alvincz József, Guba Mária:
Az egyéni mezőgazdasági termelők jövedelmének adóztatása
2003. 4. Hamza Eszter:
Agrárfoglalkoztatás hátrányos helyzetű térségekben – uniós lehetőségek gyakorlati alkalmazása
2003. 5. Orbánné Nagy Mária:
Az élelmiszerfogyasztás és a fogyasztói árak konvergenciája Magyarország és az EU között
2003. 6. Stauder Márta:
Az agrár- és élelmiszertermékek belföldi kereskedelme a kilencvenes években és napjainkban
2003. 7. Mizik Tamás:
Magyarország és az Európai Unió adórendszere – különös tekintettel a mezőgazdaságra
2003. 8. Popp József:
Az agrárpolitikák mozgásteret a nemzetközi kereskedelem liberalizálásának tükrében

2004

2004. 1. Kartali János (szerk.):
A főbb agrártermékek piacra jutásának feltételei az EU-csatlakozás küszöbén (I. kötet: Növényi termékek)
2004. 2. Kartali János (szerk.):
A főbb agrártermékek piacra jutásának feltételei az EU-csatlakozás küszöbén (II. kötet: Állati termékek)
2004. 3. Antal Katalin, Guba Mária, Kovács Henrietta:
Mezőgazdaság helyzete az agrártörvény hatálybalépését követő időszakban
2004. 4. Nyárs Levente, Papp Gergely, Vóneki Éva:
A főbb hazai állattenyésztési ágazatok kilátásai az Európai Unióban
2004. 5. Popp József, Potori Norbert, Udovecz Gábor:
A Közös Agrárpolitika alkalmazása Magyarországon
2004. 6. Dorgai László (szerk.):
A magyarországi birtokstruktúra, a birtokrendezési stratégia megalapozása
2004. 7. Potori Norbert, Udovecz Gábor (szerk.):
Az EU-csatlakozás várható hatásai a magyar mezőgazdaságban 2006-ig

A kiadványok korlátozott példányszámban megrendelhetők a következő telefonszámon: Kamarásné Hegedűs Nóra: 06-1-476-3064